

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

**การสังเคราะห์รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน
บนฐานการทำนาจังหวัดนราธิวาส**

**Synthesis of Model for Enhancing Community Strength
by Using Rice Farming as Basis for Enhancement
in Narathiwat Province**

โดย

**พรพันธุ์ เขมคุณาศัย
ปรียากรณ์ ชูแก้ว
กรุณา แดงสุวรรณ**

มกราคม 2563

สัญญาเลขที่ RDG60S0001

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ "การสังเคราะห์รูปแบบการสร้าง ความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนาจังหวัด นราธิวาส"

คณะผู้วิจัยสังกัด

1. พรพันธุ์ เขมคุณาศัย มหาวิทยาลัยทักษิณ
2. ปรียากรณ์ ชูแก้ว มหาวิทยาลัยทักษิณ
3. กรรณา แดงสุวรรณ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
(สกว.)

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว.ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

บทคัดย่อ

การสังเคราะห์รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนาจังหวัดนราธิวาส มีวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้ 1) สังเคราะห์รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนาจังหวัดนราธิวาส 2) เสริมสร้างทักษะด้านการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของกลุ่มองค์กรชาวนาในจังหวัดนราธิวาส 3) ประสานภาคีหน่วยงานในระดับพื้นที่ในการสนับสนุนกลุ่มชาวนาในจังหวัดนราธิวาส และ 4) สร้างการสื่อสารฐานภูมิปัญญาการทำนาจังหวัดนราธิวาสให้แก่สาธารณะวิธีดำเนินการวิจัย ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยมีแผนการทำงาน 5 ขั้น คือ ขั้นเตรียมและพัฒนาความร่วมมือกลุ่มนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดนราธิวาส ขั้นการแตกประเด็นการศึกษาจากโจทย์วิจัยแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่ชุมชนทำนาขั้นดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในแต่ละพื้นที่ของชุมชนทำนาขั้นถอดบทเรียนและสรุปบทเรียนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นและขั้นสังเคราะห์ผลการวิจัยพื้นที่ศึกษาประกอบด้วย ชุมชนทำนاب้านละหาร ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง ชุมชนทำนاب้านบางขุนทอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอดากใบ และ ชุมชนทำนاب้านต้นไม้สูง ตำบลปะลุรู อำเภอสู่ไหงปาดังจังหวัดนราธิวาส แนวคิดที่นำมาใช้ในการศึกษา ได้แก่ แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง ผลการศึกษาพบว่า

1. รูปแบบความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนาจังหวัดนราธิวาส มีองค์ประกอบ 11 ประการ ได้แก่ 1) พื้นที่นาคือพื้นที่การเรียนรู้อย่างไม่สิ้นสุด 2) พื้นที่นาคือพื้นที่พัฒนาศักยภาพคนด้วยการวิจัย 3) พื้นที่นาคือพื้นที่สร้างผู้นำอย่างไม่สิ้นสุด 4) พื้นที่นาคือพื้นที่สร้างความสัมพันธ์ของครอบครัวและชุมชน 5) พื้นที่นาคือพื้นที่สานสัมพันธ์ของคนหลายวัย 6) พื้นที่นาคือพื้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ 7) พื้นที่นาคือพื้นที่ปลูกฝังคุณธรรมในรูปแบบ Learning by Doing และ Interactive Learning 8) พื้นที่นาคือพื้นที่พัฒนาการคิดเชิงระบบ 9) พื้นที่นาคือพื้นที่สร้างมูลค่าเพิ่มอย่างไม่สิ้นสุด 10) พื้นที่นาคือพื้นที่การอยู่ร่วมกันแบบแนวราบและ 11) พื้นที่นาคือพื้นที่ทำมาหากินที่ยั่งยืน

2. การวิจัยบนฐานชุมชนที่ใช้เครื่องมือการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ได้เสริมสร้างทักษะด้านการวิจัยแก่ชาวนา คือ ช่วยให้ชาวนามองเห็นปัญหาของตนเอง และสามารถจัดลำดับความสำคัญของปัญหาได้อย่างเป็นระบบ ใช้ทุ่งนาเป็นแหล่งสร้างความรู้ สร้างมูลค่า บ่มเพาะและปลูกฝังคุณธรรมอย่างไม่สิ้นสุด

3. ชุมชนชาวนาจังหวัดนราธิวาส มีศักยภาพสร้างการมีส่วนร่วมกับภาคีท้องถิ่นในการพัฒนาอาชีพทำนาใช้กลไกเครือข่ายยกระดับผลการวิจัยของชาวนาสู่นโยบาย/ แผนงานของหน่วยงานภาครัฐในระดับท้องถิ่นและระดับจังหวัด

4. ชุมชนชาวนาจังหวัดนราธิวาส มีศักยภาพในการสื่อสารฐานภูมิปัญญาการทำนา ให้แก่สาธารณะผ่านช่องทางการสื่อสารออนไลน์

คำสำคัญ: การสังเคราะห์ รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ฐานการทำนาจังหวัดนราธิวาส

Abstract

The synthesis of the model for enhancing community strength by using rice farming as a basis for the enhancement in Narathiwat Province aimed at 1) synthesising such model, 2) reinforcing community-based research skills of organizational groups of farmers in Narathiwat Province, 3) cooperating with local organizations in attempts to support the groups of farmers in Narathiwat Province, and 4) publicizing Narathiwat rice farming wisdom. This study applied a participatory action research comprising the following 5 steps: preparing and improving cooperations among groups of community-based researchers in Narathiwat Province, generating issues under study from participatory action research problems in rice farming areas, undertaking the participatory action research in each rice-farming community, visualizing lessons learned and concluding the lessons from conducting this community-based research, and synthesizing research findings. The areas under investigation involved three rice-farming communities in Narathiwat Province. These communities were Ban La-han, WaengSubdistrict, Waeng District; Ban Bang Khun Thong, Bang Khun ThongSubdistrict, Takbai District; and Ban Tonmai Sung, PaluruSubdistrict, Su-ngaiPadi District. The core concept applied in this study was community strength. As follows are the results of this study.

1. The model for enhancing community strength by using rice farming as the basis for the enhancement in Narathiwat Province included 11 elements: 1) rice fields could be life-long learning sources, 2) rice fields could be used to develop people through research, 3) rice fields could endlessly produce leaders, 4) rice fields could create good relationships among families and communities, 5) rice fields could be used to form good relationships among those of different generations, 6) rice fields showed relationships among human beings, nature, and the supernatural, 7) rice fields could instill moral virtues in people through learning by doing and interactive learning, 8) rice fields could cultivate people's systematic thinking, 9) rice fields could unlimitedly cultivate added values, 10) rice fields could help people live equally, and 11) rice fields could be sustainable farmlands for farming.

2. This community-based research using participatory action research methods helped strengthen farmers' research skills. Namely, it enabled them to recognize their own problems, prioritize the problems systematically, and use their rice fields as learning sources to increase values and ceaselessly foster moral virtues.

3. The rice-farming communities in Narathiwat Province possessed a potential to cooperate with local organizations to improve rice-farming career, use such connection to translate research findings into practice in such forms as policies and action plans devised by local and provincial government organizations.

4. The rice-farming communities in Narathiwat Province contained a potential to publicize their rice-farming wisdom online.

Keywords: synthesis, model for enhancing community strength, rice farming in Narathiwat Province,

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัย “สังเคราะห์รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนาจังหวัดนราธิวาส” เป็นส่วนหนึ่งในการกระตุ้นและผลักดันให้ชาวนาได้แสดงศักยภาพของตนเองโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเรียนรู้ในการสร้างการเปลี่ยนแปลงในการพัฒนาคุณภาพชีวิตบนฐานการทำนา ทั้งนี้เป็นผลจากกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บัญชากร แก้วส่อง อดีตผู้อำนวยการ ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชูศักดิ์ สุทธิสา ผู้อำนวยการ ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น คุณสินธุ์ แก้วสินธุ์ คุณวรรณนุสรณ์ วงศ์ประเสริฐ และผู้สนับสนุนท่านอื่นที่ไม่อาจเอ่ยนามได้ทั้งหมด ซึ่งคอยประสานงาน ติดตามโครงการด้วยความเป็นห่วงตลอดระยะเวลาเสมอมา

ขอขอบคุณ ทีมวิจัยชาวบ้านบางขุนทอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส ทีมวิจัยจากวิทยาลัยชุมชนนราธิวาส ทีมวิจัยชาวบ้านตันไม้สูง ตำบลปะลุรู อำเภอสุไหงปาดี จังหวัดนราธิวาส และทีมวิจัยชาวบ้านละหาร ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส ตลอดจนภาคีเครือข่ายหลายภาคส่วนในพื้นที่ ที่มีส่วนช่วยสนับสนุนทั้งแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนให้ก้าวเดินไปข้างหน้าบนฐานอาชีพอย่างเข้มแข็ง

ขอขอบคุณคณะวิจัย ทีมงานทุกท่าน ที่มีส่วนร่วมและทำงานกันอย่างแข็งขันเต็มที่ โดยเฉพาะคุณชาลิณี สะท้านบัว ที่คอยช่วยประสานงานและเป็นธุระด้านการเงิน จนโครงการสังเคราะห์รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนาจังหวัดนราธิวาส สำเร็จตามวัตถุประสงค์

พรพันธุ์ เขมคุณาศัย และ คณะ

มกราคม 2563

สารบัญ

บทคัดย่อ

Abstract

กิตติกรรมประกาศ

	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์การวิจัย	4
คำถามการวิจัย	4
พื้นที่การวิจัย	4
กลุ่มเป้าหมายการวิจัย	6
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	6
คำนิยามศัพท์เฉพาะ	7
บทที่ 2 แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเข้มแข็งของชุมชน	8
แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง	8
ความหมายของชุมชนเข้มแข็ง	8
องค์ประกอบการสร้างชุมชนเข้มแข็ง	9
ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง	10
กระบวนการสร้างชุมชนเข้มแข็ง	10
แนวทางการสร้างชุมชนเข้มแข็ง	11
การเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง	11
ดัชนี/ ตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็ง	12
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำงาน	13
การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตและการหารายได้นอกภาคเกษตร	13

	หน้า
การใช้เครื่องมือสื่อสารช่วยในการจัดการนา	14
การใช้ความรู้ในการจัดการนา	15
การหันกลับมาปลูกข้าวทางเลือกหรือข้าวอินทรีย์	16
การประยุกต์ใช้ทุนชุมชนในการปรับตัวของชาวนา เพื่อเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจ	17
กรอบแนวคิดการวิจัย	19
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	20
ขั้นเตรียมและพัฒนาความร่วมมือกลุ่มนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดนราธิวาส	20
ขั้นการแตกประเด็นการศึกษาจากโจทย์วิจัยแบบมีส่วนร่วม ในพื้นที่ชุมชนทำนา	28
ขั้นดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในแต่ละพื้นที่ของชุมชนทำนา	32
ขั้นถอดบทเรียน	36
ขั้นสังเคราะห์ผลการวิจัย รูปแบบความเข้มแข็งของชุมชน บนฐานการทำนาจังหวัดนราธิวาส	37
บทที่ 4 สังเคราะห์รูปแบบการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนา จังหวัดนราธิวาส	39
การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนา	39
การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนา: โรงเรียนเยาuchen นาอินทรีย์บ้านละหาร ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส	39
การฟื้นฟูนาไร่ของเยาuchenบ้านละหารสู่โรงเรียนเยาuchen นาอินทรีย์	39

ก้าวย่างการเปิดศักยภาพพื้นที่สู่การรับรู้ของสังคมท้องถิ่น	
และสาธารณะ : กระบวนการพัฒนาความสามารถ	
ในการสื่อสารภาษาไทยเพื่อเปิดพื้นที่การเรียนรู้	42
แหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาการทำนาของชุมชนกับความสามารถ	
ในการสื่อสารของชาวนา	50
ผลกระทบและความยั่งยืนของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์	
บ้านละหาร อำเภอเวียง จังหวัดนราธิวาส	58
การสร้างเครือข่ายและการประสานภาคีหน่วยงาน	
ในระดับพื้นที่สนับสนุนของกลุ่มชาวนา	61
การสร้างและขยายเครือข่ายการทำนาอินทรีย์ของชาวนา	
บ้านละหาร	64
ปัจจัยความสำเร็จของชาวนาบ้านละหารในการพัฒนา	
แหล่งเรียนรู้การทำนาอินทรีย์	65
การสื่อสารฐานภูมิปัญญาการทำนา จังหวัดนราธิวาส	
ให้แก่สาธารณะ	69
การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนา : ชาวนาบ้านต้นไม้สูง	
ตำบลปะลัรุ อำเภอสู่ไหงปาตี จังหวัดนราธิวาส	74
การจัดการระบบน้ำและวิธีการแก้ปัญหา	
การขาดแคลนน้ำตลอดฤดูกาล	75
สำรวจเส้นทางน้ำที่ใช้ในการทำนา	75
ทำแผนที่เส้นทางน้ำทำนาของคน 3 รุ่นอายุคน	77
สร้างความรู้ ค้นหาวิธีการจัดการระบบน้ำทำนา	82
แนวทางการเพิ่มผลผลิตข้าวให้เพียงพอกับการบริโภค	
ในครัวเรือนบ้านต้นไม้สูง	85
การจัดทำ SWOT ANALYSIS	85

	หน้า
การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชาวนาในพื้นที่ที่มี	
ความเข้มแข็ง	86
การแสวงหาเครือข่ายความร่วมมือเพื่อหนุนเสริม	
การเพิ่มผลผลิตข้าวให้กับชาวนา	88
การสร้างเยาวชนรุ่นใหม่ให้สืบสานการทำนาก่อนบ้านต้นไผ่สูง	89
เรียนรู้จากชุมชนทำนาก่อนแบบ	90
เรียนรู้จากปราชญ์ชุมชนบนฐานหลักความรู้และการ	
ปฏิบัติจริงควบคู่กับหลักศาสนาและความเชื่อ	90
การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนา : ชาวนาบ้าน	
บางขุนทอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอดงขี้เหล็ก จังหวัดนครราชสีมา	92
การสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชนจากการ	
มีส่วนร่วมสืบสาน ภูมิปัญญา ความเชื่อ พิธีกรรม	
เกี่ยวกับการทำนา	92
พิธีกรรมทำนาในครอบครัวและเครือญาติ	93
พิธีกรรมทำนาของชุมชน	96
การประสานภาคีเครือข่ายในการสนับสนุนเพื่อการฟื้นฟู	
การสืบสานภูมิปัญญา ความเชื่อพิธีกรรมเกี่ยวกับ	
การทำนาดั้งเดิม	99
การสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนทำนา	100
รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนาจังหวัดนครราชสีมา	103
รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบ้านละหารบนฐานการทำนา	103
รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบ้านต้นไผ่สูงบนฐานการทำนา	106
รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบ้านบางขุนทองบนฐาน	
การทำนา	107
รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนา	
จังหวัดนครราชสีมา	109

	หน้า
บทที่ 5 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	110
สรุปผล	110
อภิปรายผล	112
ข้อเสนอแนะ	114
บรรณานุกรม	116

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 ชื่อนามลายุมุสลิมที่เข้าร่วมพัฒนาความสามารถในการสื่อสารภาษาไทย จำแนกตามอายุ ระดับการศึกษา และประสบการณ์ทำนา	42
ตารางที่ 2 ข้อมูลครัวเรือนพื้นปูนาร้างและเนื้อที่ทำนา พ.ศ.2549 พ.ศ.2556 พ.ศ.2558 และพ.ศ.2560	44
ตารางที่ 3 ข้อมูลปริมาณข้าวที่ผลิตได้ใน 1 ปี กับความเพียงพอต่อการบริโภคของ ครัวเรือนพื้นปูนาร้าง ในปี พ.ศ.2558	44
ตารางที่ 4 ข้อมูลวิทยากรชาวนา โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ บ้านละหาร ตำบลแวง อำเภอแวง จังหวัดนราธิวาสจำนวน 13 คน	50

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพที่ 1 แสดงที่ตั้งบ้านบางขุนทอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอตากใบ บ้านต้นไม้สูง ตำบลปะลัฐ อำเภอสุไหงปาดี และบ้านละหาร ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส	5
ภาพที่ 2 ที่ตั้งชุมชนบ้านละหาร ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส	23
ภาพที่ 3 พื้นที่วิจัยบ้านต้นไม้สูง ที่มา: ดัดแปลงจาก Google map	24
ภาพที่ 4 ที่ตั้งชุมชนบางขุนทอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส	26
ภาพที่ 5 ชวนาอาวุโสของหมู่บ้าน นายบรอเอ็ง ยูโซ๊ะ อายุ 78 ปี	40
ภาพที่ 6 ชวนาอาวุโสของหมู่บ้าน นายดือเลาะ สะอะ อายุ 67 ปี	40
ภาพที่ 7 ชวนาร่วมกันจัดทำแผนที่แสดงปริมาณการทำนาค่าและนาหว่าน และนำเสนอข้อมูลจากแผนที่ ณ บ้านเลขที่ 203 และศาลาอเนกประสงค์ โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ หมู่ 3 ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส เมื่อวันที่ 9 - 10 ตุลาคม 2560	46
ภาพที่ 8 ปี พ.ศ.2558 ปริมาณคร้วเรือนทำนาค่า 11 คร้วเรือนทำนาหว่าน 20 คร้วเรือน	47
ภาพที่ 9 ปี พ.ศ.2559 ปริมาณคร้วเรือนทำนาค่า 27 คร้วเรือนทำนาหว่าน 5 คร้วเรือน	47
ภาพที่ 10 ปี พ.ศ.2561 ปริมาณคร้วเรือนทำนาค่า 31 คร้วเรือนทำนาหว่าน 1 คร้วเรือน	48
ภาพที่ 11 ชวนาระดมความคิดเห็นการเป็นชวนามีอาชีพและฝึกพูดอธิบาย ให้ความรู้การเป็นชวนามีอาชีพ ณ บ้านเลขที่ 203 หมู่ 3 ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2560	49
ภาพที่ 12 หน้าเพจของเฟสบุ๊กโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหารเริ่มต้นจัดทำ โดยอาจารย์จากวิทยาลัยชุมชนนราธิวาส ณ ศาลาอเนกประสงค์โรงเรียน	

- เยาวชนนาอินทรีย์ บ้านละหาร หมู่ 3 ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัด
นราธิวาสเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2560 51
- ภาพที่ 13 นักเรียนโรงเรียนเวียงสุวรรณวิทยาคม อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส กำลัง
ถอนกล้า และดำนาในแปลงนาของโรงเรียน ภาพจากเพจในเฟสบุ๊กของ
โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหารเผยแพร่เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2561
และ 9 มีนาคม 2562 53
- ภาพที่ 14 เด็กชายแฟนดี มีอลี กำลังไถนา ณ ทุ่งนาบ้านละหาร หมู่ 3 ตำบลแว้ง
อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส ภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ก ของโรงเรียนเยาวชน
นาอินทรีย์บ้านละหาร เผยแพร่เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2561 53
- ภาพที่ 15 นักเรียนยุวเกษตรโรงเรียนบ้านไม้ฝาด ตำบลกายูคละ อำเภอแว้ง และ
โรงเรียนเทศบาล 3 อำเภอสุไหงโก-ลก จังหวัดนราธิวาส เรียนรู้ฐานสมุนไพร
ไล่แมลงและการทำน้ำหมักชีวภาพ ณ ทุ่งนาบ้านละหาร หมู่ 3 ตำบลแว้ง
อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส ภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ก ของโรงเรียนเยาวชน
นาอินทรีย์บ้านละหาร เผยแพร่เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2560 และ
8 มกราคม 2562 54
- ภาพที่ 16 นักเรียนโรงเรียนอิสลามบารุง อำเภอสุไหงปาดี โรงเรียนเทศบาล 3 อำเภอ
สุไหงโก-ลก จังหวัดนราธิวาส และสถาบันอิสลามศึกษาขั้นสูง (JISDA)
จังหวัดยะลา เรียนรู้ฐานการเย็บหลังคาจากใบจากภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ก
ของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร เผยแพร่เมื่อวันที่ 8 มกราคม
2562 วันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2562 และวันที่ 28 ธันวาคม 2561 ตามลำดับ 55
- ภาพที่ 17 เยาวชนจากองค์การบริหารส่วนตำบลช้างเผือก อำเภอจะแนะ ผู้สูงอายุ
อำเภอแว้ง และนักเรียนโรงเรียนเวียงสุวรรณวิทยาคม อำเภอแว้ง จังหวัด
นราธิวาส เรียนรู้ฐานเศรษฐกิจพอเพียง ภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ก ของ
โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร เผยแพร่เมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2561
วันที่ 11 กันยายน 2561 และ 18 กุมภาพันธ์ 2562 56

ภาพที่ 18 วิธีการทำนาอินทรีย์แบบพื้นบ้านและกิจกรรมโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ ของชุมชนชาวนาบ้านละหาร ถ่ายโดยผู้วิจัยในช่วงปี พ.ศ.2559 - 2561	60
ภาพที่ 19 ภาคีเครือข่ายหลักของชุมชนทำนาบ้านละหาร	61
ภาพที่ 20 ภาคีเครือข่ายสถาบันการศึกษาของชุมชนทำนาบ้านละหาร	62
ภาพที่ 21 เครือข่ายองค์กรชาวบ้านของชุมชนทำนาบ้านละหาร	62
ภาพที่ 22 เครือข่ายหน่วยงานภาครัฐของชุมชนทำนาบ้านละหาร	63
ภาพที่ 23 ชาวนาบ้านละหารประชุมสังญจร่วมกับชาวนาบ้านกรือซอ เมื่อวันที่ 12 กันยายน 2561	65
ภาพที่ 24 การถอดบทเรียนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกลุ่มชาวนาบ้านละหาร เมื่อ วันที่ ณ โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม 2561	68
ภาพที่ 25 คู่มือการเรียนรู้การทำนาอินทรีย์	69
ภาพที่ 26 เอกสารแผ่นพับเผยแพร่ความรู้โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ ภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ค ของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร	70
ภาพที่ 27 นำเสนอการทำนาอินทรีย์ด้วยสื่อวีดีโอภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ค ของ โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร	70
ภาพที่ 28 นำเสนอการนำเสนอตัวอย่างข้าวอินทรีย์ ภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ค ของ โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร	71
ภาพที่ 29 นำเสนอการจัดเวทีเรียนรู้การทำนาอินทรีย์ภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ค ของ โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร	71
ภาพที่ 30 นำเสนอการจัดกิจกรรมค่ายปลูกฝังการทำนาอินทรีย์ผ่านเพจภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ค ของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร	72
ภาพที่ 31 นำเสนอการจัดกิจกรรมภาคทฤษฎี และสาธิตการทำนาอินทรีย์ ผ่านเพจ ภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ค ของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร	72
ภาพที่ 32 นำเสนอสื่อวีดีโอสาธิตการทำนาอินทรีย์ จากการปฏิบัติงานจริงของเด็กและ เยาวชนภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ค ของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ บ้านละหาร	73

ภาพที่ 33 นำเสนอการจัดอบรมแลกเปลี่ยนมุมมองเพื่อการทำนาอินทรีย์ ภาพจาก เพจในเฟซบุ๊ก ของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร	73
ภาพที่ 34 เวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับการทำนา ณ ที่ทำการผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านต้นไม้สูง หมู่ 2 ตำบลปะรุฐ อำเภอสู้โหงป่าติ เมื่อวันที่ 10 เมษายน 2560	75
ภาพที่ 35 ชาวบ้านต้นไม้สูงสำรวจเส้นทางป่าต้นน้ำอำเภอสู้โหงป่าติ จนถึงพื้นที่นา บ้านต้นไม้สูง เมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม 2560 และ วันที่ 11 ตุลาคม 2560	76
ภาพที่ 36 ทีมวิจัยสัมภาษณ์ นายมะรอเซะ เต็ง หรือ เปาะเซะ ปราชญ์ชาวนาของ ชุมชน ณ ที่ทำการผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านต้นไม้สูง หมู่ 2 ตำบลปะรุฐ อำเภอสู้โหงป่าติ เมื่อวันที่ 10 เมษายน 2560	77
ภาพที่ 37 ทีมวิจัยชาวนาบ้านต้นไม้สูง ร่วมกันทำแผนที่แสดงเส้นทางน้ำทำนา ณ ที่ทำการผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านต้นไม้สูง หมู่ 2 ตำบลปะรุฐ อำเภอ สู้โหงป่าติ เมื่อวันที่ 3 - 5 ธันวาคม 2560	78
ภาพที่ 38 แผนที่ทำนารุ่นทวด หรือรุ่นโต๊ะแซ(ก่อนปี พ.ศ. 2530)ณ ที่ทำการผู้ช่วย ผู้ใหญ่บ้าน บ้านต้นไม้สูง หมู่ 2 ตำบลปะรุฐ อำเภอสู้โหงป่าติ เมื่อวันที่ 3 - 5 ธันวาคม 2560	79
ภาพที่ 39 แผนที่ทำนารุ่นพ่อหรือรุ่นอาเยะ (ปี พ.ศ.2531 – 2550)ณ ที่ทำการ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านต้นไม้สูง หมู่ 2 ตำบลปะรุฐ อำเภอสู้โหงป่าติ เมื่อวันที่ 3 - 5 ธันวาคม 2560	80
ภาพที่ 40 แผนที่ทำนารุ่นลูก หรือรุ่นอาเาะ (ปี พ.ศ.2551 – 2561)ณ ที่ทำการผู้ช่วย ผู้ใหญ่บ้าน บ้านต้นไม้สูง หมู่ 2 ตำบลปะรุฐ อำเภอสู้โหงป่าติ เมื่อวันที่ 3 - 5 ธันวาคม 2560	81
ภาพที่ 41 แสดงเส้นทางน้ำทำนاب้านต้นไม้สูงณ ที่ทำการผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านต้นไม้สูง หมู่ 2 ตำบลปะรุฐ อำเภอสู้โหงป่าติ เมื่อวันที่ 3 - 5 ธันวาคม 2560	82

ภาพที่ 42 ชาวบ้านบ้านต้นไม้สูงร่วมกันทำแผนที่การจัดการระบบน้ำเพื่อแก้ปัญหา การขาดแคลนน้ำสำหรับทำนา ณ ที่ทำการผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านต้นไม้สูง หมู่ 2 ตำบลปะรุ อำเภอสหัสขันธ์ เมื่อวันที่ 3 - 5 ธันวาคม 2560	83
ภาพที่ 43 ชาวบ้านบ้านต้นไม้สูงช่วยกันทำท่อส่งน้ำสำหรับการแก้ปัญหาการขาดแคลน น้ำทำนา เมื่อวันที่ 10 - 20 กุมภาพันธ์ 2561	84
ภาพที่ 44 ชาวบ้านบ้านต้นไม้สูงและชาวบ้านละหารร่วมกันจัดทำ SWOT ANALYSIS ณ ที่ทำการผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านต้นไม้สูง หมู่ 2 ตำบลปะรุ อำเภอสหัส ขันธ์ เมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2561	86
ภาพที่ 45 ชาวบ้านบ้านต้นไม้สูงร่วมศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชาวบ้าน ละหาร ณ โรงเรียนเยาวชนอินทรี บ้านละหาร ตำบลแวง อำเภอสหัส ขันธ์ เมื่อวันที่ 2 เมษายน 2561	87
ภาพที่ 46 เครือข่ายชาวบ้านต้นไม้สูง ประกอบด้วย เครือข่ายภาคประชาชน และเครือข่ายภาครัฐ	88
ภาพที่ 47 เครือข่ายภาคประชาชนของชาวบ้านต้นไม้สูง	88
ภาพที่ 48 เครือข่ายภาครัฐของชุมชนทำนาบ้านต้นไม้สูง	89
ภาพที่ 49 เยาวชนบ้านต้นไม้สูงเรียนรู้การทำนาภาคปฏิบัติร่วมกับผู้สูงอายุ และกลุ่มผู้หญิง	91
ภาพที่ 50 พิธีกรรมการทำนา 1) พิธีกรรมของครอบครัว/เครือญาติ 2) พิธีกรรมร่วม ของชุมชน	92
ภาพที่ 51 พิธีกรรมทำนาเฉพาะในครอบครัวและเครือญาติ	93
ภาพที่ 52 ตำราวันไม่ต้องผีเสื้อแบบท้องถิ่น สำหรับดูวันที่ใช้ในการ ประกอบพิธีแรกไถ กรรมสิทธิ์ของ นาย หมวกรอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอดงหลวง จังหวัดนราธิวาส	94
ภาพที่ 53 ชาวบ้านบางขุนทองกำลังแรกไถ	94
ภาพที่ 54 พิธีแรกดำของชาวบ้านบางขุนทอง	95
ภาพที่ 55 การทำขวัญข้าวของชาวบ้านบางขุนทอง	96

ภาพที่ 56 พิธีกรรมทำนาเฉพาะในครอบครัวและเครือญาติ	96
ภาพที่ 57 พิธีสวดนาของชาวบ้านบางขุนทอง	97
ภาพที่ 58 พิธีลาซังของชาวบ้านบางขุนทอง	98
ภาพที่ 59 การทำขนมจิ้นจากข้าวใหม่ของชาวบ้านบางขุนทองในพิธีลาซัง	98
ภาพที่ 60 เครือข่ายชุมชนทำนاب้านบางขุนทอง	99
ภาพที่ 61 กิจกรรมปฏิบัติการสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนและนิทรรศการเรื่องข้าว ของชาวบ้านบางขุนทอง	102
ภาพที่ 62 พลวัตเชิงพัฒนาชุมชนบนฐานการทำนاب้านละหาร	104
ภาพที่ 63 รูปแบบความเข้มแข็งของชุมชนบ้านละหารบนฐานการทำนา	105
ภาพที่ 64 มุมมองเชิงระบบในการพึ่งพาตนเองของชุมชนทำนاب้านต้นไม้สูง	106
ภาพที่ 65 รูปแบบความเข้มแข็งของชุมชนบ้านต้นไม้สูงบนฐานการทำนา	107
ภาพที่ 66 ถอดบทเรียนชุมชนทำนاب้านบางขุนทองเพื่อค้นหาการสร้างคามเข้มแข็ง ของชุมชน	108
ภาพที่ 67 รูปแบบความเข้มแข็งของชุมชนบ้านบางขุนทองบนฐานการทำนา	108
ภาพที่ 68 รูปแบบการสร้างคามเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนาจังหวัดนราธิวาส	109

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

การวิจัยนี้มีสมมติฐานว่า สำหรับชุมชนทำนา ‘ข้าว’ เป็นตัวกระตุ้นที่จะช่วยให้คนหันกลับมาพูดคุยกัน ทั้งในระดับชุมชน และในระดับเครือข่าย พื้นที่พูดคุยที่เหมาะสมที่สุด คือทุ่งนา การมีพื้นที่พูดคุยในรูปแบบไม่เป็นทางการ และหรือกึ่งทางการ โดยมี ‘ข้าว’ เป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ ซึ่งถือเป็นอย่างก้าวสำคัญ ในการหาทางออกหลาย ๆ ปัญหาของชุมชน เช่น ปัญหานาร้างที่เกิดจากระบบการบริหารจัดการน้ำไม่ดี ส่งผลให้ทางน้ำถูกขวางกั้น เส้นทางไหลของน้ำเปลี่ยนทิศทาง ทำให้น้ำไม่เพียงพอต่อการทำนา คุณภาพดินไม่ดี ได้ผลผลิตต่ำ ไม่คุ้มทุน เยาวชนรุ่นใหม่ไม่สนใจทำนา และไม่ได้รับการสอนให้ทำนาต่อยอดจากอาชีพของพ่อแม่ มีหน้าซำยังดูถูกอาชีพของพ่อแม่ ส่งผลให้ขาดแรงงานช่วยทำนา คนทำนาขาดความรู้ในการจัดการกับแมลงศัตรูข้าว มีการใช้สารเคมีแบบผิด ๆ ส่งผลต่อสุขภาพ อีกทั้งทัศนคติของชาวนาเปลี่ยนไปไม่มั่นใจและขาดความภาคภูมิใจในอาชีพการทำนาของตน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยทิ้งนาให้ร้าง และผันไปปลูกพืชยางพารา และปาล์มน้ำมันแทนการปลูกข้าว สภาพนาร้างจึงเกิดขึ้นอย่างรุนแรงในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้โดยเฉพาะจังหวัดนราธิวาส พบเนื้อที่นาร้างประมาณ 53,631 ไร่(อสني หะยิโยชะ. 2553: 4)

ท่ามกลางปัญหานาร้างก็ยังมีกลุ่มและชุมชนที่ทวนกระแสอยู่ในพื้นที่จังหวัดนราธิวาส คือกลุ่มเยาวชน และชุมชนฟื้นฟูนาร้าง ในเขตอำเภอเมือง อำเภอบาเจาะ อำเภอดากใบ อำเภอสุไหงปาดี อำเภอสุไหงโก-ลก อำเภอแว้ง ในขณะเดียวกันก็ยังมีอีกหลาย ๆ พื้นที่ที่ไม่เคยมีนาร้าง โดยชุมชนยังคงสืบสานการทำนาจากรุ่นสู่รุ่น เช่น ชุมชนบางขุนทอง อำเภอดากใบ ชุมชนบ้านต้นไม้สูง อำเภอสุไหงปาดี และชุมชนบูแม (โต๊ะคอสี่) อำเภอเมือง

ปรากฏการณ์เหล่านี้ สะท้อนให้เห็นทุนทางสังคมวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนา ยังคงทำหน้าที่อยู่ในชุมชน จึงควรหาวิธีการเพื่อยกระดับการทำนาไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน เช่น ใช้พื้นที่ภูมิปัญญา (Knowledge-base society) เป็นแหล่งแบ่งปันประสบการณ์การเรียนรู้ จากปราชญ์ชาวนาสู่ชาวบ้านในชุมชน สู่เยาวชนคนรุ่นใหม่ เพื่อให้การเรียนรู้ของชุมชนสัมพันธ์กับชีวิตประจำวัน

(Survival) และเชื่อมโยงกับท้องถิ่น (Area base) ใช้กระบวนการพูดคุยถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำนา แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเครือข่ายชุมชนทำนาในพื้นที่ ใช้ภูมิปัญญาการทำนาเป็นเครื่องมือรื้อยัดคน หลายวัยในชุมชนเข้าด้วยกัน สานสายสัมพันธ์ที่ขาดหายไปให้คืนกลับมาผ่าน ‘ข้าว’

งานวิจัยนี้ มุ่งสังเคราะห์รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานภูมิปัญญาการทำนา จังหวัดนราธิวาส โดยในระยะแรกเริ่มต้นจากกรณีศึกษา 3 ชุมชน คือ 1) ชุมชนบางขุนทอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอตากใบ 2) ชุมชนต้นไม้สูง ตำบลปะลัร อำเภอสู่ไหปาตี และ 3) ชุมชนละหาร ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง

ชุมชนบางขุนทอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอตากใบจังหวัดนราธิวาสประกอบด้วย 6 ชุมชน ได้แก่ บ้านบางขุนทอง บ้านบาว บ้านโคกกู บ้านทุ่งฝ้าย บ้านโคกชุมบก และ บ้านยูโยทั้ง 6 ชุมชน เป็นชุมชนทำนามาแต่ดั้งเดิม สภาพปัจจุบัน (พ.ศ.2562) บ้านบางขุนทอง ทำนาพอกินในครอบครัว ประมาณ 2-3 ไร่ต่อครัวเรือน บ้านบาว ชาวบ้านทำนายน้อยลง และแทบไม่มีคนรุ่นใหม่สืบทอดอาชีพ ทำนา บ้านโคกกู ยังคงทำนาควบคู่กับทำสวนยางพารา บ้านทุ่งฝ้าย อาชีพทำนายังเป็นอาชีพหลักของคนที่นี่ เช่นเดียวกับบ้านยูโย และบ้านโคกชุมบก แต่เมื่อต้นทุนการทำนาสูงขึ้น ที่นาบางส่วนจึงถูกปล่อยทิ้งร้าง อย่างไรก็ตาม ชุมชนทำนาบางขุนทองมีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำคัญ คือ ด้านแนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาล และด้านความรู้และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล มรดกทางวัฒนธรรมเหล่านี้ เคยเป็นสัญลักษณ์ในการรวมความรัก ความผูกพัน และความสามัคคีของคนที่ทำนาในทุ่งเดียวกันไว้ การสูญหายของมรดกวัฒนธรรมข้าว จึงเป็นการสูญเสียพื้นที่นันทนาการ พื้นที่การพูดคุย พื้นที่ความกลมเกลียว ที่เคยมีของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภายใต้สถานการณ์ความไม่สงบในพื้นที่จังหวัดนราธิวาส เชื่อว่า หากชุมชนสามารถรวบรวมองค์ความรู้ หาแนวทางการสืบสานประเพณีข้าวและการทำนาแบบดั้งเดิมโดยสร้างการมีส่วนร่วมของเยาวชน และสมาชิกในชุมชน ได้มาร่วมเรียนรู้ ฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาการทำนา ข้าวพันธุ์พื้นเมืองและประเพณีวัฒนธรรมข้าวร่วมกับหน่วยงานภาคีในการสนับสนุนชุมชน จะช่วยฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนที่ขาดหายไป กลับคืนมาเป็นพลังให้ข้ามพ้นเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ได้ส่วนหนึ่ง การทำนابนฐานของประเพณีเป็นเสมือนเครื่องมือในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

ชุมชนต้นไม้สูง ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 2 ตำบลปะลัร อำเภอสู่ไหปาตี จังหวัดนราธิวาส บ้านต้นไม้สูงเป็นชุมชนเล็ก ๆ มีครัวเรือนจำนวน 76 ครัวเรือน ประชากรนับถือศาสนาอิสลาม พื้นที่นาทั้งหมดอยู่ในเขตความรับผิดชอบของเทศบาลตำบลปะลัร ปัจจุบัน (พ.ศ.2562) มีเนื้อที่ประมาณ 200 กว่าไร่ คนทำนาประมาณ 50 ครัวเรือน โดยนำทำนามาจากโครงการท่อระบายน้ำคลองไอร์ลือเมาะ

อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งเป็นน้ำที่ไหลจากป่าต้นน้ำ แหล่งกำเนิดน้ำตกฉัตรวาริน ตำบลโตะเต็ง อำเภอสหัสขันธ์ น้ำจากป่าต้นน้ำที่ไหลสู่คลองไธสงไหลมา ได้ไหลแยกสู่คลองต้นไม้สูง อย่างไรก็ตาม การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ โดยเฉพาะการสร้างถนนสายหลักและถนนเลียบเมืองระหว่าง อำเภอ ส่งผลให้เส้นทางน้ำถูกปิดกั้น กระแสน้ำเปลี่ยนทิศทางการไหลเข้าหาน้อยลง การเปลี่ยนแปลงของน้ำดังกล่าวเกิดผลกระทบต่อคนทำนาหลายด้าน เช่น การทำนากลับมากมายน้อยลง เพราะไม่มีน้ำ ชาวบ้านต้องลดพื้นที่การทำนา เมื่อทำนากลับมาให้น้ำไม่พอในครีวเรือน ชาวชนต้องออกจากบ้านไปทำงานที่อื่น ความสัมพันธ์ของครอบครัวและเครือญาติผ่านการทำนาขาดหายไป เมื่อคนทำนาพึ่งพาตนเองได้น้อยลง คนทำนากลับมาต้นน้ำสูงได้หันหน้ามาปรึกษาหารือร่วมกันเพื่อหาวิธีการจัดการระบบน้ำและวิธีแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำตลอดฤดูกาลทำนา สร้างองค์ความรู้ อนุรักษ์การทำนา และถ่ายทอดประสบการณ์ในการทำนาให้กลุ่มเยาวชนในพื้นที่หาแนวทางและประสานหน่วยงานในระดับพื้นที่มาสนับสนุนชุมชนในการเพิ่มผลผลิตข้าวเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนเพื่อให้ชาวนาสามารถทำนา และใช้อาชีพทำนาเป็นฐานในการพึ่งพาตนเองในระดับครัวเรือน

ชุมชนบ้านละหาร เป็นชุมชนที่เยาวชนได้ร่วมกันฟื้นฟูน้ำ โดยมีการประชุมของชุมชนเป็นผู้สอนการทำนา กลุ่มเยาวชนได้ฟื้นฟูการทำนาด้วยความเข้มแข็งอย่างต่อเนื่อง และมีเยาวชนรุ่นใหม่เข้าร่วมทำนาเพิ่มขึ้นทุกปี จนสามารถจัดตั้งเป็นโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ได้ในทศวรรษที่ 2 ของการฟื้นฟูน้ำ กลุ่มเยาวชนทำนากลับมาบ้านละหาร เชื่อว่า โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหารมีศักยภาพเพียงพอที่จะเป็นพื้นที่การเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุขได้ โดยอาศัยความร่วมมือของเยาวชนและเครือข่ายเยาวชนจากชุมชนทำนาใกล้เคียง เช่น บ้านกรือซอ บ้านยะหอ และบ้านบาโงฮาเล้งทั้งนี้เริ่มจากการศึกษาภูมิปัญญาการทำนาอินทรีย์ของเยาวชนในหมู่บ้านละหาร ตำบลแวง อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดนครราชสีมา โดยมีประจักษ์ชาวนา และชาวนาในพื้นที่เป็นผู้ถ่ายทอดโดยพัฒนาทุ่งนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้การทำนาอินทรีย์ของเยาวชนบ้านละหาร และชุมชนทำนาในตำบลใกล้เคียง หาแนวทางขยายพื้นที่ทำนาอินทรีย์ไปยังชุมชนทำนาอื่นในเขตอำเภอสหัสขันธ์สร้างเครือข่ายการจัดการความรู้และแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับการทำนาอินทรีย์ให้กับชาวนาในเครือข่าย พร้อมทั้งจัดทำคู่มือการทำนาอินทรีย์และนำสื่อขยายสู่เด็กและเยาวชนชาวนาอินทรีย์บ้านละหารเชื่อว่า ด้วยวิธีการเหล่านี้จะสามารถพัฒนาทุ่งนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้การทำนาอินทรีย์ของเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่ร่วมกันฟื้นคืน และขยายพื้นที่นาอินทรีย์ในเขตอำเภอสหัสขันธ์ ให้เป็นแหล่งผลิตข้าวสุขภาพที่ครอบครัวชาวนามีกินอย่างเพียงพอตลอดปี

การสังเคราะห์รูปแบบการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนาจังหวัดนครราชสีมา ให้ความสำคัญกับกระบวนการพูดคุย โดยใช้ ‘ข้าว’ เป็นตัวร่วม ทั้งนี้ มีความเชื่อว่า ‘ข้าว’ มีเรื่องราว

ดี ๆ ที่จะดึงคนให้หันหน้ามาปรึกษาหารือร่วมกัน เพื่อช่วยหาทางออก และนำไปสู่ความร่วมมือด้านต่าง ๆ ของคนในชุมชน ซึ่งนอกจากจะก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์แล้ว ยังเป็นวิธีการที่นำไปสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนอย่างมีนัยสำคัญ

วัตถุประสงค์การวิจัย

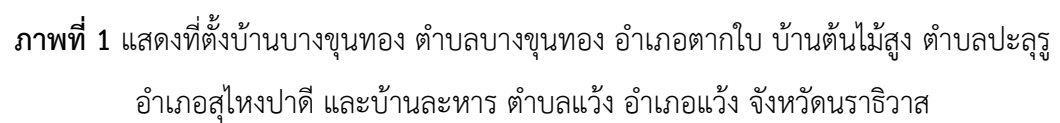
1. เพื่อสังเคราะห์รูปแบบการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำงานาจังหวัดนราธิวาส
2. เพื่อเสริมสร้างทักษะด้านการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ของกลุ่มองค์กรชาวนา ในจังหวัดนราธิวาส
3. เพื่อประสานภาคีหน่วยงานในระดับพื้นที่ในการสนับสนุนกลุ่มชาวนาในจังหวัดนราธิวาส
4. เพื่อสร้างการสื่อสารฐานภูมิปัญญาการทำงานา จังหวัดนราธิวาส ให้แก่สาธารณะ

คำถามการวิจัย

1. ความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำงานาจังหวัดนราธิวาสมีรูปแบบอย่างไร
2. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สามารถเสริมสร้างทักษะด้านการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของกลุ่มองค์กรชาวนา ในจังหวัดนราธิวาสได้ด้วยวิธีการอย่างไร
3. ภาคีหน่วยงานในระดับพื้นที่ใดบ้าง ที่มีส่วนร่วมในการสนับสนุนกลุ่มชาวนาในจังหวัดนราธิวาสและสนับสนุนอย่างไร
4. การสื่อสารฐานภูมิปัญญาการทำงานา จังหวัดนราธิวาส ให้แก่สาธารณะ ใช้ช่องทางใดบ้างอย่างไร

พื้นที่การวิจัย

พื้นที่ศึกษาในงานวิจัยนี้ เป็นชุมชนทำนา จำนวน 3 ชุมชน ในพื้นที่ 3 อำเภอของจังหวัดนราธิวาส ได้แก่ 1) ชุมชนละหาร ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง 2) ชุมชนบางขุนทอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอตากใบ และ 3) ชุมชนต้นไม้สูง ตำบลปะลูล อำเภอสุไหงปาดี ดังภาพ

ภาพที่ 1 แสดงที่ตั้งบ้านบางขุนทอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอดงขี้เหล็ก บ้านต้นไผ่สูง ตำบลปะลัญจ์ อำเภอสว่างปาดิ และบ้านละหาร ตำบลเว้ง อำเภอเว้ง จังหวัดนราธิวาส

กลุ่มเป้าหมายการวิจัย

1. กลุ่มเยาวชนและชุมชนทำนาก้านอาหาร ตำบลแวง อำเภอแวง จังหวัดนราธิวาส
2. กลุ่มชาวนาชุมชนบางขุนทอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอดากใบ จังหวัดนราธิวาส
3. กลุ่มชาวนาและกลุ่มเยาวชนบ้านต้นไม้สูง ตำบลปะลูลู อำเภอสูโงปาดี จังหวัดนราธิวาส

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

ผลเชิงวิจัย

1. ได้บทสังเคราะห์รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานภูมิปัญญาการทำนาก้านจังหวัดนราธิวาส ซึ่งประกอบด้วยองค์ความรู้ย่อย ๆ ดังนี้

1.1 กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาทุนให้เป็นแห่งเรียนรู้การทำนาก้านอินทรีย์สำหรับเยาวชนและชุมชนเครือข่าย

1.2 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเรื่อง

1.2.1 การจัดการระบบน้ำทำนาก้าน

1.2.2 การเพิ่มผลผลิตข้าวให้เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนในระยะเวลา 12 เดือน

1.3 กระบวนการเปิดพื้นที่การพูดคุยแบบมีส่วนร่วม ผ่านเรื่องข้าวของชุมชนทำนาก้าน เพื่อสร้างสัมพันธ์ในชุมชน

2. ได้รูปแบบกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานภูมิปัญญาการทำนาก้านจังหวัดนราธิวาสซึ่งสามารถขยายผลสู่ชุมชนอื่น ๆ

3. เกิดการนำบทสังเคราะห์หลักดันสู่นโยบายท้องถิ่น

ผลเชิงพัฒนา

1. เกิดการเสริมศักยภาพด้านการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของกลุ่มองค์กรชาวนา ในจังหวัดนราธิวาส

2. ได้กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูการทำนาก้านของชุมชน และทำให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้การทำงานร่วมกันระหว่างชุมชนท้องถิ่น

3. เกิดการบูรณาการเข้าไปในหลักสูตรของสถาบันการศึกษาเพื่อการเรียนรู้เชิงปฏิบัติได้

4. เกิดการประสานภาคีหน่วยงานในระดับพื้นที่ ในการสนับสนุนกลุ่มชาวนาในจังหวัดนราธิวาส

5. เกิดการผลิตสื่อองค์ความรู้เรื่องภูมิปัญญาการทำนาก้าน จังหวัดนราธิวาส แก่สาธารณะ

คำนิยามศัพท์เฉพาะ

ความเข้มแข็งของชุมชน หมายถึง การรวมกลุ่ม การสร้างเครือข่าย และการแสวงหาพันธมิตรเพื่อร่วมคิด ร่วมทำกิจกรรมการทำงาน และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนา โดยใช้ข้าวและประเพณีข้าวเป็นตัวเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ ความสามัคคีของคนในชุมชนบ้านบางขุนทอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอดงขี้เหล็ก ในการแก้ปัญหากระบวนการทำนาเพื่อปลูกข้าวให้พอเพียงและพอกินตลอดปีในระดับครัวเรือนของชุมชนทำนา บ้านต้นไม้สูง ตำบลปะลั้ว อำเภอสว่างโฮงป่าดีและการสร้างพื้นที่การเรียนรู้โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ รวมทั้งการขยายเครือข่ายการทำงานอินทรีย์ไปยังหมู่บ้านใกล้เคียงชุมชนบ้านละหาร ตำบลแวง อำเภอสว่าง จังหวัดนราธิวาส

ฐานการทำงานจังหวัดนราธิวาส หมายถึง ชุมชนทำนาบ้านบางขุนทอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอดงขี้เหล็ก ชุมชนทำนาบ้านต้นไม้สูง ตำบลปะลั้ว อำเภอสว่างโฮงป่าดี และชุมชนทำนาบ้านละหาร ตำบลแวง อำเภอสว่าง จังหวัดนราธิวาส ที่ใช้ “ข้าว” เป็นตัวร่วมสร้างเครือข่าย สร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชาวนาต่างพื้นที่ และใช้ภูมิปัญญาการทำงานสร้างความเข้มแข็งในชุมชน

บทที่ 2

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเข้มแข็งของชุมชน

เนื้อหาในบทนี้ประกอบด้วยแนวคิดชุมชนเข้มแข็ง และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนา

แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง

แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วยความหมายของชุมชนเข้มแข็งองค์ประกอบการสร้างชุมชนเข้มแข็งลักษณะของชุมชนเข้มแข็งกระบวนการสร้างชุมชนเข้มแข็งแนวทางการสร้างชุมชนเข้มแข็งการเสริมสร้างความเป็นชุมชนเข้มแข็งและดัชนี/ตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็ง

ความหมายของชุมชนเข้มแข็ง

นักวิชาการได้ให้ความหมายชุมชนเข้มแข็งไว้อย่างหลากหลาย อาทิ **ความหมายแรก** ชุมชนที่ตระหนักถึงศักยภาพของคน สามารถรวบรวมและดึงเอาทุนทางสังคม และทรัพยากรอันหลากหลายที่ตนมีอยู่มาเป็นฐานของการพัฒนาและการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองได้ โดยการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ นั้นจะริเริ่มจากชุมชนเอง หากจะร่วมมือหรือพึ่งพาอาศัยเครือข่ายจะเป็นไปในลักษณะที่เท่าเทียมกัน และเป็นไปเพียงชั่วคราวเท่านั้น เป็นชุมชนที่มีความกระตือรือร้นที่จะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ พร้อมทั้งจะเปิดรับโลกทัศน์ใหม่ ๆ และเห็นความสำคัญของการเรียนรู้และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอยู่เสมอ (จารุวรรณ แก้วมโน. 2556: 10) **ความหมายที่สอง** การที่ประชาชนในชุมชนมีการรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชน โดยมีการเรียนรู้การจัดการและการแก้ไขปัญหาของชุมชนซึ่งทำให้ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลง หรือเกิดการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ตลอดจนมีผลกระทบสู่ภายนอกชุมชน สำหรับกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน จะต้องเป็นการดำเนินงานแบบร่วมคิดร่วมทำและมีการเรียนรู้เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนในระยะยาว (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2544: 46)

ความหมายที่สามการที่ชุมชนรวมตัวกัน ร่วมกันคิด ร่วมกันทำในสิ่งที่ดีต่อชุมชน เพื่อให้เกิดความเข้มแข็ง และเมื่อชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนก็จะสามารถแก้ปัญหาเศรษฐกิจ จิตใจ ครอบครัว ชุมชน สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และสุขภาพไปพร้อมๆ กันได้ดังนั้นชุมชนจึงเป็นผู้ปฏิบัติวัฒนธรรม และเมื่อชุมชน-วัฒนธรรมเข้มแข็ง ก็จะทำให้เกิดภูมิคุ้มกันจากอันตรายที่มาจากทั้งภายในและภายนอกชุมชน (ประเวศ วะสี อ้างอิงจากทัศนีย์ ญาณะและพฤษภา บุกบุญ (บรรณาธิการ). 2556: 7)

นอกจากนี้ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี (2557. : 11) ได้ให้มุมมองชุมชนเข้มแข็งในระดับมหัพภาคโดยสรุปได้ว่า สังคมจะเข้มแข็งได้นั้น เกิดจากการที่คนต้องรวมตัวร่วมคิดร่วมทำ คือ (1) **รวมตัวร่วมคิดร่วมทำทุกพื้นที่** หมายถึง ชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็งหมดทั้งประเทศเพราะชุมชนอยู่ในพื้นที่ (2) **ร่วมมือร่วมทำทั้งองค์กร** ต้องเป็นความร่วมมือในทางราบ ไม่ใช่ทางตั้ง คือ ต้องเป็นสังคมทางราบ (3) **รวมตัวร่วมคิดร่วมทำทุกเรื่อง** ทุกสาขาทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม เป็นต้น

องค์ประกอบการสร้างชุมชนเข้มแข็ง

องค์ประกอบการสร้างชุมชนเข้มแข็งสุภัตรา ยอดสุรางค์ ชัชวาล แสงทองล้วน และ อำนวย บุญรัตนโมตรี. (2561: 427-420) ได้เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ชุมชนประสบความสำเร็จในการสร้างความเข้มแข็ง โดยสรุปว่า การสร้างชุมชนเข้มแข็งประกอบด้วย ปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอกชุมชน ดังนี้**ปัจจัยภายในชุมชน** ได้แก่ 1) ผู้นำชุมชนเนื่องจากผู้นำชุมชนเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในการขับเคลื่อนการทำงานชุมชนซึ่งผู้นำชุมชนที่มีภาวะความเป็นผู้นำจะช่วยทำให้ประชาชนในชุมชนสามารถรวมพลังกันในการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้2)ประชาชนในชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ช่วยทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งเพราะเป็นผู้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย 3)การบริหารจัดการชุมชนที่ดี ผู้นำชุมชนและประชาชนต้องช่วยกันวางจัดการทรัพยากรชุมชน ช่วยกันแก้ปัญหาชุมชน โดยยึดผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นหลัก **ปัจจัยภายนอกชุมชน** ได้แก่1)การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ประกอบด้วยหน่วยงานภาครัฐ และหน่วยงานภาคเอกชน สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา หรือหน่วยงานอื่นๆที่เกี่ยวข้อง ให้การส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนในการให้ความรู้ทางด้านวิชาการ งบประมาณที่เหมาะสม การศึกษาดูงานในพื้นที่ชุมชนอื่นๆ2)การมีเครือข่ายชุมชนการสร้างเครือข่ายร่วมกันในดำเนินงานพัฒนาชุมชนช่วยให้ชุมชนสามารถดำเนินงานได้อย่างเข้มแข็ง เนื่องจากการที่ชุมชนมีเครือข่ายระหว่างชุมชนจะเป็นการถ่ายทอดประสบการณ์จากชุมชนหนึ่งไปสู่ชุมชนหนึ่ง เป็นการถ่ายทอดนวัตกรรมด้านการพัฒนาของ

ชุมชนระหว่างชุมชน เป็นเครือข่ายของการช่วยเหลือด้านทรัพยากรต่าง ๆ ระหว่างชุมชนนอกจากการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนแล้ว การสร้างเครือข่ายระหว่างองค์กร หรือหน่วยงานต่าง ๆ จะทำให้ชุมชนสามารถเชื่อมโยงการทำงานกับหน่วยงานได้กว้างขวางมากขึ้น

ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง

ชุมชนเข้มแข็งควรมีลักษณะดังนี้ 1)รวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำอย่างเข้มแข็ง 2)วิเคราะห์ วิจัย ปัญหาของชุมชน และทางเลือก ทำแผนแม่บทชุมชน ซึ่งเป็นแผนพัฒนาอย่างบูรณาการและขับเคลื่อนการพัฒนาตามแผนที่ตัวเองทำได้ 3)วิจัยพลังงานชุมชนพอเพียง และเทคโนโลยีอื่น ๆ ที่เหมาะสมกับชุมชน 4)ส่งเสริมการสร้างเสริมสุขภาพ การป้องกันโรค การดูแลรักษาตัวเอง การดูแลในครอบครัว การดูแลในชุมชน 5)มีพยาบาลของชุมชน ประจำอยู่ในชุมชน 6)มีการตั้งศูนย์การแพทย์แผนไทยของชุมชนในทุกตำบล 7)ทำแผนที่ศักยภาพของคนในชุมชนทุกคน และมีการจัดการความรู้ 8)สร้างระบบการสื่อสารชุมชน (ประเวศ วะสี. 2549 ใน หนังสือการพัฒนาระบบสุขภาพชุมชน สุขภาวะชุมชนเป็นรากฐานของสุขภาวะทั้งมวลอ้างอิงจาก ทศนีย์ ญาณะและพฤษภา บุญญ (บรรณาธิการ). 2556: 10)

กระบวนการสร้างชุมชนเข้มแข็ง

การสร้างชุมชนเข้มแข็งขนิษฐา กาญจนรังสีนนท์ (2555. www.researchgate.net) นำเสนอโดยสรุปได้ว่า ความเป็นชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วย 5 กระบวนการ คือ 1) การวิเคราะห์ชุมชน กระบวนการนี้เป็นการเรียนรู้เรื่องของชุมชน ทั้งที่เป็นปัญหาและเน้นคุณค่า 2) การเรียนรู้และการตัดสินใจร่วมกันของประชาชนในเรื่องของส่วนรวม เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจ ความตระหนักรู้ในหน้าที่ การพัฒนาและการแก้ปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง 3) การจัดทำแผนชุมชน ซึ่งเน้น 3 ด้าน คือ แผนพึ่งตนเอง แผนความร่วมมือ และแผนการสนับสนุน 4) การดำเนินกิจกรรมของชุมชน คือ ชุมชนสามารถนำแผนชุมชนไปดำเนินการได้ 3 แนวทาง คือ แบ่งงานกันทำ ระดมทรัพยากรจากภายนอก และเสนอให้หน่วยงานภายนอกดำเนินการและ 5) การประเมินผลโดยชุมชน การกำหนดตัวชี้วัดการประเมินการปฏิบัติงาน การพัฒนา ที่ประเมินผลโดยชุมชน เพื่อเสริมพลังอำนาจของชุมชน

แนวทางการสร้างชุมชนเข้มแข็ง

แนวทางการสร้างชุมชนเข้มแข็งอุดร หลัทอง(2558: 37-45) ได้สังเคราะห์กระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนพหุวัฒนธรรม ที่มีลักษณะเฉพาะด้านการนับถือศาสนาและความเชื่อในลัทธิต่าง ๆ 3 ชุมชนพบว่าแนวทางการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน มี 7 แนวทาง ดังนี้ 1) การพัฒนาศักยภาพของผู้นำชุมชน 2) การสร้างองค์ความรู้ที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน 3) การออกแบบกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน 4) การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน 5) การสร้างองค์การเครือข่ายภายในชุมชน 6) กองทุนชุมชน 7) กฎ กติกา และข้อบัญญัติ แนวทางทั้ง 7 ประการนี้สามารถไปประยุกต์กับชุมชนทั่วไปได้ตามความเหมาะสมกับลักษณะทางกายภาพของชุมชนนั้นๆ

การเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง

การเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งอาจเริ่มด้วยการพัฒนาศักยภาพให้คนในชุมชนรวมกลุ่มกันร่วมคิดร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบและร่วมรักษาผลประโยชน์ของชุมชนด้วยตนเอง รวมทั้งให้ความสำคัญกับการปรับวิถีคิดและวิธีการทำงานของบุคลากรภาครัฐจากการเป็นผู้สั่งการเป็นผู้สนับสนุนในการจัดการและแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง และเกิดกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชน รวมทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ในลักษณะ “ร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมเรียนรู้” เพื่อส่งเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ประกอบด้วยกระบวนการส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนได้มีการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ เพื่อการพัฒนาอาชีพและเศรษฐกิจชุมชน การพัฒนาสวัสดิการสังคมและสวัสดิการของชุมชน การฟื้นฟูอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน การค้นหาศักยภาพและการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนการจัดทำแผนความต้องการของชุมชน รวมทั้งการสร้างประชาคมภายในชุมชนและการสร้างเครือข่ายของชุมชน ที่มุ่งเน้นผลสัมฤทธิ์ 1) การพัฒนากระบวนการประชาธิปไตยทางตรง และประชาธิปไตยชุมชน ทำให้ชุมชนมีสิทธิชุมชน มีความเป็นเจ้าของ และสามารถจัดการตนเองร่วมกับภาครัฐและทุกภาคส่วนในสังคมได้ 2) การทำให้ชุมชนสามารถจัดการทุนชุมชนโดยชุมชน ในเรื่องทรัพยากร วัฒนธรรม ทุนทางปัญญา 3) การสร้างหลักประกันทางสังคมที่เท่าเทียมให้กับชุมชน ในด้านสวัสดิการชุมชน และชุมชนมีส่วนร่วมจัดบริการสาธารณะ และ 4) การพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน การทำให้เศรษฐกิจฐานรากเข้มแข็งและยั่งยืน(คณะกรรมการปฏิรูปสังคมชุมชน เด็ก เยาวชน สตรี ผู้สูงอายุ ผู้พิการ และผู้ด้อยโอกาส. 2558: 10)

ดัชนี/ตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็ง

ดัชนี/ตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็ง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พบว่า การวัดความเป็นชุมชนเข้มแข็ง วัดได้จาก 2 องค์ประกอบสำคัญ คือ (1) ชุมชนพึ่งตนเองได้ วัดจากความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน และการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาร่วมกันอย่างต่อเนื่อง (2) ชุมชนเกื้อกูลกัน วัดจากการมีสวัสดิการชุมชน (อมารลี้ อัมพันธ์ศิริรัตน์. 2562: 38-47) และ นภาพรณ หนาวนนท์ นำชัย ศุภฤกษ์ชัยสกุล และปานจักษ์ เหล่ารัตนวรพงษ์(2546: 183-184) ศึกษาดัชนีความเข้มแข็งของชุมชนในภาพรวมสามารถจำแนกได้ 4 ตัว คือ (1) ความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน ตัวชี้วัดที่บ่งบอกความเข้มแข็ง คือ ประสิทธิภาพความสำเร็จในการระดมทุนเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในชุมชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชนที่จะเสียสละเพื่อชุมชน และสามารถในการจัดการในเรื่องการระดมทุนจากคนในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชน (2) ความมั่นคงปลอดภัยของชุมชน ตัวชี้วัดที่บ่งบอกความมั่นคงปลอดภัยได้ดีที่สุด คือ ความใกล้ชิดและความไว้วางใจให้ดูแลบ้านและทรัพย์สิน รวมทั้งรู้สึกว่าการใช้ชีวิตและทรัพย์สินมีความปลอดภัย (3) ความรักและห่วงหาชุมชน ตัวชี้วัดที่สะท้อนมิตินี้ได้ดีที่สุด คือ การดำรงอยู่ของประเพณีและพิธีกรรมในชุมชน เยาวชนรู้ประเพณีและพิธีกรรมของชุมชนที่มีมาแต่เดิมมีการสืบสานและสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เด็กและเยาวชนได้รู้ถึงประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชน (4) การมีวิสัยทัศน์ของชุมชน คือ ความสามารถของชุมชนในการมองเห็นแนวทางการแก้ปัญหาของชุมชน และความสามารถของชุมชนในการคาดการณ์สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต มองเห็นแนวทางที่จะแก้ปัญหาของชุมชนและสามารถคาดการณ์สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำงาน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำงาน ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ออกเป็น 5 ประเด็น ดังนี้ การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตและการหารายได้นอกภาคเกษตรการใช้เครื่องมือสื่อสารช่วยในการจัดการนาการใช้ความรู้ในการจัดการนาการหันกลับมาปลูกข้าวทางเลือกหรือข้าวอินทรีย์ และการประยุกต์ใช้ทุนในชุมชนช่วยในการปรับตัวเพื่อเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจ

การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตและการหารายได้นอกภาคเกษตร

การสังเคราะห์ปรากฏการณ์ของชุมชนชาวนาที่ยังคงสืบสานการทำนาตามานานกว่าศตวรรษ ในมิติการปรับตัวเพื่อสร้างความเข้มแข็งที่ยั่งยืน อาจตรวจสอบได้จากรูปแบบพฤติกรรมของชาวนา คือ กลยุทธ์การพัฒนาการทำนาของชาวนาในอดีต และกลยุทธ์ของชาวนาในการปรับตัวเชื่อมโยง ครัวเรือนของตนในชนบทกับพลวัตทางสังคม (Douglas R. 1983: p734-748) ดังตัวอย่างการศึกษา ชุมชนชาวนาที่รวมตัวเป็นสถาบันหรือองค์กรบางแห่ง เช่น ชาวนาในเทือกเขาแอนโกลา ของโคลัมเบีย พบว่า ความกดดันทางเศรษฐกิจมีผลต่อการปรับตัวของชาวนา เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานร่วมกัน พิธีเฉลิมฉลอง และการแบ่งงานกันทำตามบทบาททางเพศได้ถูกเลิกใช้หรือเปลี่ยนแปลงไป (Feola, Giuseppe. 2017: p117-127)การปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชาวนาไทยในตำบลโพทะเล อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี กลยุทธ์การดำรงชีพที่ชาวนากลุ่มนี้นำมาใช้ คือ การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตจากทำนาดำมาเป็นนาหว่านน้ำตาม ปรับช่วงเวลาการปลูกข้าวไปตามสภาพภูมิอากาศ เปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ที่มีความเหมาะสมกับวิธีการปลูกข้าวและภูมิอากาศ การลดต้นทุนการผลิต โดยการเก็บข้าว ปลูกไกลขอบตอซัง และปลูกพอเทือง เพื่อลดการใช้ปุ๋ยและปรับสภาพดินให้สมบูรณ์ นอกจากนี้ ชาวนายังประกอบอาชีพเสริมทั้งในและนอกภาคเกษตรกรรมเป็นการเพิ่มรายได้ของครัวเรือน (ปริญญญา พงษ์ราศรี ยุวัฒน์ วุฒิเมธี และसानิต ฤทธิมนตรี. 2559 : 328 - 349)

เช่นเดียวกับชาวนาในเขตลุ่มน้ำหนองเขื่อง จังหวัดชัยภูมิมีการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด ด้วยการหารายได้เพิ่มเติมจากการประกอบอาชีพรับจ้างในภาคการเกษตรและอาชีพก่อสร้างนอกฤดูการทำนา อีกทั้ง สังคมชาวนาในลุ่มน้ำหนองเขื่องยังคงความสัมพันธ์แบบเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน เมื่อระบบชลประทานดีขึ้น ชาวนาลุ่มน้ำหนองเขื่องได้หันกลับมาดูแลรักษาที่ดิน ซึ่งเป็นการส่งเสริมสืบทอดวิถีชีวิตชาวนาให้ยั่งยืนต่อไป (สุริยะ หาญพิชัยและวราภรณ์ ทรัพย์รวงทอง. 2559. 71-81) นอกจากนี้ อิทธิพลของกระแสสุขภาพพื้นบ้าน ทำให้ชาวนาหันหน้ามาร่วมมือกัน ด้วยการอนุรักษ์และปลูกข้าวข้าวพันธุ์พื้นเมืองแบบไม่ใช้สารเคมี ดังชาวนาลุ่มน้ำปากพนัง ที่ส่งผลให้เกิดการฟื้นฟูพิธีกรรมการทำนา ความสามัคคี สำนักร่วม ตลอดจนการธำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์และวิถีวัฒนธรรมของกลุ่มชาวนา จนนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน (รุ่งรวี จิตภักดี และศันสนีย์ วงศ์สวัสดิ์. 2559: 56-75) หรือการปรับตัวของชาวนาในพื้นที่ชนบทบางแห่ง ไปสู่วิถีการผลิตและการบริโภคแบบสมัยใหม่ เพราะการทำนาแต่เพียงอย่างเดียวไม่ใช่ทางรอด ชาวนาต้องปรับตัวหารายได้นอกภาคเกษตร เป็น

แรงงานรับจ้างมีฝีมือในภาคเกษตร ปรับตัวสู่ผู้ประกอบการข้าวอินทรีย์ ทำสวนผัก และนาบัว เป็นต้น (ประภาส ปิ่นตบแต่ง. 2558 : 29 - 63)

การใช้เครื่องมือสื่อสารช่วยในการจัดการนา

การปรับตัวของชุมชนชาวนายังขึ้นอยู่กับการณ์ข้อมูลทางการเกษตรใหม่ ๆ โดยเฉพาะการสื่อสารข้อมูลทางการเกษตรที่เป็นประโยชน์ต่อเกษตรกร ดังตัวอย่างการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน พบว่า การบริการวิสาหกิจชุมชนเป็นสื่อที่นิยมมากที่สุดในการสื่อสารสำหรับเกษตรกรชาวนาในชนบท โปรแกรมวิทยุเกษตรซึ่งเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางการเกษตร ที่ใช้ภาษาและสำเนียงของพวกเขานา ทำให้พวกเขามีส่วนร่วมในเนื้อหาของโปรแกรม สามารถแสดงออกซึ่งความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และการสะท้อนคุณค่าของชาวนา (Nyareza, Sailas, Dick, Archie L. 2012: p734-748)หรือการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างแผนกลยุทธ์การสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจให้ชาวนาทำนาแบบเปียกสลับแห้งโดยยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง กรณีศึกษาชาวนาหมู่ที่ 1 บ้านหนองกรับต.หนองกุงลา อ.บางระกำจ. พิษณุโลกพบว่า กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจให้ชาวนาทำนาแบบเปียกสลับแห้งได้อาศัยวิธีการสื่อสารโดยใช้สื่อที่หลากหลายและเหมาะสมกับกลุ่มผู้รับสารโดยเฉพาะการใช้สื่อบุคคลหรือผู้นำความคิดที่มีความใกล้ชิดกับผู้รับสารสร้างการจูงใจและโน้มน้าวใจให้ผู้รับสารปรับเปลี่ยนทัศนคติมาสู่การใช้วิธีการเกษตรแบบลดต้นทุนนอกจากนี้การอบรมเชิงปฏิบัติการในการทำนาแบบเปียกสลับแห้งและการศึกษาดูงานจากเกษตรกรผู้ที่ประสบความสำเร็จในการทำนา ช่วยให้เกษตรกรมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการทำนาแบบเปียกสลับแห้ง สามารถผลิตปุ๋ยและสารไล่แมลงแบบชีวภาพใช้เองได้ภายในครัวเรือน มีความรู้ความเข้าใจเรื่องการบริหารจัดการน้ำงบประมาณและเงินทุนในการทำนา ตลอดจนสามารถรักษาเครือข่ายชุมชนในการช่วยกันทำนาได้อย่างต่อเนื่อง (บุษบา หินเธาว์ และ ลลิตา จิตต์การุญ. 2560 : 121-138)

การใช้ความรู้ในการจัดการนา

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจเป็นแรงกระตุ้นสำคัญที่ผลักดันให้ชุมชนต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอด ดังตัวอย่างงานศึกษาหลาย ๆ เรื่อง เช่น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของสังคมชาวนาลุ่มน้ำชี ที่ปรับตัวเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อขาย ซึ่งทำให้เกิด

การยอมรับเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ มีการปรับตัวด้านอาชีพที่เน้นความหลากหลายมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน ก็ยังมีกลุ่มชาวนาที่ปรับตัวพื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น การทำเกษตรอินทรีย์ และยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการพึ่งตนเอง (กนกพร รัตนสุธีระกุล. 2557: 447 – 459) การปรับตัวของชาวนาไทยในพื้นที่ราบลุ่มภาคกลาง ที่พบว่า มีการปรับตัวเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์อย่างเข้มข้น (ผ่องพรรณ ตรียมงคลกุล ประสงค์ ต้นพิชัย และสันติ ศรีสวนแดง. 2001 : 1-13) ในขณะที่ชาวนาบางพื้นที่ยังคงมีความพยายามในการปรับตัวเพื่อความยั่งยืน เช่น ชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา พบว่า มีกระบวนการปรับตัวในหลายด้าน เช่น การพึ่งพาตนเอง การจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจ การสร้างเครือข่ายชาวนา และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (พรไทย ศิริสาธิตกิจ และ ชีรศักดิ์ อุ่่นอารมย์เลิศ. 2559 : 95 - 140) หรือการศึกษาการปรับตัวสร้างความเข้มแข็งของโรงเรียนชุมชนชาวนา ที่สะท้อนจากมโนทัศน์ของชาวนาใน 5 ด้าน คือ ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านวัฒนธรรม ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และด้านผู้นำ ความเข้มแข็งของชุมชนด้านสังคม เช่น ความสามารถในการระดมทุน การจัดกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน การจัดตั้งกองทุนต่าง ๆ การเรียนรู้ตนเองของชุมชนโดยการตั้งศูนย์การเรียนรู้ต่าง ๆ และมีการช่วยเหลือกันด้านแรงงาน ความเข้มแข็งของชุมชนด้านเศรษฐกิจ เช่น มีระบบการผลิตที่สามารถลดต้นทุนการผลิต การเพิ่มแหล่งรายได้ให้มีความหลากหลาย การปรับตัวให้เข้ากับการผลิตเพื่อการค้า และรวมตัวกันต่อรองกับอำนาจทุน ความเข้มแข็งของชุมชนด้านวัฒนธรรม เช่น มีการสืบสานภูมิปัญญา นำความรู้มาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน มีส่วนร่วมในการสอนนักเรียน ทำให้เกิดการดำรงอยู่ของประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญา ความเข้มแข็งของชุมชนด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อาทิ มีการจัดสรรทรัพยากรเชิงอนุรักษ์ ครีวเรือนมีการดำรงชีพบนฐานอาหารของชุมชน และสร้างจิตสำนึกในการบริโภคอาหารปลอดภัย สำหรับความเข้มแข็งของชุมชนด้านผู้นำ เน้นผู้นำที่ทุกคนยอมรับ ใจกว้าง มีความรู้ มีจิตอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญา และทำเพื่อชุมชนส่วนรวม (กฤตยาวิทย์ เกตุวงศา. 2555 : 12-24)

การหันกลับมาปลูกข้าวทางเลือกหรือข้าวอินทรีย์

การพัฒนาข้าวอินทรีย์ก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่งของชาวนา ที่เกิดจากจิตสำนึกที่ดีที่ต้องการจะพึ่งตนเองมุ่งหวังลดต้นทุนการทำนาและต้องการมีสุขภาพดี ชีวิตปลอดภัยจากการเลิกใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลงด้วยการทำนาอินทรีย์ วิธีการทำนาลักษณะนี้ผลการวิจัยพบว่า ชาวนาที่มีแนวคิดแบบอุดมการณ์เหมือนกันมาร่วมมือกันช่วยเหลือกันด้วยคุณธรรมรักตนเองรักเพื่อนมนุษย์รักธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อมทำให้กระบวนการผลิตไม่มีผลกระทบต่อผู้ใด ชาวนาที่ ผลิตข้าวอินทรีย์ได้มาตรฐานส่วนใหญ่จะได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆที่กลุ่มชาวนาสังกัดหรือเป็นสมาชิก หรือจากการส่งเสริมสนับสนุนของทางราชการ แม้ว่าข้าวอินทรีย์ดีต่อสุขภาพเพราะปลอดสารพิษแต่คนส่วนใหญ่จะไม่สามารถบอกได้ว่าข้าวอินทรีย์ดีกว่าอย่างไรผลการวิจัยจึงเสนอให้มีการประชาสัมพันธ์ให้สาธารณชนเข้าใจว่าไม่จำเป็นต้องบริโภคอาหารเสริมแต่ต้องเชื่อมั่นข้าวอินทรีย์มีจิตสำนึกเห็นถึงคุณค่าการมีส่วนช่วยเหลือสังคมและสิ่งแวดล้อมที่มีคุณประโยชน์ต่อสุขภาพทั้งคนกินและคนปลูก (ปราโมทย์ยอดแก้ว. 2560 : 406 – 420)หรือกรณีชาวนาในภาคตะวันออกของประเทศไทย มีการจัดการการทำนาข้าวอินทรีย์แบบครบวงจรตามฤดูกาล ตั้งแต่การจัดการการผลิตในระยะก่อนฤดูกาลการทำนาและการจัดการผลผลิต รวมถึงการคิดหาเมล็ดพันธุ์และจัดจำหน่ายการขอใบรับรองมาตรฐานและการวางแผนในฤดูกาลต่อไป ซึ่งนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้ของชาวนา (อุดมศักดิ์วงพิศาลและคณะ. 2559 : 281 - 293) นอกจากนี้ผลวิจัยเรื่องการเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนระหว่างการปลูกข้าวแบบเกษตรอินทรีย์และการปลูกข้าวแบบเกษตรเคมีฯ พบว่า 1)ต้นทุนทั้งหมดของการปลูกข้าวแบบเกษตรอินทรีย์ ต่ำกว่าต้นทุนทั้งหมดของการปลูกข้าวแบบเกษตรเคมี อย่างไม่นัยสำคัญทางสถิติ 2) รายได้ทั้งหมดจากการปลูกข้าวแบบเกษตรอินทรีย์ สูงกว่ารายได้ทั้งหมดจากการปลูกข้าวแบบเกษตรเคมี อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติและ 3) ความสุขซึ่งผลตอบแทนที่จับต้องไม่ได้ของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบเกษตรอินทรีย์ สูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบเกษตรเคมีอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ(วิรุณศิริ ใจมา, ประภาพรรณ ไชยานนท์, และ ปวีณา ลีตระกูล. 2561:73-86)

การประยุกต์ใช้ทุนชุมชนในการปรับตัวของชาวนาเพื่อเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจ

ทุนของชุมชน เช่น ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม หรือทุนทางทรัพยากรธรรมชาติทุนเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการปรับตัวของชุมชนชนบท เมื่อทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์และเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติสำคัญของหมู่บ้านได้ลดลง ชุมชนได้นำทุนด้านอื่น อาทิ ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมมาเสริมทุนธรรมชาติที่ยังคงเหลืออยู่และใช้เป็นยุทธวิธีในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด เช่น การสร้างงาน สร้างกิจกรรม หรือสร้างรูปแบบการประกอบอาชีพทดแทนอาชีพเดิมอย่างหลากหลายเป็นต้นว่า เลี้ยงสัตว์ ประมง ทอผ้า รับจ้างค้าขาย ทำพรมเช็ดเท้าและอื่น ๆ ทำให้ชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้น และมีความเข้มแข็งมากขึ้น (โสภณ มูลหา และคณะ. 2558: 80-111)เช่น การฟื้นฟูประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับ ‘ข้าว’ ซึ่งเป็นการปรับตัวใน

อีกมิติหนึ่ง โดยนำทุนทางวัฒนธรรมมาใช้ในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ชวนากรณีประเพณี บุญกุ่มข้าวใหญ่ของชาวนาอีสาน (ทรงคุณจันทจรสปีชยานุ สาสนีจันทร์ตอนและชมนาดแปลง ทรัพย์. 2561: 421-429) พบว่า งานบุญกุ่มข้าวใหญ่ที่ชุมชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลายฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วม ทำให้เกิดการอนุรักษ์จารีตประเพณีที่ดีงามสืบทอดต่อกันจากรุ่นสู่รุ่นสร้างขวัญและกำลังใจแก่ผู้ประกอบการอาชีพทำนาและการเกษตรกรรมสะท้อนความรักความสามัคคีและเกิดกระแสการไหลเวียนของเศรษฐกิจที่มีข้าวเปลือกเป็นตัวขับเคลื่อน

การพัฒนามนุษย์ให้มีทุนความรู้และทักษะเพื่อที่บุคคลจะนำไปใช้ในกิจกรรมการผลิต Mark Roseland (2000: 73-132) เสนอแนวคิดที่ว่า ทุนมนุษย์จะเกิดขึ้นอย่างมีสติผ่านการฝึกอบรม การศึกษา และเกิดขึ้นโดยไม่รู้ตัวผ่านประสบการณ์ ซึ่งเป็นการปรับตัวเพื่อสร้างความเข้มแข็งอีกรูปแบบหนึ่งของชุมชน ดังตัวอย่างงานวิจัยของพรทิพย์ ตีลกานันท์(2557: ง) ซึ่งนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร พบว่าโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนมี 3 ลักษณะ คือ แบบเครือข่ายชุมชน แบบชุมชนเป็นฐาน และแบบกลุ่มและเครือข่ายทั้ง 3 รูปแบบแบ่งออกได้ 3 ช่วง คือ ช่วงก่อรูป ช่วงปรับเปลี่ยน และช่วงพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน สำหรับการเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ข้างต้น แบ่งเป็น 3 ระยะ คือ ระยะที่การเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูหรือพัฒนาวิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ระยะการเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน และระยะการเรียนรู้เพื่อพัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน อนึ่งการเรียนรู้ของชุมชนมีรูปแบบเป็น “วงเกลียวการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร”ซึ่งในแต่ละระยะจะมีการขยายตัวตามปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนฯ และกระบวนการเรียนรู้ภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ฯ ที่เพิ่มขึ้นตามลำดับ ทั้งนี้ วงเกลียวการเรียนรู้ฯ อาจถดถอยกลับลงมาได้ หากมีสถานการณ์ที่กระทบต่อปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนดังกล่าว หรือผลงานวิจัยเกี่ยวกับการอบรมพัฒนาความรู้ ทักษะ และทัศนคติ เพื่อเพิ่มศักยภาพในการปลูกข้าวอินทรีย์แก่ชาวนา ทำให้ชาวนายอมรับและปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจากการปลูกข้าวเคมีไปทำการปลูกข้าวอินทรีย์ ทำให้ข้าวมีคุณค่าและมีมูลค่าเพิ่ม ซึ่งช่วยให้ชาวนาและชุมชนมีความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน (ChedhakarnLaosunthara. 2017: 15-28)

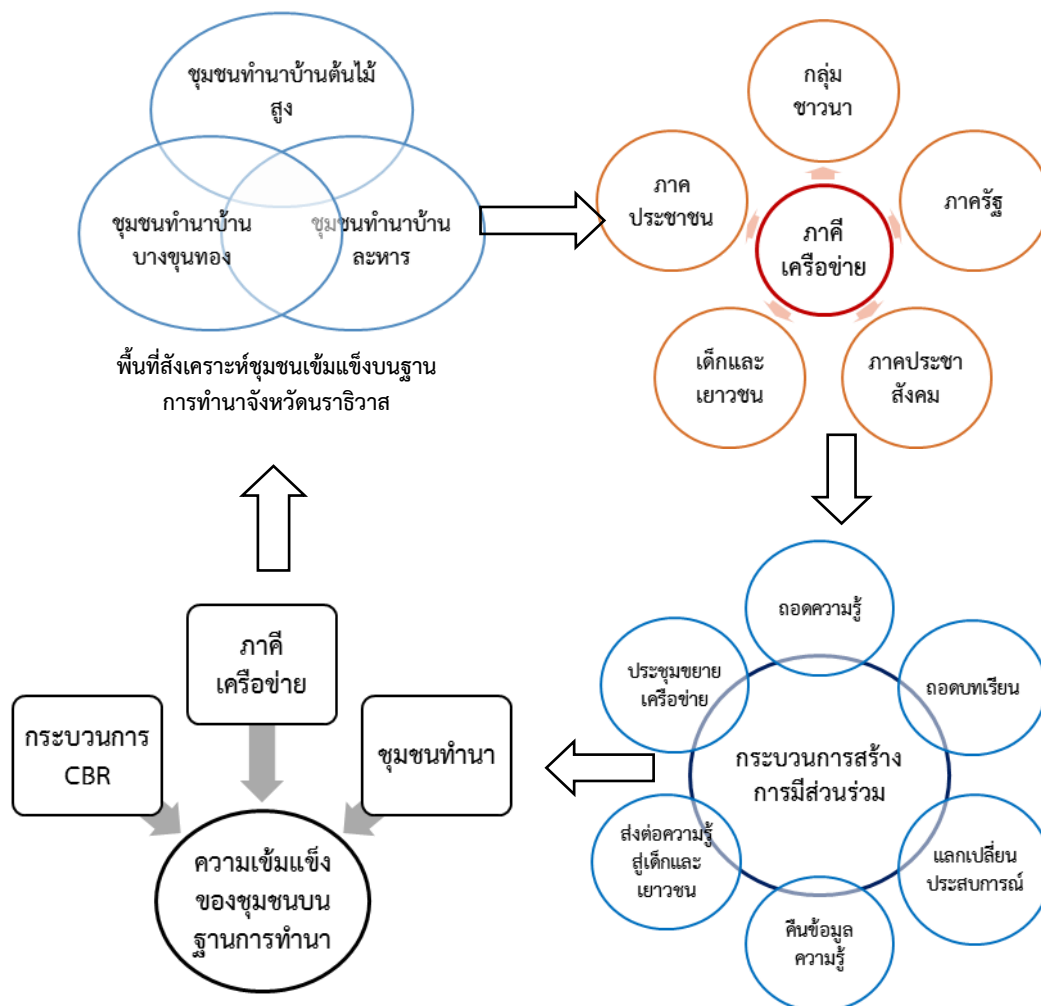
แนวคิดที่นำมาใช้ในการพัฒนาทุนมนุษย์อีกแนวคิดหนึ่ง คือ การจัดการความรู้ ตัวอย่างการจัดการความรู้เพื่อกำหนดทางเลือกในการปลูกข้าวของเกษตรกรในพื้นที่ภัยแล้ง กระบวนการจัดการความรู้ คือ การสร้างเวทีสนทนาพูดคุยระหว่างชาวนาในพื้นที่ด้วยกันชาวนาจากที่อื่น ๆ และกลุ่มที่

เกี่ยวข้อง เช่น ผู้บริหารเทศบาล สมาชิกสภาเทศบาล เจ้าหน้าที่เทศบาล และ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ฝังลึกเกี่ยวกับการปรับตัวของชาวนาต่อสภาพภัยแล้ง เช่น การงดปลูกข้าวนาปรัง การปลูกข้าวอินทรีย์ และการเลือกใช้พันธุ์พืชทนแล้งอีกทั้งการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกัน ช่วยให้เห็นมองเห็นทางเลือกที่เหมาะสมกับการปลูกข้าวในพื้นที่ภัยแล้ง และยังช่วยยกระดับการคิดวิเคราะห์ของชุมชน นอกจากนี้ ความต่อเนื่องของกระบวนการจัดการความรู้ในพื้นที่ เป็นแนวทางหนึ่งของการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการจัดการแก้ปัญหาของตนเองได้อย่างยั่งยืน (เกศสุตา สติธินันติกุล บัญญัติรัตน์ โจลานนท์ และ ประรณนา ยศสุข. 2558 : 160-184)

กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวทำให้เห็นมิติของทุนทางสังคม ดังความเห็นของ Mark Roseland ที่ว่า ทุนทางสังคมถูกสร้างขึ้นเมื่อบุคคลเรียนรู้ที่จะไว้วางใจซึ่งกันและกัน และสามารถนำมาใช้เพื่อบรรลุเป้าหมายและผลประโยชน์ร่วมกัน ในขณะเดียวกัน ความรู้ ความเข้าใจและรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ของผู้คน (กลุ่มหนึ่ง ๆ) จะนำมาสู่กิจกรรมที่มีประสิทธิผลอีกทั้งความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าว ยังนำไปสู่การสร้างควมไว้วางใจต่อกัน สร้างความสามัคคีระหว่างบุคคล สร้างความผูกพันและบรรทัดฐานผ่านกิจกรรมต่าง ๆ นอกจากนี้ ยังช่วยเพิ่มศักยภาพในการผลิตของสังคมจนก่อให้เกิดชุมชนที่แข็งแกร่งขึ้น หรือการนำความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมมาสร้างความเข้มแข็งทางสังคมและเศรษฐกิจ

การทบทวนงานวิจัยได้สะท้อนให้เห็นพัฒนาการการปรับตัวของชุมชนในมิติการพัฒนาที่ยั่งยืนมากขึ้นดังตัวอย่างการวิจัย การพัฒนารูปแบบกิจกรรมนันทนาการแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยใช้พิพิธภัณฑ์วิถีชาวนา วัดชะอำ อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ของเอื้อมพร โตภาณุรักษ์กุล (2560 : 107-122) ที่เน้นการพัฒนาเด็กและเยาวชนในท้องถิ่น ให้เกิดการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ มีมนุษยสัมพันธ์ รู้จักการทำงานเป็นทีม สามารถสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง มีความภาคภูมิใจในตนเองและท้องถิ่น มีศักยภาพในการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ เกิดการรู้คิด จินตนาการ มีแรงบันดาลใจ สุนทรีย์ภาพ และความซาบซึ้งต่อความดี ความงามในชีวิตและชุมชน ผลที่เกิดขึ้นสะท้อน ความศรัทธา และความเชื่อมั่น จากกระแสนับจำนวนมากและการให้ข้อมูลย้อนกลับ ทุกคนชื่นชมประทับใจ มีความสุข ทำให้เกิดการขยายผลขององค์ความรู้ต่อผู้ที่สนใจต่อไป จากรุ่นสู่รุ่นเกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นและสำนึกรักบ้านเกิดผ่านการเรียนรู้จากพิพิธภัณฑ์วิถีชาวนา

กรอบแนวคิดการวิจัย

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย เรื่อง "สังเคราะห์รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนา จังหวัดนราธิวาส" ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยมีแผนการทำงานแบบเป็นลำดับขั้น 5 ขั้น ดังนี้

1. ขั้นเตรียมและพัฒนาความร่วมมือกลุ่มนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดนราธิวาส
2. ขั้นการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้จากโจทย์วิจัยแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่ชุมชนทำนา
3. ขั้นดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในแต่ละพื้นที่ของชุมชนทำนา
4. ขั้นถอดบทเรียนเพื่อค้นหาความเข้มแข็งของชุมชนทำนา
5. ขั้นสังเคราะห์ผลการวิจัย รูปแบบความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนาจังหวัด

นราธิวาส

กิจกรรมของโครงการได้ดำเนินไปตามขั้นตอนโดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ขั้นเตรียมและพัฒนาความร่วมมือกลุ่มนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดนราธิวาส

การพัฒนาความร่วมมือกลุ่มนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นในชุมชนทำนาทั้ง 3 พื้นที่ เป็นการเริ่มก้าวอย่างของการวิจัย ขั้นนี้ที่มิวิจัยให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการมีส่วนร่วมและเห็นความสำคัญที่ออกมาจากภายในของนักวิจัย ซึ่งต้องใช้เวลาและความตั้งใจสูงในการพัฒนางานให้ดำเนินไปได้ ช่วงนี้จะเป็นการพบปะหารือ แลกเปลี่ยนมุมมองแนวคิด เพื่อให้ได้ความเข้าใจและเป้าหมายที่ตรงกันของทีมนักวิจัยและชุมชน

การวิจัยนี้ดำเนินการในพื้นที่ต่างอำเภอของจังหวัดนราธิวาส ได้แก่ อำเภอแว้ง อำเภอสุไหงปาดี และอำเภอตากใบ แต่ละพื้นที่แม้เป็นชาวนาเหมือนกัน แต่มีความต้องการ มีปัญหา และเป้าหมายต่างกัน ชาวนาบ้านต้นไม้สูงต้องการแก้ปัญหาหาระบบน้ำทำนา การจูงใจเยาวชนให้เข้ามาทำนาเพิ่มขึ้น และการเพิ่มผลผลิตข้าว เพื่อให้พึ่งพาตนเองได้ในระดับครัวเรือน ชาวนาบางขุนทองต้องการฟื้นฟูภูมิปัญญาและประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนา เพื่อสร้างความสัมพันธ์ของครอบครัว

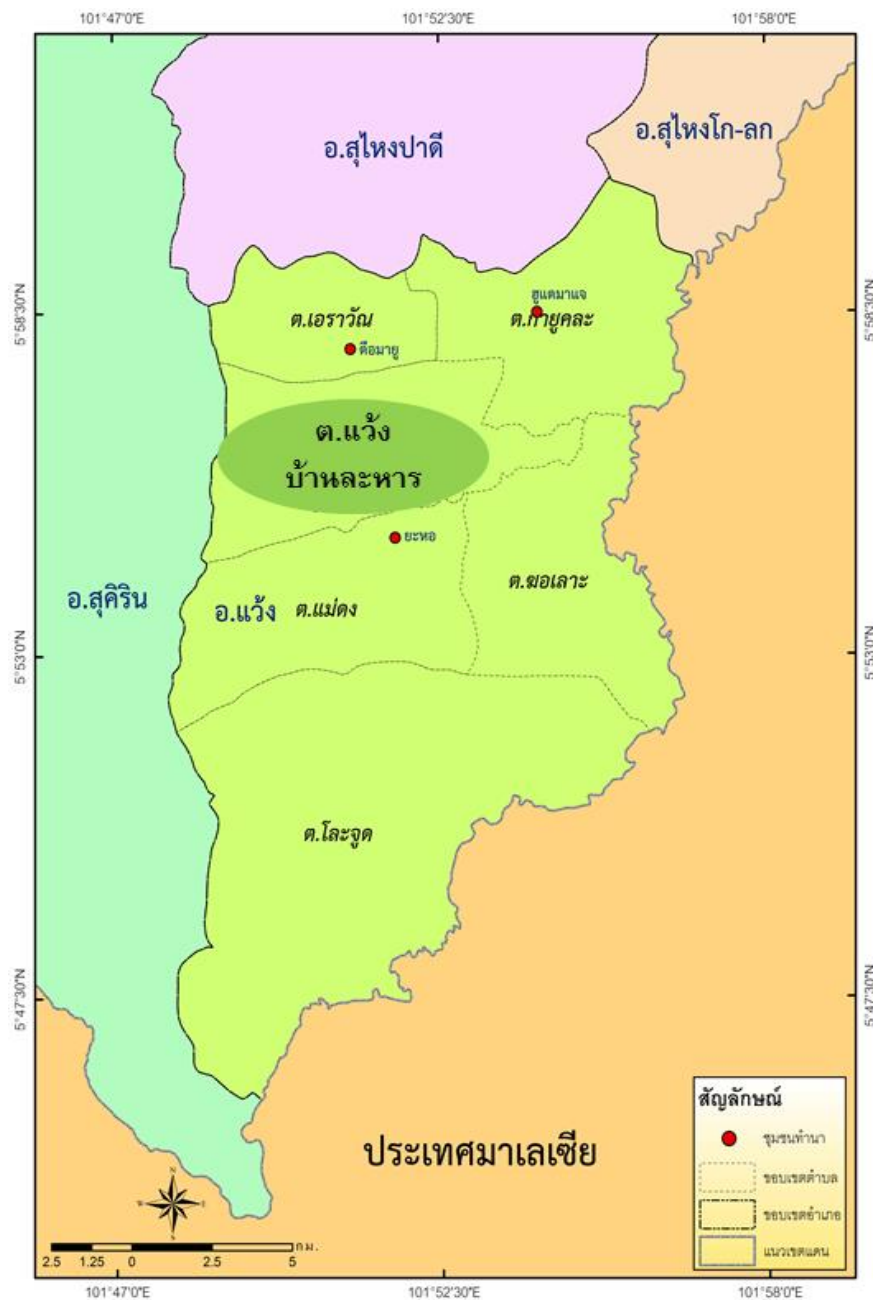
และเครือข่าย ตลอดจนความเป็นชุมชนให้กลับคืนมา เป็นพลังสามัคคี สร้างภูมิคุ้มกันในสภาวะวิกฤต จากสถานการณ์ความไม่สงบในพื้นที่ ชาวบ้านลหะหารไม่เพียงเน้นการสร้างความมั่นคงทางอาหารและอาหารปลอดภัยในระดับครัวเรือนเท่านั้น หากยังมีจุดมุ่งหมายเพื่อขยายความสำเร็จของการฟื้นฟู ฟื้นฟูการสร้างความรู้แก่เด็กและเยาวชนให้มีความภาคภูมิใจในท้องถิ่น บนฐานทุนภูมิปัญญา ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม และทุนทางทรัพยากรทางธรรมชาติในพื้นที่ นอกจากการมีบริบทที่แตกต่างกัน ในแต่ละพื้นที่ ยังมีที่ตั้งและระยะทางห่างกันด้วย การบริหารการเดินทางจึงจำเป็นต้องรอบคอบ แต่มีข้อดีเป็นสิ่งสำคัญ คือการที่แต่ละพื้นที่ที่มีความแตกต่างกัน ได้ส่งผลดีในแง่การได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประสบการณ์เรื่องใหม่ๆ ต่อกันในพื้นที่การทำงานวิจัย

ขั้นการพัฒนาความร่วมมือระหว่างทีมวิจัยและชุมชน ขั้นตอนนี้ได้มีการประชุมพูดคุยกัน หลายครั้งจนเกิดความคุ้นเคย ชาวบ้านกล้าแสดงความคิดเห็นและรับฟังกันด้วยเหตุด้วยผล เกิดบรรยากาศใกล้ชิดคุ้นเคย จนได้วางจังหวะก้าวในขั้นตอนต่อไป เพื่อมุ่งสู่เป้าหมายร่วมกัน เป้าหมายของทั้ง 3 ชุมชน คือการมุ่งไปสู่ความเป็นชุมชนเข้มแข็ง ด้วยการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนโดยใช้บริบทและภูมิปัญญาด้านอาชีพของชุมชนเป็นฐาน ขั้นนี้ได้ข้อสรุปพื้นที่การทำงาน คือ ชุมชนลหะหาร ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง ชุมชนบางขุนทอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอตากใบ และชุมชนต้นไม้สูง ตำบลปะลูล อำเภอสุไหงปาดี การที่ชาวบ้านได้มีการพบปะและประชุมหลายครั้งนั้นก็เพื่อถ่วงถ่วงให้ได้แนวทางการทำงานร่วมกันที่มาจากความเห็นของทุกฝ่าย และได้ข้อสรุปเรื่องการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ที่เปิดให้ชุมชนเป็นผู้มีบทบาทหลัก และเป็นผู้ปฏิบัติการตอบโจทย์ชุมชนของตนเองอย่างแท้จริง โดยเล่ารายละเอียดการทำงานได้ดังนี้

ชุมชนทำนุบ้านลหะหาร

การทำงานกับชุมชนทำนุบ้านลหะหาร เริ่มจากการที่นักวิจัยมีทุนเดิม คือเป็นพื้นที่ที่เคยทำวิจัยมาก่อนหน้านี้แล้วประมาณ 4-5 ปี จึงรู้จักชาวบ้านและชาวบ้านรู้จักนักวิจัยเป็นอย่างดี นักวิจัยเคยทำโครงการถอดบทเรียนการสร้างความมั่นคงทางอาหารกรณีการเปลี่ยนนาร้างเป็นนาข้าวของเยาวชนฯ สารสำคัญคือเยาวชนในหมู่บ้านสนใจเรื่องพื้นที่ภูมิปัญญาการทำนาของคนเฒ่าคนแก่ในอดีต เพราะภูมิปัญญาการทำนาได้หยุดสืบทอดไป ชาวบ้านไม่ได้ทำนามากว่า 20 ปี ผู้คนออกไปทำงานไปเรียนหนังสือนอกชุมชน เยาวชนในชุมชนต้องการฟื้นฟูอาชีพจนได้เกิดการทำวิจัยฟื้นฟูภูมิปัญญาการทำนา หลังจากการทำวิจัยได้ซึ่งได้ดำเนินการถอดบทเรียนร่วมกัน พบว่าเยาวชนมีโลกทัศน์เปลี่ยนไป มีความมั่นใจภูมิใจในความรู้การทำนาที่ได้มาจากผู้อาวุโส มีศักยภาพ ได้ค้นพบการพึ่งพาทุนธรรมชาติเพื่อเลี้ยงชีพ หลังจบโครงการวิจัยครั้งนั้น เยาวชนในชุมชนมีความสนใจต่อเนื่องโดยมีความคิดที่จะ

ขยายเครือข่ายการทำงานไปยังกลุ่มเยาวชนให้มากขึ้น บรรยากาศหลังฟื้นฟูการทำงานมีความครึกครื้น มีสมาชิกในชุมชนหันมาร่วมทำนาลายราย ชุมชนละหารจึงเป็นชุมชนที่ค่อนข้างมีต้นทุนที่ดีที่พร้อมในการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วม นอกจากนี้หลังการถอดบทเรียน นักวิจัยยังได้ข้อสังเกตว่า พื้นที่นี้เป็นพื้นที่ที่คนมีลักษณะเปิด คือรับเอาสิ่งใหม่ พร้อมที่จะเรียนรู้และยอมรับคนภายนอก ลักษณะเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญ ที่ช่วยให้นักวิจัยเข้าถึงชุมชนได้สะดวก การชวนคุยเรื่องการทำวิจัยโดยชุมชนนี้จะไม่ใช่คำว่าวิจัยเพื่อหลีกเลี่ยงความรู้สึกห่างไกลและยุ่งยากของความหมายของคำว่าวิจัย เริ่มแรกได้คุยกับเยาวชนที่เป็นแกนนำในการฟื้นฟูาร้างก่อน มีการพูดคุยกันหลายครั้ง จากนั้นเยาวชนได้นำไปหารือกับผู้อาวุโสในชุมชน เฉพาะในชุมชนตนเองมีการพูดคุยกันหลายครั้ง ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะสำคัญประการหนึ่งของชุมชนละหาร คือจะมีการหารือกันในชุมชนไม่ว่าจะเรื่องใด สมาชิกชุมชนจะฟังผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้อาวุโส กระทั่งชุมชนมีความเห็นร่วมกันในการจะพัฒนาการทำงานต่อ โดยมีพื้นที่นาเป็นศูนย์กลางในการขยับงานขั้นต่อไป ต่อมานักวิจัยได้พบกับผู้อาวุโส พ่อแม่ผู้ปกครองเยาวชน ผู้นำศาสนา และองค์กรที่เข้ามาสนับสนุนกลุ่มเยาวชน จนเมื่อทุกฝ่ายเห็นร่วมกันแล้วจึงได้วางแผนในระยะต่อไป

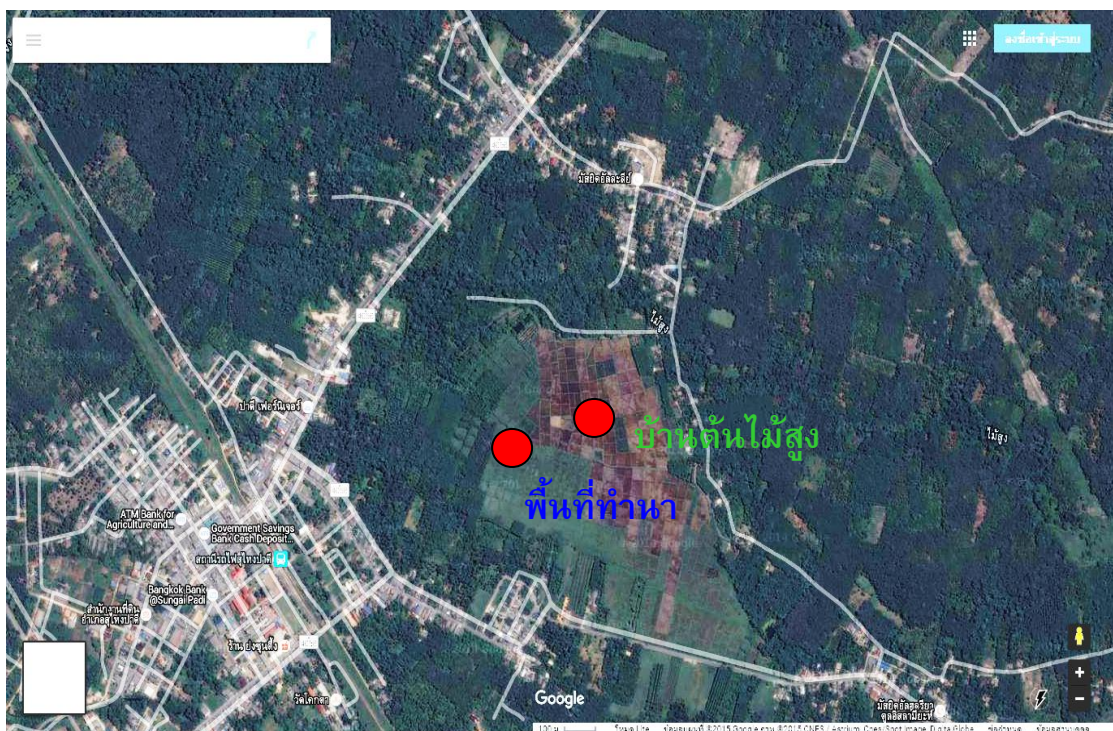

ภาพที่ 2 ที่ตั้งชุมชนบ้านละหาร ตำบลเวียง อำเภอเวียง จังหวัดนราธิวาส

ชุมชนบ้านต้นไม้สูง

ชุมชนบ้านต้นไม้สูง เป็นชุมชนที่ทำนมาแต่ดั้งเดิมจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2561) ไม่เคยละเว้นการทำงาน ดังนั้นจุดแข็งของชาวบ้านคือมีการส่งทอดภูมิปัญญาอยู่ตลอด ภูมิปัญญาการทำงานจึงมีอยู่ในชุมชน แต่ในการทำงานของชุมชนก็มีปัญหาสำคัญเช่นกัน คือเรื่องน้ำทำนา ซึ่งเป็นผลต่อเนื่องมาจากการที่พื้นที่ได้รับการพัฒนาสาธารณูปโภค ทำให้ต้องมีการปรับเปลี่ยนสภาพภูมิประเทศรอบนอก

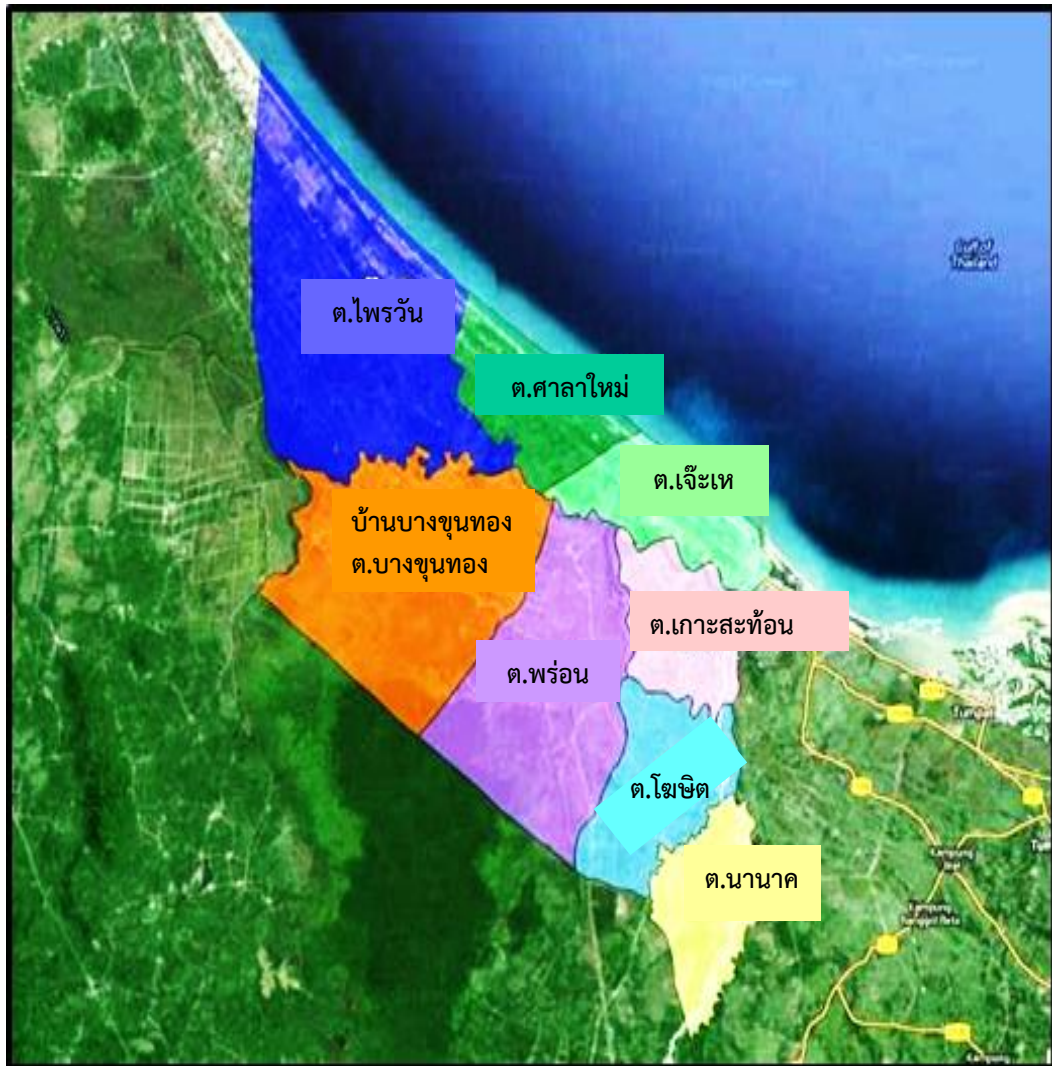
ชุมชน โครงการพัฒนาถูกกำหนดและสั่งการมาจากส่วนบน ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน การก่อสร้าง และปรับเปลี่ยนพื้นที่ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนเส้นทางน้ำเพื่อการเกษตร การทำนาของชุมชนจึงได้รับผลกระทบ ในเบื้องต้น ชาวบ้านได้พยายามหาทางผันน้ำมายังพื้นที่นาของชุมชน แต่ด้วยโครงสร้าง ความแข็งแรง และกระแสความแรงของเส้นทางน้ำเส้นใหม่ ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถแก้ปัญหาได้ เพียงลำพัง ปัญหาของที่นี่จึงไม่ใช่การฟื้นฟูภูมิปัญญาแต่ต้องการแสวงหาความร่วมมือแก้ไขปัญหา เรื่องน้ำกับภาคส่วนต่างๆ ที่เข้ามาในชุมชน ท่ามกลางความพยายามและการมองหาความร่วมมือจาก ภายนอก ทีมวิจัยจึงได้เข้าไปสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน โดยมีรองนายกองค์การบริหาร ส่วนตำบลประสานความร่วมมือกับทีมวิจัย ประเด็นปัญหาที่นี้จึงค่อนข้างชัดเจน และมาจากความ ต้องการแก้ปัญหาของชุมชน การเข้าไปติดต่อชุมชนในช่วงแรกมีรองนายกองค์การบริหารส่วนตำบล ช่วยประสานงาน จากนั้นได้พูดคุยกับอดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำศาสนา ชาวบ้านที่ทำนา และได้รับ ความร่วมมือจากองค์การบริหารส่วนตำบลประหลูเป็นอย่างดี

ภาพที่ 3 พื้นที่วิจัยบ้านต้นไม้สูง ที่มา: ดัดแปลงจาก Google map

ชุมชนบางขุนทอง

ชุมชนบางขุนทอง ตั้งอยู่ในพื้นที่อำเภอตากใบ เป็นชุมชนพุทธ พื้นที่นี้มีการทำนมาแต่อดีตจนปัจจุบัน เช่นเดียวกับชุมชนทำนบ้านต้นไม้สูง แต่ที่นี่มีระบบชลประทานที่ดีทำให้สามารถทำนาได้ผลเป็นอย่างดี ความต้องการของชุมชนคือต้องการฟื้นฟูความสามัคคี ด้วยการใช้ พิธีกรรม ความเชื่อ ประเพณีที่เกี่ยวกับการทำนาของชุมชนที่เคยมีในอดีตและบางอย่างยังมีในปัจจุบัน บางอย่างได้หยุดปฏิบัติไปแล้ว มาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวรวมกลุ่มให้เกิดความเข้มแข็งในชุมชน ลักษณะชุมชนบางขุนทองเป็นชุมชนชาวนา เดิมจะมีการรวมกลุ่มกันบ่อยๆ เพื่อทำกิจกรรมเกี่ยวกับการทำนา เช่น เกี่ยวข้าว ดำนา พิธีลาซัง ตำข้าวเม่า ทำขนมจิ้นร่วมกัน แต่ปัจจุบันกิจกรรมเหล่านี้ค่อยๆ หายไป ทั้งนี้เพราะสมาชิกในชุมชนต้องออกไปข้างนอกชุมชนเพื่อเรียน เพื่อทำงาน และปัญหาความไม่สงบของพื้นที่ทำให้เกิดการรวมตัวกันน้อยลง สถานการณ์เช่นนี้ทำให้ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนเกิดความไม่สบายใจเป็นห่วงว่าภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการทำนาจะหายไป พื้นที่ชุมชนบางขุนทองได้มีนักวิชาการจากวิทยาลัยชุมชนนราธิวาสเข้าไปอนุรักษ์พันธุ์ข้าวร่วมกับชาวบ้านอยู่ก่อน จากนั้นทีมวิจัยได้เข้าไปรื้อฟื้นปัญหาโดยมีนักวิชาการจากวิทยาลัยชุมชนนราธิวาสเป็นนักวิจัยหลักในการทำงานในพื้นที่ สิ่งที่ชาวบ้านสะท้อนอยู่เสมอคือความต้องการหาแนวทางในการอนุรักษ์สืบทอดภูมิปัญญาด้านประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม ที่เกี่ยวกับการทำนาให้ยังคงมีในชุมชน ทีมวิจัยได้เข้าไปชักชวนและใช้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม ในการผลักดันการอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญาเหล่านั้น ให้ยังคงมีการสืบทอดและยังนำไปสู่การจัดการจัดการร่วมกับการทำนาในปัจจุบันได้ด้วย เพียงแต่ไม่ใช่คำว่าวิจัยกับชาวบ้านในช่วงแรก ในการเข้าไปในชุมชนบางขุนทอง นักวิจัยได้พบกับผู้อาวุโสในชุมชน ผู้นำตามธรรมชาติ ครู องค์กรที่เข้าไปทำงานในชุมชน เช่น วิทยาลัยชุมชนนราธิวาส โรงเรียน เป็นต้น

ภาพที่ 4 ที่ตั้งชุมชนบางขุนทอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส

การสร้างการยอมรับ ทลายกำแพงความเป็นเขา-เรา

การสร้างเชื่อมั่นและยอมรับจากชุมชนเพื่อให้ชาวบ้านสามารถทำวิจัยได้อย่างมั่นใจนั้น จะต้องใช้กระบวนการ เพราะความมั่นใจจากชุมชนจะไม่เกิดขึ้นในทันทีทันใด ต้องใช้กระบวนการลงพื้นที่อย่างต่อเนื่อง พบปะพูดคุยสร้างความคุ้นเคย แลกเปลี่ยนเรียนรู้ บอกเล่าประสบการณ์ ทั้งนี้ กระบวนการสำคัญ คือการปรับเปลี่ยนทัศนคติของนักวิจัย ซึ่งเริ่มจากตัวนักวิจัยที่ต้องยอมรับในภูมิรัฐหรือ ภูมิปัญญาของชาวบ้านในชุมชนว่าเป็นผู้มีความรู้ความชำนาญในอาชีพในบริบทสภาพแวดล้อมของพวกเขา โดยเฉพาะการสืบทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่น บทบาทนักวิจัยเป็นเพียงเข้าไปหนุนเสริมให้เกิด การนำเอาภูมิปัญญาไปถ่ายทอด ระยะแรก เป็นการไปพูดคุยกับผู้อาวุโสในชุมชน โดยใช้เทคนิคการ

ชวนคุย ใช้วิธีถ่ายทอดแบบ story telling จากปราชญ์ ผู้อาวุโส บอกเล่าประสบการณ์ส่วนตัว เล่าเรื่องราวของชุมชน สังคมคนรุ่นก่อน วิธีการทำแบบดั้งเดิม ซึ่งในเนื้อหาที่ปราชญ์เล่าจะมีภูมิปัญญาแทรกอยู่ มีเทคนิควิธีการแก้ปัญหา การใช้สติปัญญาอย่างแยบคาย เช่น มีการหาเครือข่าย การอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ บางครั้งก็ต้องอาศัยสิ่งเหนือธรรมชาติร่วมในพิธีกรรม เป็นต้น การได้เล่าเรื่องราวจากประสบการณ์ของตนเอง ทำให้ผู้อาวุโสมีความภาคภูมิใจ ที่ได้ถ่ายทอดความรู้ ได้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติที่ได้อาศัยเลี้ยงชีพ เลี้ยงดูครอบครัว สำหรับชุมชนเองก็ได้ตระหนักถึงบทบาทความสำคัญของผู้อาวุโส ความสำคัญของภูมิปัญญาในอดีต การเล่าเรื่องเป็นการดึงเอาคนวัยอื่น เช่น เยาวชน คนหนุ่มวัยทำงาน และเด็ก ๆ เข้าร่วมกระบวนการด้วย อีกทั้ง ยังทำให้คนวัยต่าง ๆ เกิดการตั้งคำถามว่าสิ่งที่เคยมีในอดีตนั้นเปลี่ยนไปหรือหายไปได้อย่างไร ยามมีปัญหาผู้ใหญ่ ผู้อาวุโสมีวิธีการแก้ปัญหาในอดีตในการทำอย่างไร หรือใช้วิธีใด นอกจากนี้ ได้ส่งผลให้เกิดการพูดคุยของคนต่างวัย เช่น คนวัยสูงอายุกับเยาวชน คนวัยเดียวกันในชุมชน กลุ่มผู้หญิง กลุ่มวัยรุ่น กลุ่มผู้ชาย เป็นต้น ทำให้มีประเด็นสนทนากันในชุมชน เกิดการพูดคุยบนฐานที่ทุกคนมีส่วนร่วม คือ อาชีพการทำนา เป็นการจุดประกายเรื่องของท้องถิ่น ทุกคนได้หันกลับมามองเรื่องของตนเอง เรื่องของท้องถิ่น ชุมชนเคยมีอะไร เป็นอย่างไรในอดีต คนได้ตระหนักและขบคิดเรื่องราวเหล่านี้ ว่าจะทำให้ยังคงอยู่ จะต่อยอดหรือรักษาไว้ได้อย่างไร

นักวิจัยมีบทเรียนจากการทำงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมมาก่อน ทำให้ได้เรียนรู้ถึงการเข้าไปทำงานกับชุมชน ไม่ได้หมายความว่าเข้าไปบอกชุมชนว่าควรทำอะไร แต่นักวิจัยภายนอกต้องมีความเชื่อมั่นและยอมรับความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน ความรู้ที่มีอยู่ในตัวของนักวิจัยชุมชน ซึ่งก็คือ ผู้อาวุโส ปราชญ์ชุมชน หรือสมาชิกชุมชน คนเหล่านี้มีความรู้อยู่แล้ว มีประสบการณ์ที่สั่งสมจนตกผลึก นักวิจัยเพียงเข้าไปทำหน้าที่กระตุ้นชี้ชวนให้สมาชิกชุมชนได้คุยกันมากขึ้นในเรื่องราวของตนเอง การได้พูดคุยร่วมกัน ทำให้เกิดการส่งต่อความรู้ เกิดความสนใจ และยังทำให้ชาวบ้านซึ่งเคยสูญเสียความรู้ของตนเอง เพราะระบบการศึกษาสมัยใหม่เป็นความรู้แบบที่อยู่ในระบบสถาบันการศึกษาและเอกสารหลักฐานวิชาการ จนชาวบ้านขาดความมั่นใจและหยุดถ่ายทอดความรู้ตามวิถีปฏิบัติของชุมชน ซึ่งการพูดคุยในกลุ่มชาวบ้านจะเปิดเผยความรู้ของคนเฒ่าคนแก่ที่เคยหายไป ดึงกลับมาสร้างการยอมรับและขุดเอาความเชื่อมั่นกลับคืนมา จนมีการถ่ายทอดในชุมชนอีกครั้ง นักวิจัยต้องกระตุ้นและส่งเสริมด้วยหัวใจที่เชื่อมั่นในความรู้ของชาวบ้าน การยอมรับความรู้ของชาวบ้านอย่างแท้จริง ทำให้ชาวบ้านเองก็ยอมรับทีมวิจัยด้วย

กระบวนการที่สร้างการยอมรับซึ่งกันและกันทั้งสองฝ่ายจะนำไปสู่การยอมรับตนเอง ทัศนคติในตนเอง ทัศนคติในชุมชน ด้วยเหตุนี้ การที่สมาชิกชุมชนได้มาฟังเรื่องราวของชุมชนตนเอง ที่หลายคนไม่เคยรู้ เป็นกระบวนการที่ชุมชนได้คืนข้อมูลของชุมชนด้วยตัวชุมชนเอง วิธีการคืนข้อมูลจึงไม่ใช่บทบาทของนักวิจัยจากภายนอก แต่ชาวบ้านก็สามารถคืนข้อมูลด้วยตัวเองได้ เป็นการจัดการความรู้ด้วยวิธีของชาวบ้านหรือแบบชาวบ้าน นักวิจัยก็จะได้เรียนรู้เรื่องราวจากชุมชนและเคารพภูมิปัญญาชุมชนด้วย ขั้นตอนนี้นักวิจัยจึงเป็นเพียงผู้กระตุ้นให้คนเกิดการมาคุยกัน ระหว่างการพูดคุย และหลังจากการคุยกัน นักวิจัยจะพบผู้มีประสบการณ์ พบคนที่สนใจจะร่วมงานกันต่อไป

สร้างความเข้าใจร่วมกัน ความเท่ากัน และการทำงานแบบมีส่วนร่วม

หลังจากเกิดประเด็นการพูดคุยในชุมชน นักวิจัยต้องให้ความสำคัญว่าสิ่งนั้นเท่ากับเป็นมรดกภูมิปัญญาของชุมชน นักวิจัยต้องสร้างความมั่นใจ ชี้ให้ชุมชนเห็นว่า ความรู้ไม่ได้มาจากที่อื่น ไม่ได้มาจากครูในโรงเรียน อาจารย์ในมหาวิทยาลัย หรือจากหนังสือเท่านั้น แต่อยู่ในตัวของชาวบ้าน นักวิจัยต้องชี้ประเด็นให้เห็นว่า นั่นคือความรู้ที่ทุกคนควรชื่นชมในความรู้ของตนเอง และยังชวนมองว่าความรู้ที่มีนั้นสามารถนำมาใช้ได้ในปัจจุบัน เยาวชนหรือใครก็ตามในชุมชน สามารถนำเอาความรู้นั้นมาแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันและในชุมชนได้ บทบาทนักวิจัยเป็นการชวนชุมชนดึงเอาความรู้ของพวกเขาเองมาแก้ปัญหาของตนเอง เพียงแต่คำว่า “วิจัย” อาจฟังแล้วให้ความรู้สึกไกลห่าง พวกเรา นักวิจัยจึงไม่ใช่คำนี้ หากแต่อธิบายถึงการนำเอาความรู้ของชาวบ้านมาใช้แก้ปัญหาของชาวบ้านเอง นอกจากนี้ ได้ทำความเข้าใจกับนักวิจัยหลักของโครงการและนักวิจัยชุมชนว่า การมีส่วนร่วมไม่เพียงทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนให้ได้มากที่สุดแล้ว ในส่วนของทีมนักวิจัยต้องให้แกนนำและนักวิจัยชุมชนมีส่วนร่วมในการคิด ผลักดัน และวางแผนการคิดการทำงานต่าง ๆ ด้วย

2. ขั้นตอนการแตกประเด็นการศึกษาจากโจทย์วิจัยแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่ชุมชนทำนา 3 พื้นที่

ขั้นตอนนี้ทีมวิจัยได้ลงพื้นที่บ่อยครั้งเพื่อสร้างความเข้าใจ มั่นใจ และตอกย้ำแนวทางการทำวิจัยแบบชุมชนมีส่วนร่วม ทำให้ได้ข้อสรุปร่วมกันที่มีรายละเอียดมากขึ้น โดยเฉพาะเป้าหมายโครงการ ที่จะค้นหารูปแบบการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชน ภายใต้บริบทอันเป็นลักษณะเฉพาะของพื้นที่แต่ละพื้นที่ โดยใช้ภูมิปัญญาการทำนาเป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้มแข็ง ได้มีการค้นหาโจทย์วิจัยของแต่ละพื้นที่ซึ่งมีความแตกต่างกันทั้งในแง่ทางภูมิประเทศ ทรัพยากร สังคมวัฒนธรรม แต่โดยรวมก็จะอยู่ภายใต้เป้าหมายสูงสุดเหมือนกัน และได้กำหนดรายละเอียดการวิจัยหรือออกแบบ

การวิจัยของแต่ละชุมชนทั้ง 3 ชุมชน เริ่มจากชุมชนละหาร ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง มุ่งเน้นค้นหา ภูมิปัญญาการทำนาอินทรีย์ของเยาวชน โดยทำนาอินทรีย์ให้เพียงพอต่อการเลี้ยงครอบครัวและขยาย ผลเผยแพร่ความรู้ให้พื้นที่การทำนากลายเป็นแหล่งเรียนรู้ไปด้วย ในชื่อโครงการ แนวทางการพัฒนา โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ เพื่อพื้นที่การเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข บ้านละหาร อำเภอแว้ง จังหวัด นราธิวาส ชุมชนต้นไม้สูง อำเภอสุไหงปาดี มุ่งเน้นแก้ปัญหาสำหรับการทำนา ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญ อันดับต้นในการทำนาของชุมชน ให้น้ำหล่อเลี้ยงในการผลิตข้าวให้เพียงพอต่อการบริโภคข้าวของ ชุมชน ภายใต้ชื่อโครงการ รูปแบบการเพิ่มผลผลิตข้าวให้เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนของบ้าน ต้นไม้สูง หมู่ที่ 2 ตำบลปะลุรู อำเภอสุไหงปาดี จังหวัดนราธิวาส และชุมชนบางขุนทอง อำเภอตากใบ ต้องการสร้างความเข้มแข็ง ด้วยการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ของสมาชิกชุมชนซึ่งเป็นชุมชนชาวนา โดย นำเอาภูมิปัญญาการทำนาแบบดั้งเดิมมาเป็นเครื่องมือสร้างความเข้มแข็ง ภายใต้ชื่อโครงการ ศึกษา ภูมิปัญญา ความเชื่อและพิธีกรรม เกี่ยวกับการทำนาดั้งเดิมเพื่อการสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนบาง ขุนทอง อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส ซึ่งแต่ละชุมชน มีรายละเอียดการทำงาน ดังนี้

ข้อสังเกต การค้นหาโจทย์วิจัย หาความสนใจและปัญหาที่ชาวบ้านสงสัย

ชุมชนละหารมีทุนเดิมที่ดี จากการที่นักวิจัยเคยเข้าไปถอดบทเรียนการฟื้นฟูนาร้าง ซึ่งจาก การถอดบทเรียนพบว่า พื้นที่นี้ชุมชนมีศักยภาพ โดยเหตุที่มีศักยภาพก็เพราะมีลักษณะสำคัญนั่นคือ กลุ่มเยาวชนจะใช้วิธีการพูดคุยกันบ่อยๆ หากมีปัญหาใดจะนำมาคุยกัน หรือกัน มีบุคลิกฟังผู้อาวุโส และเมื่อแก้ปัญหาแล้วทุกคนจะเห็นผลการแก้ปัญหาอย่างเป็นรูปธรรม มีผู้อาวุโสเป็นเสาหลักช่วย แก้ปัญหา เยาวชนให้ความเคารพผู้อาวุโส ยกย่องให้เป็นปราชญ์ชุมชน จุดเด่นของที่นี่จึงเป็นการ พูดคุยกัน สม่่าเสมอ นักวิจัยจึงเพียงเข้าไปร่วมพูดคุย นอกจากนี้นักวิจัยมีความผูกพัน มีความใกล้ชิด กับสมาชิกกลุ่มเยาวชน ชุมชนจึงให้ความไว้วางใจและยอมรับ โจทย์วิจัยของชุมชนละหารจึงมาจาก การที่ชุมชนคิดต่อยอดขึ้นเอง เนื่องจากชุมชนอยากเผยแพร่ความรู้ ตั้งแต่เริ่มฟื้นฟูนาร้างจนเปลี่ยน ไปสู่นาอินทรีย์ ให้เป็นแบบอย่างให้ชุมชนอื่นได้ฟื้นฟูนาร้างด้วยภูมิปัญญาดั้งเดิมด้วย โดยจะเผยแพร่ ความรู้ผ่านการจัดตั้งโรงเรียนชาวนาอินทรีย์

กระบวนการพูดคุยกับนักวิจัยนั้น ชุมชนเสนอความคิดว่า ชุมชนอยากเป็นแบบอย่างให้ที่อื่น ได้มาศึกษาเพื่อเผยแพร่ความคิดออกไป และรูปการถ่ายทอดความรู้ต้องน่าสนใจ สร้างความ ประทับใจให้ผู้มาศึกษา นักวิจัยจึงตั้งคำถามว่า ชุมชนสามารถเป็นแบบอย่างเรื่องอะไรได้บ้าง จาก คำถามนี้ทำให้ชาวบ้านได้พูดคุยกัน จนนำไปสู่การถอดบทเรียนเพื่อค้นหาศักยภาพ ข้อเด่น ข้อด้อย และพบว่าชุมชนจะเพิ่มประสบการณ์การทำนาให้เชี่ยวชาญขึ้น ชาวบ้านได้เพิ่มวิธีการทำนาหลาย

รูปแบบขึ้นจากที่เคยทำนาหว่าน ก็ทำนาดำ ตามวิธีที่เคยทำในอดีต และทำนาแบบอินทรีย์ เพื่อสร้างประสบการณ์ให้สมาชิกชาวนา และจะสามารถตอบคำถามว่าการใช้วิธีการทำนาดำอินทรีย์ต่างจากนาหว่านอย่างไร มีข้อพึงระวังอย่างไร การสังสมประสบการณ์ของชุมชนนี้จะช่วยให้ชุมชนอื่นหรือผู้สนใจนำไปใช้ประโยชน์และปรับให้เข้ากับชุมชนของตน นอกจากนี้ นักวิจัยถามต่ออีกว่า แม้จะตั้งเป็นโรงเรียนชาวนาได้ แต่โรงเรียนนั้นต้องมีการเผยแพร่ความรู้ด้วย เช่น ถ้าเป็นโรงเรียนจะมีชั้นเรียน มีวิชา มีการสอน ชาวบ้านจะสร้างกระบวนการเรียนรู้เรื่องการทำนาอินทรีย์อย่างไร ใครมีความสามารถเป็นวิทยากรได้ คำถามเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านได้ทบทวนตัวเองว่า ด้วยกำลัง ด้วยความรู้ที่มี เพียงพอหรือไม่ ก็พบว่ามีความรู้เพียงพอและสามารถสาธิตได้ คำถามต่อมาคือ หากมีคนมาเรียนมากในอนาคต จะมีแผนรองรับอย่างไร จะประชาสัมพันธ์โรงเรียนอย่างไร ซึ่งชาวบ้านได้คุยกัน และได้วางแผนว่าอันดับแรก ต้องขยายพื้นที่การทำนาอินทรีย์ในชุมชน โดยมีเป้าหมายสูงสุดว่าต้องพยายามให้มีพื้นที่ทำนาอินทรีย์ให้ได้เต็มพื้นที่ (100 %) ในชุมชน เพื่อให้เห็นว่าชุมชนนี้เป็นพื้นที่ทำนาอินทรีย์ ชุมชนมีความรู้การทำนาอินทรีย์อยู่ในชุมชน และมีพื้นที่เพียงพอต่อการเรียนรู้ สำหรับกลุ่มเป้าหมายที่จะมาเรียนรู้ ชุมชนมองว่าจะมุ่งไปที่เยาวชนในชุมชนก่อน จากนั้นขยายไปยังชาวบ้านในชุมชนใกล้เคียงที่ทำนาอยู่แล้วและสนใจการทำนาอินทรีย์ โดยสร้างเป็นเครือข่ายกันต่อไปเพื่อเสริมพลังกัน เพื่อให้เกิดนาอินทรีย์อย่างองกาม

ชุมชนเป้าหมายในการขยายเครือข่ายระยะแรก คือ ชุมชนกรือซอ และชุมชนบาโงฮาเล้ง นอกจากนี้ การพูดคุยกันยังพบว่ากลุ่มยังมีจุดอ่อนคือการใช้ภาษามลายูถิ่นกันทั้งหมดบ้าน มีคนที่พูดภาษาไทยได้เพียงคนเดียวในชุมชน คือ แกนนำเยาวชน (มุฮัมมัด บิง) ปกติคนในชุมชนไม่ได้ใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวันอยู่แล้ว จึงไม่มีโอกาสใช้ภาษาไทย แต่ก็คำนึงว่าหากเปิดเป็นโรงเรียนชาวนาควรต้องเปิดกว้าง คือเป็นพื้นที่เปิด ให้คนทุกกลุ่มเข้ามาเรียนรู้ จึงควรมีบุคลากรที่ใช้ภาษาไทยได้ ชุมชนได้ขอความร่วมมือให้นักวิจัยช่วยเรื่องภาษาไทย นักวิจัยจึงได้ช่วยด้วยการให้ชุมชนฝึกใช้คำศัพท์ภาษาไทยในชีวิตจริงตอนทำนา เช่น การดำนา จะพูดว่าอย่างไร ภาษามลายูพูดว่าอย่างไร การฉีดข้าวภาษาไทยว่าอย่างไร ภาษามลายูว่าอย่างไร เป็นต้น ฝึกนำเสนอขั้นตอนการทำนาและเนื้อหาที่จะสื่อสารด้วยภาษาไทย ขั้นตอนนี้มีความสำคัญมากในสังคมพหุวัฒนธรรม การเพิ่มเติมความรู้ด้านการสื่อสารภาษาไทยจะช่วยเพิ่มจำนวนวิทยากร และศักยภาพให้แก่วิทยากร จนในที่สุดได้โจทย์วิจัยที่ชุมชนได้พัฒนาไปเรื่อยๆ จนได้ข้อสรุป นั่นคือ นำเอาภูมิปัญญาการทำนาอินทรีย์ของชุมชนมาถ่ายทอดสู่สังคม โดยเฉพาะเยาวชน ในรูปแบบโรงเรียนชาวนา และสร้างและขยายเครือข่ายนาอินทรีย์

กรณีบ้านต้นไม้สูง ชุมชนรู้โจทย์ของตนเอง และต้องการแก้ปัญหาอย่างชัดเจน เพราะชาวบ้านทำนามาตลอด จึงมีภูมิปัญญาอยู่ในชุมชนและนำมาใช้อยู่แล้ว เช่น พันธุ์ข้าว ขั้นตอนการปลูกข้าว การเก็บเกี่ยว เมื่อมีปัญหาชาวบ้านสามารถแก้ปัญหาด้วยตนเองมาตลอด แต่ตอนที่ทีมวิจัยเข้าไปนั้น ชาวบ้านกำลังประสบปัญหาเรื่องน้ำทำนาที่พยายามแก้กันเองแต่ไม่สัมฤทธิ์ผล เพราะครั้งนี้เป็นปัญหาที่มาจากข้างนอก นั่นคือได้เกิดมีโครงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อแก้ปัญหาน้ำทางการเกษตร มีการพัฒนาระบบทางเดินน้ำ แบบที่ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วม ดัดเปลี่ยนเส้นทางน้ำทำให้ชาวบ้านเข้าไม่ถึงทรัพยากร กระทบต่อการทำนาของชาวบ้าน ซึ่งปัญหาระดับนี้เกินกำลังของชุมชนและยังไปเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ปัญหานี้จึงเป็นปัญหาที่ชาวบ้านมองเห็นชัดเจน ชาวบ้านได้พยายามนำเสนอและหาความร่วมมือจากภาคส่วนต่างๆ โจทย์วิจัยของชุมชนต้นไม้สูงจึงเพื่อแก้ปัญหาเรื่องเส้นทางน้ำที่จะใช้สำหรับทำนาของชุมชนให้เพียงพอ ในขณะเดียวกันก็พยายามดึงเยาวชนเข้ามาร่วมทำนาด้วย

ชุมชนบางขุนทอง ต่างจากชุมชนละหารและชุมชนต้นไม้สูงในแง่ที่เป็นชุมชนนับถือศาสนาพุทธ ก่อนหน้านี้มีนักวิชาการจากวิทยาลัยชุมชนนราธิวาสได้เข้าไปพัฒนาพันธุ์ข้าวในพื้นที่อยู่แล้ว การทำนาของชุมชนไม่ได้ขาดตอน มีการส่งเสริมจากภาครัฐเป็นอย่างดี เพราะมีระบบชลประทานทั่วถึงทำนาได้ผลผลิตดี ชาวบ้านเข้าถึงทรัพยากรน้ำได้ ชุมชนอยู่ใกล้เมือง เป็นหมู่บ้านเก่าแก่ที่ยังมีการสืบทอดภูมิปัญญาต่างๆ ที่เกี่ยวกับการทำนามาก เพราะชุมชนมีลักษณะชุมชนชาวนา ซึ่งมักมีการรวมกลุ่ม ปัจจุบันในชุมชนยังมีเพลงเกี่ยวข้าว มีประเพณี มีความเชื่อ จากการทำนา แต่ก็เริ่มมีน้อยลงขณะที่สภาพสังคมในชุมชน คนรุ่นหลังไม่ทำนา มีการเดินทางเข้าไปทำงานในเมือง ชุมชนเริ่มห่างเหินกันมากขึ้น มีความเป็นเมืองมากขึ้น ประกอบกับสถานการณ์ของพื้นที่ชายแดนใต้ที่มีความไม่สงบต่างๆ ชาวบ้านจึงมีความเป็นห่วงว่าวัฒนธรรมการทำนาจะหายไปจากชุมชน ประเพณีต่างๆ ซึ่งเคยเป็นเครื่องมือเชื่อมคน และส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนกำลังจะหายไป เช่น พิธีลาซัง การลงแขกเกี่ยวข้าว พิธีรับเจ้าเข้าเมืองตอนจะเริ่มฤดูกาลใหม่ พิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้ทำให้คนมารวมกัน เกิดการร่วมมือ เกิดเครือข่าย การดูแลกันและกัน เพื่อสร้างความเข้มแข็งและสามัคคีในชุมชน ชาวบ้านจึงต้องการรื้อฟื้น เพื่อให้คงอยู่เหมือนในอดีตและนำกลับมาให้เยาวชนได้เรียนรู้อีก

3. ขั้นตอนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในแต่ละพื้นที่ของชุมชนทำนา

การลงพื้นที่ร่วมทำงานและติดตามการทำงานวิจัยระดับชุมชนของชุดโครงการวิจัยหลัก มี 3 รูปแบบ คือ รูปแบบแรก นักวิจัยลงไปในพื้นที่นั้นๆ ติดตามการทำงาน ร่วมลงมือปฏิบัติ สังเกตปัญหาร่วมกับนักวิจัยชุมชน รวมทั้งให้ข้อเสนอแนะเพื่อให้งานวิจัยของแต่ละชุมชน รูปแบบต่อมาคือการพานักวิจัยจากพื้นที่เข้มแข็งลงไปยังพื้นที่ใหม่ที่ไม่มีความพร้อม เพื่อถ่ายทอดประสบการณ์ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสร้างโอกาสให้เกษตรกรในพื้นที่ใหม่ได้ไปดูการทำงานของชาวนาในพื้นที่เข้มแข็งด้วย คือ ชาวนาในพื้นที่เข้มแข็งดังเช่นชุมชนบ้านละหารได้ไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนทำนบบ้านต้นไม้สูง และรูปแบบสุดท้าย คือ การนำชาวนาทั้ง 3 พื้นที่มาพบกัน จำนวน 3 ครั้ง คือ ครั้งแรกจัดที่โรงเรียนชาวนา บ้านละหาร ตำบลแวง อำเภอแวง ครั้งที่สองจัดที่วิทยาลัยชุมชนนราธิวาส ครั้งที่สาม จัดที่โรงเรียนชาวนา บ้านละหาร ตำบลแวง อำเภอแวง การพบปะกันแต่ละครั้ง นอกจากเรียนรู้ร่วมกันแล้ว ยังเป็นการคืนข้อมูลชุมชนแต่ละชุมชนด้วย ชุมชนต่างได้เล่าเรื่องราวในพื้นที่ตนเอง ถ่ายทอดข้อมูล แลกเปลี่ยนปัญหา ซึ่งวิธีการเหล่านี้ทำให้ชุมชนได้รู้จักกัน เกิดเป็นเครือข่ายธรรมชาติ และที่สำคัญเป็นผลดีต่อการแก้ปัญหาของพื้นที่ตนเอง เพราะนักวิจัยชุมชนจะได้นำเอาคำแนะนำจากพื้นที่อื่นไปปรับใช้ เพราะเมื่อเกิดปัญหาขึ้นมา จำเป็นต้องใช้ความระมัดระวังในการพูดคุยในพื้นที่ การได้แนวทางจากหมู่บ้านอื่นที่มีประสบการณ์จะช่วยทำให้เกิดความมั่นใจ และแก้ปัญหาได้เร็วขึ้น

สำหรับผู้นำชุมชนและนักวิจัยในพื้นที่ ทีมวิจัยจะติดตามพูดคุยอย่างสม่ำเสมอ การลงไปพูดคุยเพื่อรักษาความสัมพันธ์ และให้กำลังใจ นอกจากนี้ยังให้ความรู้เรื่องเครื่องมือศึกษาชุมชน เพื่อนำไปใช้งานและแก้ปัญหาต่างๆ ในการทำงาน โดยเฉพาะในตอนที่ยังงานกันอยู่ในชุมชน บ่อยครั้งที่ลืมบันทึกหรือสมาชิกมองไม่เห็นภาพรวมการทำงาน การใช้เครื่องมือศึกษาชุมชนจะช่วยให้ได้ข้อมูลรวดเร็ว มีการบันทึกที่สะดวกและง่าย เช่น ในการพูดคุยในชุมชนช่วงแรกไม่มีการบันทึก ไม่ทราบระยะเวลาการทำงาน ต่อมาได้ใช้ปฏิทินการผลิต และการใช้กระดาดบันทึกและแสดงให้เห็นข้อมูลพร้อมกัน ช่วยให้ทุกคนเข้าใจพร้อมกัน

ชุมชนละหารมีทีมนักวิจัยชุมชนที่เป็นทั้งผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เป็นชาวนา เป็นแกนนำเยาวชนในชุมชน และวิทยากรในโรงเรียนชาวนาด้วย ดังรายชื่อที่นักวิจัยชุมชนได้ร่วมกันตกลงมารวมมือกันภายใต้โครงการ “แนวทางการพัฒนาโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ เพื่อพื้นที่การเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข บ้านละหาร อำเภอแวง จังหวัดนราธิวาส” ดังนี้

1. นายคมวิทย์สุขเสนีย์	254/2 หมู่ 2 ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส
2. นายมุฮัมมัด บิง	เกษตรชาวนาบ้านละหาร 223 หมู่ 1 ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส
3. นายสะมะแอ สะแสแม	ปราชญ์กลุ่มชาวนาบ้านละหาร
4. นายดีอเลาะ สะอะ	ปราชญ์กลุ่มชาวนาบ้านละหาร
5. นายอารง วอฮะ	ปราชญ์กลุ่มชาวนาบ้านละหาร
6. นายนู มะดง	ปราชญ์กลุ่มชาวนาบ้านละหาร
7. นายอิสมะแอ วาเฮ	ปราชญ์กลุ่มชาวนาบ้านละหาร
8. นายอันวา ดีอรอนิง	ปราชญ์กลุ่มชาวนาบ้านละหาร
9. นายมุสตอปา หามะ	ปราชญ์กลุ่มชาวนาบ้านละหาร
10. นายบรอเฮ็ง ยูโซ๊ะ	ปราชญ์กลุ่มชาวนาบ้านละหาร
11. นายอาหะมะ นู	รองประธานกลุ่มชาวนาบ้านละหาร
12. นายอุสมาน สะอะ	สมาชิกกลุ่มชาวนาบ้านละหาร
13. นายตูแวมะ บินตูแวฮะ	สมาชิกกลุ่มชาวนาบ้านละหาร
14. นายยามิง กุงทะ	สมาชิกกลุ่มชาวนาบ้านละหาร
15. นายอัสบูเลาะห์ อาลี	สมาชิกกลุ่มชาวนาบ้านละหาร
16. นายอีลยัส สะอะ	สมาชิกกลุ่มชาวนาบ้านละหาร
17. นายบาดีหะ วอหะ	สมาชิกกลุ่มชาวนาบ้านละหาร
18. นายอุสมาน ดอเลาะ	สมาชิกกลุ่มชาวนาบ้านละหาร
19. นายแวมะ สะมะแอ	สมาชิกกลุ่มชาวนาบ้านละหาร
20. นายไฟซอล หามะ	สมาชิกกลุ่มชาวนาบ้านละหาร
21. นายสมาน สะมาแอ	สมาชิกกลุ่มชาวนาบ้านละหาร
22. นายนาวี อะมะ	สมาชิกกลุ่มชาวนาบ้านละหาร
23. นายลุกมัน ดีอรอนิง	สมาชิกกลุ่มชาวนาบ้านละหาร
24. นายอาฮาหมัด อาแว	สมาชิกกลุ่มชาวนาบ้านละหาร
25. นาย นายเจ๊ะมูดอ ยาอิง	สมาชิกกลุ่มชาวนาบ้านละหาร
26. นายมุฮัมมะเซาดี มะยะ	สมาชิกกลุ่มชาวนาบ้านละหาร
27. นายอิสมะแอ แสแลแม	สมาชิกกลุ่มชาวนาบ้านละหาร

28.นายมะรือวัน ดอเลาะ สมาชิกกลุ่มชาวบ้านละหาร

29.นายอับดุลเลาะ ดอเลาะ สมาชิกกลุ่มชาวบ้านละหาร

สำหรับชุมชนต้นไม้สูงมีนักวิจัยชุมชน ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้ตกลงร่วมมือกันภายใต้โครงการ
รูปแบบการเพิ่มผลผลิตข้าวให้เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนของบ้านต้นไม้สูง หมู่ที่ 2 ตำบล
ปะลูลู อำเภอสู่ไหงปาตี จังหวัดนราธิวาส ดังมีรายนามต่อไปนี้

1. นางนุรีชา สอهرب หัวหน้านักวิจัยชุมชน 238/6 ม.6 ต.ปะลูลู อ.สู่ไหงปาตี
จ.นราธิวาส

2. น.ส.สุฮายณี อาแว ทีมวิจัย 86 ม.4 ต.ปะลูลู อ.สู่ไหงปาตี จ.นราธิวาส

3. น.ส.อาหมีนะ เลาะมิง ทีมวิจัย 187/1 ม.2 ต.ปะลูลู อ.สู่ไหงปาตี จ.นราธิวาส

4. นายป้อมลี อุเซ็ง ทีมวิจัย 189/4 ม.2 ต.ปะลูลู อ.สู่ไหงปาตี จ.นราธิวาส

5. นายมะยูฮา เบ็ญกาซอ ทีมวิจัย 4 ซ.กาแลลู่วะ ถ.ปอฮงกือปัส-เกาะตา ต.ปะลูลู
อ.สู่ไหงปาตี จ.นราธิวาส

6. นายอิสมะแอ มะยูโซ๊ะ ทีมวิจัย 4/1 ซ.กาแลลู่วะ2 ถ.ปอฮงกือปัส-เกาะตา
ต.ปะลูลู อ.สู่ไหงปาตี จ.นราธิวาส

7. น.ส.อายาตี มามู ทีมวิจัย 14 ถ.เกาะตา-ปือแนกลาตี ต.ปะลูลู อ.สู่ไหงปาตี
จ.นราธิวาส

8. นายปีเต็ง บินยูโซ๊ะ ทีมวิจัย 18 ถ.เกาะตา-ปือแนกลาตี ต.ปะลูลู อ.สู่ไหงปาตี
จ.นราธิวาส

9. นายมาตี มะ ทีมวิจัย 33 ถ.เกาะตา-ปือแนกลาตี ต.ปะลูลู อ.สู่ไหงปาตี
จ.นราธิวาส

10.นายมือเสาะ ดือราแม ทีมวิจัย 2 ซ.กาแลลู่วะ2 ถ.ปอฮงกือปัส-เกาะตา ต.ปะลูลู
อ.สู่ไหงปาตี จ.นราธิวาส

11.นายนิแฉ นิมุ ทีมวิจัย 3 ถ.ปอฮงกือปัส-บลูลู ต.ปะลูลู อ.สู่ไหงปาตี จ.
นราธิวาส

12.นายปือราเฮง บินมะยิด ทีมวิจัย 43 ถ.เกาะตา-ปือแนกลาตี ต.ปะลูลู อ.สู่ไหงปาตี
จ.นราธิวาส

13.นายสะแลแม สะมะแอ จ.นราธิวาส	ทีมวิจัย 68 ถ.ปอฮงกือปัส-เกาะตา ต.ปะลูลู อ.สุไหงปาดี
14.นายมะรอเซะ เต็ง จ.นราธิวาส	ทีมวิจัย 12 ถ.เกาะตา-บือแนกลาตี ต.ปะลูลู อ.สุไหงปาดี
15.นายมาหะมะ เย็งมะยิด จ.นราธิวาส	ทีมวิจัย 41 ถ.เกาะตา-บือแนกลาตี ต.ปะลูลู อ.สุไหงปาดี
16.นายรุสลี และ จ.นราธิวาส	ทีมวิจัย 34/1 ถ.ปอฮงกือปัส-บูลู ต.ปะลูลู อ.สุไหงปาดี
17.น.ส.มาลี สีแก้วเขียว	ทีมวิจัย 189/4 ม.2 ต.ปะลูลู อ.สุไหงปาดี จ.นราธิวาส
18.นายสอเฮาะ ดือราซอกือแล อ.สุไหงปาดี จ.นราธิวาส	ทีมวิจัย 7 ซ.กาแลลวะะ1 ถ.ปอฮงกือปัส-เกาะตา ต.ปะลูลู
19.นายอับลูรอฮิมยะเก๊ะ อ.สุไหงปาดี จ.นราธิวาส	ทีมวิจัย 1 ซ.กาแลลวะะ1 ถ.ปอฮงกือปัส-เกาะตา ต.ปะลูลู
20.นายมามะยุมรี อาหะมะ	ทีมวิจัย 48 ม.8 ต.ปะลูลู อ.สุไหงปาดี จ.นราธิวาส

ชุมชนบางขุนทอง ประกอบด้วย ชาวนา แคนนำชุมชน และนักวิจัยจากวิทยาลัยชุมชนนราธิวาส ได้ทำความร่วมมือตกลงร่วมงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมด้วยกัน ภายใต้โครงการ “ศึกษาภูมิปัญญา ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาดั้งเดิม เพื่อการสร้างสัมพันธ์ในชุมชนบางขุนทอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส” ดังนี้

1. นายสาคร ปานจิ้น	หัวหน้าทีมวิจัย วิทยาลัยชุมชนนราธิวาส 223 หมู่ที่10 ตำบลลำภู อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส โทร. 081 – 3281897
2. นางแวแอเซาะ อัสมะแอ	นักวิจัยวิทยาลัยชุมชนนราธิวาส โทร. 081 – 3281897
3. นางสาวสารินี สุนทรปฎิมา	นักวิจัย วิทยาลัยชุมชนนราธิวาส โทร. 084 - 6336778
4. นางสาวธิยา ปือซา	นักวิจัย วิทยาลัยชุมชนนราธิวาส โทร. 086 - 4810498
5. นางสาวปิยวรรณ ไกรนรา	นักวิจัย วิทยาลัยชุมชนนราธิวาส โทร. 081 - 5401810
6. นายจักรพันธ์ จันทรอิน	นักวิจัย วิทยาลัยชุมชนนราธิวาส โทร. 081 – 2762317
7. นางสาววรทิพย์ ปลื้มสกุลไทย	นักวิจัย วิทยาลัยชุมชนนราธิวาส โทร. 098 - 2710898
8. นางวรรณุช เสาร์ศรีน้อย	นักวิจัย วิทยาลัยชุมชนนราธิวาส โทร. 083 - 6567840

จังหวัดนราธิวาส โดยใช้ข้อมูลที่ได้ บูรณาการร่วมกับประสบการณ์ ข้อคิดเห็นจากชุมชน และปัจจัยบริบทของชุมชนแต่ละชุมชนมาทำการสังเคราะห์เพื่อให้ได้ข้อสรุปจากการเรียนรู้การทำวิจัยปฏิบัติการแบบชุมชนมีส่วนร่วม อันจะก่อให้เกิดความรู้ใหม่และเผยแพร่แก่ผู้สนใจต่อไป

ข้อสังเกตและบริบทของแต่ละชุมชน

ชุมชนบางขุนทอง นักวิจัยชุมชนส่วนใหญ่เป็นวัยผู้ใหญ่จนถึงวัยสูงอายุ ซึ่งเป็นกลุ่มวัยที่รันทงแห่งอดีตและมีภูมิปัญญา จึงต้องการให้ชุมชนได้มีการสืบทอดและเป็นห่วงว่าภูมิปัญญาจะสูญหายไป เมื่อได้เข้าร่วมกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมจนหลังจากทำวิจัยและรื้อฟื้นภูมิปัญญามาจนถึงขั้นนี้แล้ว ภาคภูมิใจในภูมิปัญญา และต้องการให้ภูมิปัญญาเหล่านี้ขยายสู่โรงเรียนในพื้นที่ เป็นความมั่นใจว่าภูมิปัญญาจะอยู่ในระบบการศึกษา โดยไม่ใช่สอนพิธีกรรมและประเพณี แต่ต้องให้มีการเรียนรู้การทำนา เมื่อทำนาแล้วด้านประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องจะตามมาเองโดยระบบธรรมชาติอยู่แล้ว เพราะการทำนาอาศัยทรัพยากร ธรรมชาติ ฤดูกาล ซึ่งจะทำให้เยาวชนได้เรียนรู้เอง การเรียนรู้เองโดยธรรมชาติจะทำให้เยาวชนเข้าใจ ลึกซึ้ง และเห็นคุณค่า นอกจากนี้ ชุมชนยังเห็นว่าการจะสืบสานอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีการทำนา ควรต้องให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามาหนุนเสริม เพราะจะได้ช่วยกำหนดนโยบาย เข้าไปอยู่ในแผน อาจจะจัดกิจกรรม เพื่อใช้ศักยภาพของหน่วยงานและต้องการให้หน่วยงานภาครัฐรับรู้ เข้ามามีส่วนร่วม ได้รับการยอมรับจากภาครัฐและให้มีการสนับสนุนในระยะยาวต่อไป

ชุมชนตันไม้สูง นักวิจัยชุมชนมาจากหลากหลายที่มา ทั้งนักการเมืองท้องถิ่น ผู้นำจากภาครัฐ เยาวชน ทำให้ช่วงแรกเกิดกระแสการตั้งคำถาม มองการทำงานว่าอาจถูกนำไปใช้เป็นเครื่องมือเพื่อผลประโยชน์ฐานเสียงให้นักการเมือง แต่ต่อมาจากการทำงานอย่างหนักและสม่ำเสมอของนักวิจัย ทำให้มีคนเข้ามาอย่างหลากหลายเพิ่มขึ้นอีก นั่นสะท้อนว่าเป้าหมายของโครงการจะเป็นประโยชน์แก่ชุมชนจริงๆ และทีมงานได้รับการยอมรับจริงๆ จากชุมชน ทั้งนักการเมืองท้องถิ่นหลายฝ่าย ผู้นำศาสนา ผู้ใหญ่บ้าน กระแสสายตาที่ตั้งคำถามก็หมดไป นักวิจัยชุมชนได้ประสานความร่วมมือ สร้างการยอมรับ และในที่สุดก็เกิดความร่วมมือจากทุกฝ่าย สมาชิกชุมชนตันไม้สูงที่มาเข้าร่วมจึงมีความหลากหลายต่างจากที่อื่น และเป็นลักษณะมาร่วมงานกันในรูปแบบที่ชุมชนไม่เคยร่วมมาก่อน คือการวิจัยแบบมีส่วนร่วม ซึ่งส่งผลดีต่อการทำงาน โดยเฉพาะการสนับสนุนให้งานเดิน หากจะเคลื่อนกิจกรรมใดก็จะมีความร่วมมือช่วยเหลือจากหลายฝ่าย

ชุมชนละหาร เป็นชุมชนที่เคยร่วมงานกับนักวิจัยมาก่อน ดังนั้นจึงมีประสบการณ์การทำงานร่วมกัน มีความเข้าใจกระบวนการการมีส่วนร่วม และเข้าใจการวางบทบาทของทีม นักวิจัยชุมชนจึง

มองไปยังเป้าหมายได้อย่างชัดเจนและดำเนินงานกันอย่างคล่องตัว ลักษณะสำคัญของทีมวิจัยชุมชน
ละครคือเป็นคนหนุ่มวัยแรงงานและเยาวชน มีความกระตือรือร้น อยากเรียนรู้สิ่งใหม่ กล้าทดลอง
แต่ขณะเดียวกันความเป็นชุมชนชยบทที่เคารพผู้อาวุโสของละครก็ยังเข้มข้น เยาวชนจะฟัง
คำแนะนำสั่งสอนของผู้เฒ่าผู้แก่ จะนำคำถามไปหาผู้อาวุโสทุกครั้ง ผู้อาวุโสจะรักษาบทบาทเป็นที่
ปรึกษา กำลังใจ สนับสนุนให้เยาวชนได้เรียนรู้ เป็นลักษณะการทำงานร่วมกันอย่างลงตัว

บทที่ 4

สังเคราะห์รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนาจังหวัดนราธิวาส

ผลการวิจัย สังเคราะห์รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนาจังหวัดนราธิวาสผู้วิจัยนำเสนอโดยบูรณาการเชิงสังเคราะห์ 4 ประเด็นหลักเข้าด้วยกัน คือ รูปแบบการสร้าง ความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนา การเสริมสร้างทักษะด้านการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของกลุ่ม องค์กรชาวนา การประสานภาคีหน่วยงานในระดับพื้นที่ในการสนับสนุนกลุ่มชาวนา และการสื่อสาร ฐานภูมิปัญญาการทำนาจังหวัดนราธิวาส ให้แก่สาธารณะวิธีการนำเสนอแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรก การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนาส่วนที่สอง รูปแบบการสร้าง ความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนาจังหวัดนราธิวาส

การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนา

1. การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนา: โรงเรียนเยาชนนาอินทรีย์บ้าน ละคร ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส

การฟื้นฟูร่างของเยาชนบ้านละครสู่โรงเรียนเยาชนนาอินทรีย์

บ้านละคร เป็นชุมชนหนึ่งในเขตเทศบาลตำบลแว้ง อำเภอแว้งจังหวัดนราธิวาส ก่อนปี พ.ศ. 2500 พื้นที่ราบลุ่มของหมู่บ้านทั้งหมดเป็นที่นา และมีการสืบทอดการทำนามาอย่างน้อยห้ารุ่นอายุคน ชุมชนได้สั่งสมความรู้ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ทักษะประสบการณ์เกี่ยวกับการทำนา และได้ ปฏิบัติสืบทอดกันมายาวนาน เช่น พิธีกรรมก่อนการดำนา พิธีกรรมเก็บขวัญข้าว พิธีเฉลิมฉลองหลังการ เก็บข้าว ประเพณีกินข้าวใหม่ มีการเล่นมโนราห์ มะโย่ง และชนไก่แต่หลังจากเกิดการระบาดของโรค แมลงและสัตว์ศัตรูข้าวในระหว่างปี พ.ศ.2502-2506การทำนาของบ้านละคร ได้ค่อย ๆ ลดลง จนปี พ.ศ.2524 ชาวบ้านได้หยุดทำนาอย่างสิ้นเชิง ส่งผลให้ที่นาจำนวนมากซึ่งเคยเป็นแหล่งผลิตอาหาร เป็นแหล่งภูมิปัญญา และเป็นพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนบ้านละครได้ถูกปล่อยทิ้งร้าง

อย่างไรก็ตาม แม้ชาวบ้านไม่ทำนาแต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงรักษาที่นาเอาไว้จนในปี พ.ศ.2549 กลุ่มเยาวชนในชุมชนได้ร่วมมือกันฟื้นฟูนาร้าง

การฟื้นฟูนาร้างบ้านละหารเริ่มต้นด้วยเยาวชนกลุ่มเล็กๆ จำนวน 9 คน ในปี พ.ศ.2549 ใช้เนื้อที่ทำนา 32 ไร่ จากพื้นที่นาทั้งหมด 160 ไร่ และเพิ่มเป็น 32 ครัวเรือน ในปี พ.ศ.2560 ใช้เนื้อที่ทำนา 120 ไร่ กลุ่มเยาวชนชวนามลายมุสลิมได้ฟื้นฟูนาร้างอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2549 จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2561) เยาวชนชวนามลายมุสลิมนี้ได้เรียนรู้วิธีการทำนาจากชาวนาอาวุโสของหมู่บ้านเป็นผู้สอนให้

ภาพที่ 5 ชาวนาอาวุโสของหมู่บ้าน นายบรอเฮ็ง ยูโซ๊ะ อายุ 78 ปี

ภาพที่ 6 นายตือเลาะ สะอะ อายุ 67 ปี

ความรู้และประสบการณ์การทำนาตลอดหนึ่งทศวรรษของการทำนา ประกอบกับความคิดความเชื่อที่ว่า การทำนามีความเข้มแข็งไปสู่ความยั่งยืนได้นั้น ต้องพัฒนาที่นาให้เป็นสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน ทำให้กลุ่มเยาวชนชวนามลายซึ่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ได้ร่วมกันจัดตั้งโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ขึ้น ในปี พ.ศ.2559 สำหรับเป็นแหล่งเรียนรู้ของท้องถิ่น แต่กลุ่มชวนามลายพบอุปสรรคในการดำเนินกิจกรรมของโรงเรียน ซึ่งอยู่ในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรมที่มีเด็ก เยาวชน และบุคคลทั่วไปหลากหลายกลุ่มเข้ามาเยี่ยมชม วิทยาการของโรงเรียนชวนามลายจึงจำเป็นต้องมีทักษะการสื่อสารความรู้ด้วยภาษาไทย แต่ในระยะเริ่มต้นการบูรณาการพื้นที่นาให้เป็นพื้นที่การเรียนรู้ชวนามลายไม่สามารถถ่ายทอดภูมิปัญญาและกระบวนการฟื้นฟูนาร้างที่ส่งเสริมเศรษฐกิจครัวเรือน และการทำนาอินทรีย์ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมให้แก่เด็ก เยาวชน หรือกลุ่มผู้สนใจอื่น ๆ ได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากการถ่ายทอด

ความรู้ด้วยภาษาไทยเป็นสภาวะที่ยากลำบากของชาวนาที่สำเร็จการศึกษาเพียงภาคบังคับ พูดภาษามลายูถิ่นเป็นภาษาแม่ ไม่ได้ใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวัน และภาษาไทยไม่ใช่การเรียนรู้ในวัฒนธรรมของตน อีกทั้งชาวนามีประสบการณ์ในการพูดภาษาไทยค่อนข้างน้อย ทำให้รู้สึกอายและไม่กล้าที่จะพูดภาษาไทยกับคนอื่น ๆ หรือแม้แต่ในกลุ่มชาวนาด้วยกันเอง

สถานการณ์ที่เป็นปัญหาดังกล่าว นักวิจัยและชาวนามลายูมุสลิมต่างมีความเห็นร่วมกันว่า ชาวนาควรได้รับการฝึกทักษะการใช้ภาษาไทย เพื่อให้สามารถสื่อสารเผยแพร่ภูมิปัญญาการทำงาน อันทรีย์ได้ นักวิจัยเชื่อว่า ภาษามีอำนาจในตัวของตัวเอง เพราะภาษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรมของมนุษย์ที่ต้องการการสื่อสาร (Antoni, 2012 p.5) เนื่องจากภาษาสามารถสร้างสิ่งที่เป็นความ‘จริงแท้’ ผ่านรูปลักษณ์ การเปรียบเทียบ หรือการตีความ และภาษาจะสัมฤทธิ์ผลก็ต่อเมื่อผู้ที่สื่อสารสามารถรับส่งสารให้กันและกันได้อย่างเข้าใจ (Farquhar and Fitzsimons, 2011 p.653)

การปรับเปลี่ยนมุมมองความเชื่อของชาวนาจากที่เคยคิดว่าสื่อสารภาษาไทยไม่ได้เป็นสื่อสารได้ ผู้วิจัยใช้แนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง (Transformative Learning) เนื่องจากมีความเหมาะสมสำหรับการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ (Hodge.2014: 165–181) การเรียนรู้เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกับผู้ใหญ่นั้น ต้องสอนเป็นวิธีปฏิบัติ และต้องมีการโต้ตอบกัน การเรียนรู้ที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนมโนทัศน์ มุมมอง ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม หรือทัศนคติในการมองโลก การมีมโนทัศน์ใหม่ ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงตนเอง (Mezirow. 2009: 1-14)

กระบวนการพัฒนาความสามารถในการสื่อสารภาษาไทยสำหรับชาวนา ใช้แนวคิดการสร้างคุณค่าร่วม จุดเด่นของแนวคิดนี้ คือการสร้างและเชื่อมโยงคุณค่าระหว่างการเรียนรู้ การแบ่งปันประสบการณ์ระหว่างหลาย ภาคส่วน (Chemi and Krogh: 2017, 15)ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญที่นำไปสู่การสร้างคุณค่าใหม่ ๆ และการสร้างสายสัมพันธ์แห่งคุณค่าร่วมกัน (Prahalad and Ramaswamy, 2014 p.5)การบูรณาการความรู้เพื่อการสร้างสรรค์สิ่งใหม่หรือความรู้ใหม่ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ การร่วมออกแบบความรู้ การร่วมผลิตความรู้ และการเผยแพร่ความรู้ที่ผลิตร่วมกัน (Mauser, W., Klepper, G., Rice, M., Schmalzbauer, B.S., Hackmann., Leemans, R., and Moore, H. : 2013, 420 – 431)

แนวคิดและกระบวนการเหล่านี้ ผู้วิจัยนำมาประยุกต์ในการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ของชาวนา จากที่เคยคิดว่าสื่อสารภาษาไทยไม่ได้เป็นสื่อสารได้และทำให้ความรู้ของชาวนาเผยแพร่สู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม วิธีการพัฒนาความสามารถในการสื่อสารภาษาไทยแก่กลุ่มชาวนา ใช้

กิจกรรมปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เน้นการเรียนรู้จากการทำงานในชีวิตประจำวัน และเป็นการเรียนรู้แบบกลุ่ม ระหว่างชุมชนที่มีองค์ความรู้การทำนาแบบพื้นบ้านกับนักวิจัยที่มีความรู้ความชำนาญด้านการสอนภาษาไทย ชาวนาที่เข้าร่วมทั้งหมดมีจำนวน 23 คน ทุกคนเข้าร่วมด้วยความสมัครใจ เหตุผลส่วนหนึ่งเป็นเพราะว่า ชาวนามีความไว้วางใจต่อทีมวิจัย พวกเราทำงานร่วมกันเสมือนเป็นครอบครัวเดียวกับการพัฒนาใช้ระยะเวลาประมาณ 18 เดือน

ตาราง 1 ชาวนามลายูมุสลิมที่เข้าร่วมพัฒนาความสามารถในการสื่อสารภาษาไทย จำแนกตามอายุ ระดับการศึกษา และประสบการณ์ทำนา

ชาวนาที่เข้าร่วมพัฒนาความสามารถในการสื่อสารภาษาไทย											
จำนวน/ ร้อยละ	ระดับอายุ			ระดับการศึกษา				ประสบการณ์ทำนา/ปี			
	มาก กว่า60 ปี	40-59 ปี	20-39 ปี	ไม่เกิน ป.6	ไม่เกิน ม.3	ไม่เกิน ม.6	ปวส., ป.ตรี	มาก กว่า 50 ปี	20- 30 ปี	10-19 ปี	1-9 ปี
หน่วย: คน	5	5	13	12	5	4	2	5	4	8	6
ร้อยละ	21.75	21.75	56.50	52.17	21.75	17.39	8.69	21.75	17.39	34.78	26.08

ชาวนาที่เข้าร่วมพัฒนาความสามารถในการพูดและเขียนภาษาไทยมีหลายวัย ส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 20 – 39 ปี ระดับการศึกษาไม่เกิน ป.6 และมีประสบการณ์ทำนาอยู่ในช่วง 10 - 19 ปี

ก้าวย่างการเปิดศักยภาพพื้นที่สู่การรับรู้ของสังคมท้องถิ่นและสาธารณะ:
กระบวนการพัฒนาความสามารถในการสื่อสารภาษาไทยเพื่อเปิดพื้นที่การเรียนรู้

การฟื้นฟูนาไร่เป็นระยะเริ่มต้นของการสร้างความเข้มแข็งในระดับครัวเรือน ซึ่งเป็นหน่วยที่เล็กที่สุดของสังคมหมู่บ้าน ระยะที่สองเป็นการเปิดพื้นที่ทำนาสู่การเป็นแหล่งเรียนรู้ซึ่งเป็นการต่อยอดจากการตั้งรกรากมาหากินเพื่อข้ามผ่านความยากจน เป็นผู้ส่งต่อความรู้ไปยังเด็ก และเยาวชนคนรุ่นใหม่ ชาวนาต่างตระหนักดีว่า การส่งต่อความรู้ต้องอาศัยการพูดภาษาเดียวกันกับผู้รับสาร การคิดเช่นนี้ ผลักดันให้พวกเขานำพาทุ่งนาให้กลายเป็นโรงเรียนนาอินทรีย์ในขณะเดียวกันก็พัฒนาตนเอง

ซึ่งเป็นการก้าวไปข้างหน้าของการเปิดศักยภาพพื้นที่สู่การรับรู้ของสังคมท้องถิ่นและสาธารณะอย่างมีเกียรติและศักดิ์ศรี

การพัฒนาความสามารถในการพูดและการเขียนภาษาไทยแก่ชาวนา ใช้กระบวนการสร้างคุณค่าร่วมประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ **ขั้นการร่วมออกแบบความรู้ขั้นการร่วมผลิตความรู้** และ**ขั้นการเผยแพร่ความรู้ที่ผลิตร่วมกัน**

ขั้นการร่วมออกแบบความรู้เริ่มต้นด้วยการวางกรอบการทำงานในลักษณะบูรณาการเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน และวิเคราะห์ว่าอะไรคือความรู้ที่จำเป็นต้องนำเสนอ การทำกิจกรรมเน้นเป็นวิธีปฏิบัติ ใช้คำถามกระตุ้นให้คิดและใช้ภาษาไทยในการโต้ตอบ แลกเปลี่ยนระหว่างกัน กิจกรรมที่เสนอเป็นข้อมูลเกี่ยวกับการทำนาของชาวนา สามารถเก็บข้อมูลได้ง่าย และใช้วิธีการระดมความคิดเห็น จนได้ข้อสรุปกิจกรรมจำนวน 4 กิจกรรม ดังนี้ (1) กิจกรรมจัดทำข้อมูลคร่าวเรือ่นพื้นปูนาร้างและเนื้อที่นา (2) กิจกรรมจัดทำข้อมูลปริมาณข้าวที่ผลิตได้ใน 1 ปี กับความเพียงพอต่อการบริโภคของครัวเรือน (3) กิจกรรมจัดทำแผนที่แสดงปริมาณนาดำและนาหว่าน (4) กิจกรรมระดมความคิดเห็นการเป็นชาวนามืออาชีพ กิจกรรมดังกล่าวเชื่อมโยงกับสถานการณ์การทำงานในชีวิตประจำวันและบริบทแวดล้อมของชาวนา (Levinson,1983) ความรู้และประสบการณ์การทำนาเหล่านี้อยู่ในวงสนทนาที่อาศัยความตั้งใจในการพูดของผู้พูดเป็นหลักและความเข้าใจในวงสนทนาจะเกิดขึ้นได้ต้องพึ่งภาษากาย สถานที่ เวลา ข้อมูล และอื่น ๆ (Mey,1993) ดังนั้นกิจกรรมที่เหมาะสมจึงอาศัยฐานข้อมูลการทำนาของชาวนาเป็นหลัก

ขั้นการร่วมผลิตความรู้เป็นการบูรณาการความรู้การทำนาแบบพื้นบ้านกับทักษะการสื่อสารภาษาไทย ความรู้ทางภาษาไทย เช่น การลำดับคำตามโครงสร้างของประโยค การลำดับข้อความโดยใช้คำเชื่อม การลำดับประเด็นในการนำเสนอ และการขยายความ วิธีการอธิบายตาราง และแผนที่วิธีการบรรยายขณะที่กำลังสาธิต และการบรรยายประกอบการปฏิบัติจริง ได้ถูกนำมาใช้ในขั้นตอนนี้ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ของความรู้ ซึ่งชาวนากับนักวิจัยจะมีการแลกเปลี่ยนกันอย่างต่อเนื่อง ดังรายละเอียดของกิจกรรมที่ชาวนาและนักวิจัยได้ร่วมกันออกแบบ

1) กิจกรรมจัดทำข้อมูลคร่าวเรือ่นพื้นปูนาร้างและเนื้อที่นา ชาวนาจำนวน 23 คน ช่วยกันเก็บรวบรวมข้อมูลการทำนาของชุมชนละหาร 4 ช่วงเวลา คือ พ.ศ.2549 พ.ศ.2556 พ.ศ.2558 และ พ.ศ.2560 นำข้อมูลมาบันทึกลงตารางในกระดาษปฐูฟ ดังตาราง

ตาราง 2 ข้อมูลครัวเรือนพื้นปูนาร้างและเนื้อที่ทำนา พ.ศ.2549 พ.ศ.2556 พ.ศ.2558 และพ.ศ.2560

ข้อมูลครัวเรือนพื้นปูนาร้างและเนื้อที่ทำนา								
ครัวเรือนพื้นปูนาร้าง(หน่วย: ครัวเรือน)					เนื้อที่ทำนา (หน่วย:ไร่)			
ปี	พ.ศ. 2549	พ.ศ. 2556	พ.ศ. 2558	พ.ศ. 2560	พ.ศ. 2549	พ.ศ. 2556	พ.ศ. 2558	พ.ศ. 2560
จำนวน	9	12	23	32	32	64	80	120

กิจกรรมนี้ชาวบ้านได้ร่วมกันอภิปรายเปรียบเทียบข้อมูลการเพิ่มขึ้นของครัวเรือนทำนา เนื้อที่ทำนา และปัจจัยการเพิ่มขึ้นของครัวเรือนพื้นปูนาร้างและเนื้อที่ทำนา ซึ่งได้ข้อสรุปว่า เงื่อนไขที่ทำให้ชาวบ้านเข้าร่วมพื้นปูนาร้างอย่างต่อเนื่อง เป็นเพราะการปลูกข้าวช่วยลดรายจ่ายของครัวเรือน ความเห็นนี้นำไปสู่การค้นหาคำตอบปริมาณข้าวที่ผลิตได้ใน 1 ปี ว่ามีความเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนหรือไม่ อย่างไร

(2) กิจกรรมจัดทำข้อมูลปริมาณข้าวที่ผลิตได้ใน 1 ปี กับความเพียงพอต่อการบริโภคของครัวเรือน กิจกรรมนี้ฝึกการรวบรวมข้อเท็จจริงเพื่อหาคำตอบปริมาณข้าวที่ผลิตได้ของครัวเรือน นำมาหาค่าเฉลี่ยกับ จำนวนสมาชิกในครัวเรือน และความต้องการข้าวเพื่อการบริโภคของครัวเรือน โดยเฉลี่ยต่อปี กิจกรรมนี้ใช้ นักวิจัยที่มีความรู้ทางเศรษฐศาสตร์เข้ามาช่วยให้คำแนะนำเกี่ยวกับการรวบรวมข้อมูลแก่กลุ่มชาวบ้าน ดังตาราง 3

ตาราง 3 ข้อมูลปริมาณข้าวที่ผลิตได้ใน 1 ปี กับความเพียงพอต่อการบริโภคของครัวเรือนพื้นปูนาร้างในปี พ.ศ.2558

จำนวนครัวเรือน พื้นปูนาร้าง	จำนวนสมาชิกใน ครัวเรือน	ข้าวที่ผลิตได้ โดยเฉลี่ยต่อปี	ความต้องการข้าว เพื่อการบริโภคขอ	ปริมาณข้าวที่ ผลิตได้ใน 1 ปี กับความเพียงพอ ต่อการบริโภคใน
--------------------------------	----------------------------	----------------------------------	-------------------------------------	---

(หน่วย: ครัวเรือน)	(โดยเฉลี่ย:คน)	(หน่วย : กิโลกรัม)	ครัวเรือนต่อปี โดยเฉลี่ย (หน่วย: กิโลกรัม)	ครัวเรือน (หน่วย: เดือน)
23	5.00	190.83	240	9.54

กิจกรรมนี้ชาวบ้านได้เรียนรู้การจำแนกข้อมูล การตรวจสอบข้อมูลปริมาณของผลผลิตข้าว การอธิบายตารางในเชิงเศรษฐกิจ ซึ่งพบว่า กลุ่มชาวบ้านบ้นละหารผลิตข้าวบริโภคได้เพียง 9.54 เดือน ซึ่งยังไม่เพียงพอต่อการบริโภคของครัวเรือนใน 1 ปี แต่การทำนาช่วยลดรายจ่ายของครอบครัว นอกจากนี้ ชาวบ้านได้ร่วมกันวิเคราะห์หาแนวทางที่เป็นไปได้ในการเพิ่มผลผลิตข้าวให้เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนใน 1 ปี ซึ่งทางเลือกหนึ่งคือการปรับเปลี่ยนจากนาหว่านเป็นนาดำ เนื่องจากชาวบ้านได้ทดลองปลูกข้าวนาดำ เปรียบเทียบกับข้าวนาหว่าน ผลการทดลองพบว่า ในเนื้อที่ทำนาเท่ากันการทำนาดำให้ผลผลิตมากกว่าการทำนาหว่านข้อพิสูจน์นี้เป็นแรงเสริมให้ชาวบ้านเปลี่ยนจากการทำนาหว่านมาทำนาดำเพิ่มขึ้นตามลำดับ

(3) กิจกรรมจัดทำแผนที่แสดงปริมาณนาดำและนาหว่าน พ.ศ.2558 และ พ.ศ.2560 ของชาวบ้านบ้นละหาร

ชาวบ้านได้ร่วมกันทำแผนที่และหาข้อมูลปริมาณการทำนาดำและนาหว่านของบ้านละหารใน ปี พ.ศ. 2558 และ พ.ศ. 2560 และนำมาเปรียบเทียบกัน กิจกรรมนี้ นอกจากชาวบ้านได้ฝึกวิธีการอธิบายแผนที่ วิธีการเปรียบเทียบข้อมูลจากแผนที่ และวิธีการอธิบายเหตุผลการเพิ่มขึ้นของพื้นที่นาดำ ชาวบ้านยังได้วิเคราะห์ผลการฟื้นฟูนาดำที่ทำให้ทุ่งนากลับมา มีความอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง เช่น มีปลา ตักแตน และผักพื้นบ้านกินได้ในทุ่งนาดังภาพ

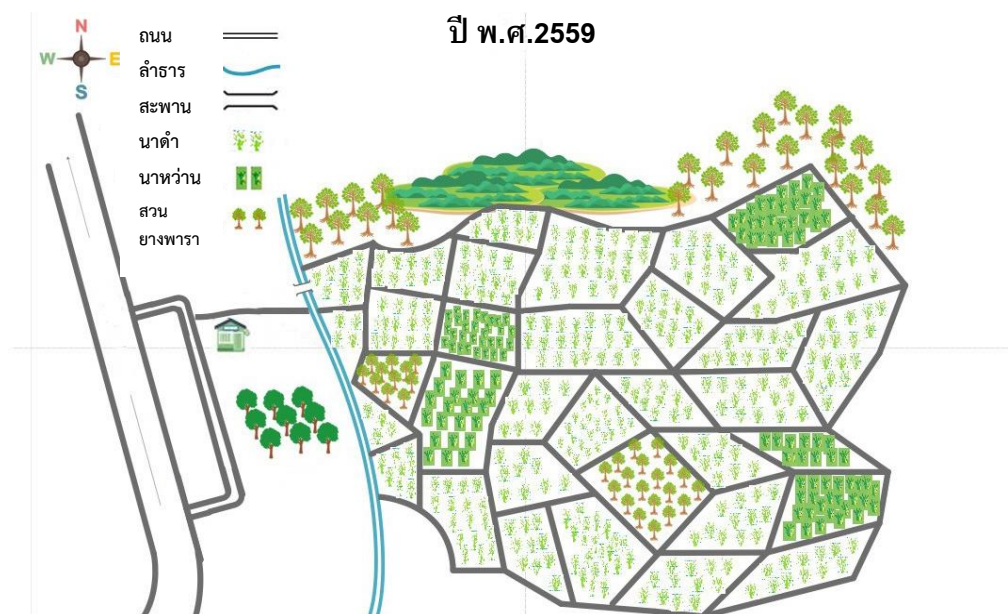

ภาพที่ 7 ชวนาร่วมกันจัดทำแผนที่แสดงปริมาณการทำนาค่านาหวานและนำเสนอข้อมูลจากแผนที่ ณ บ้านเลขที่ 203 และศาลาอเนกประสงค์ โรงเรียนเยาชนนาอินทรีย์ หมู่ 3 ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาสเมื่อวันที่ 9 - 10 ตุลาคม 2560

ภาพแสดงปริมาณนาดำและนาหว่าน พ.ศ.2558 และ พ.ศ.2560 ของชาวบ้านบ้านละหาร ซึ่งพบว่า ปี พ.ศ.2558มีครัวเรือนทำนาดำ 11 ครัวเรือนปี พ.ศ.2559 ทำนาดำ 27 ครัวเรือนปี พ.ศ. 2561มีครัวเรือนทำนาดำ 31 ครัวเรือน

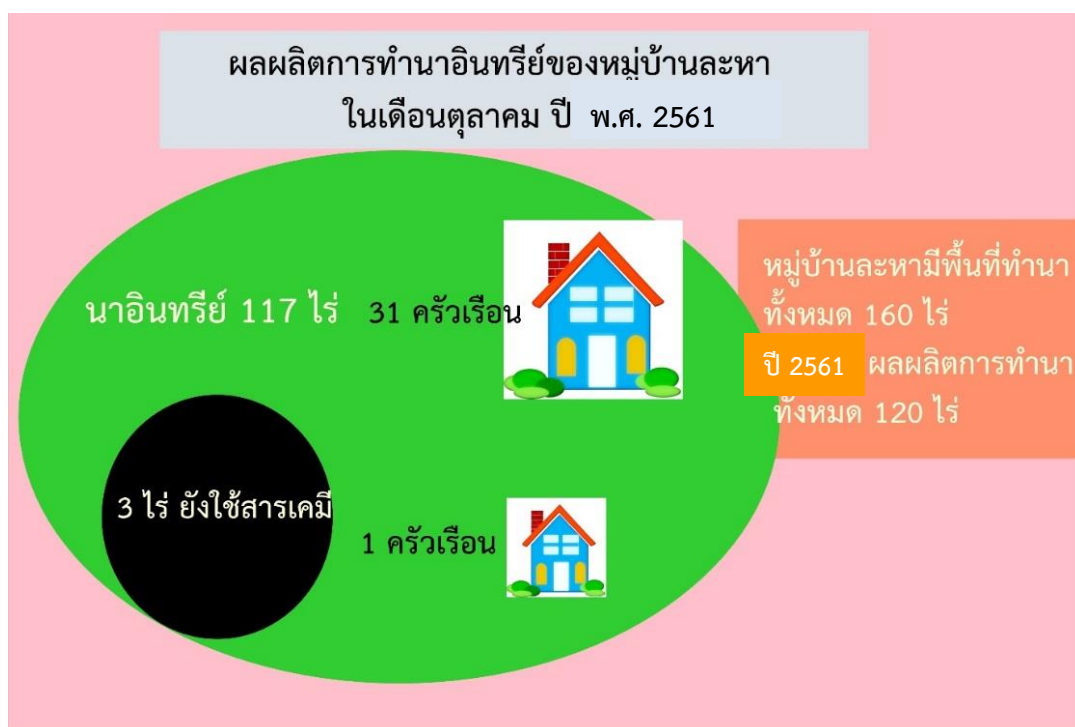

ภาพที่ 8 ปี พ.ศ.2558ปริมาณครัวเรือนทำนาดำ 11 ครัวเรือนทำนาหว่าน 20 ครัวเรือน

ป่าสาละ

ภาพที่ 9 ปี พ.ศ.2559 ปริมาณครัวเรือนทำนาคำ 27 ครัวเรือนทำนาหวาน 5 ครัวเรือน

ภาพที่ 10 ปี พ.ศ.2561 ปริมาณครัวเรือนทำนาคำ 31 ครัวเรือนทำนาหวาน 1 ครัวเรือน

(4) กิจกรรมระดมความคิดเห็นการเป็นชาวนามืออาชีพ ชาวนาที่เข้าร่วมกิจกรรม ซึ่งมีระดับอายุแตกต่างกัน ได้นำความรู้และประสบการณ์การทำมาเล่าสู่กันฟัง มีการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น จนได้ข้อสรุปร่วมกันว่า การสอนเยาวชนให้เป็น “ชาวนามืออาชีพ” ต้องสอนให้มีความรู้ควบคู่กับการสอนให้ปฏิบัติจริงในทุ่งนา สิ่งที่ยาวชนต้องเรียนรู้ คือ 1) ภูมิปัญญาการดูแลรักษาการทำนา 2) กระบวนการไถนา 3) วิธีการเตรียมพันธุ์ข้าวสำหรับปลูก 4) วิธีการดำนา 5) การดูแลต้นข้าวหลังการดำนา และ 6) วิธีการเก็บข้าว

ภาพที่ 11 ชวนระดมความคิดเห็นการเป็นชาวนามืออาชีพและฝึกพูดอธิบายให้ความรู้
การเป็นชาวนามืออาชีพ บ้านเลขที่ 203 หมู่ 3 ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส
เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2560

ชาวนาได้ฝึกปฏิบัติทักษะการพูดและการเขียนภาษาไทยตลอดระยะเวลา 18 เดือน ทำให้ได้
พัฒนาความสามารถในการสื่อสารภาษาไทยอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม พื้นฐานความรู้ในการพูด

และการเขียนภาษาไทยของชาวนามีความแตกต่างกัน ในระยะต้น (พ.ศ.2559-2560) ชาวนาทั้ง 23 คน ได้ร่วมกันพิจารณาเสนอชื่อวิทยากรของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ ที่พวกเขาเห็นว่า น่าจะเป็นตัวแทนได้ก่อนในระยะเริ่มต้นจำนวน 13 คนจากนั้นนำความรู้ที่ได้ระดมความคิดเห็นการเป็นชาวนามืออาชีพในกิจกรรมที่ 4 มากำหนดหัวข้อตามความถนัดของตัวแทนชาวนาแต่ละคน ซึ่งวิทยากรชาวนาเหล่านี้เป็นกำลังสำคัญของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ดังตาราง 4

ตาราง 4 ข้อมูลวิทยากรชาวนา โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ บ้านละหาร ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาสจำนวน 13 คน

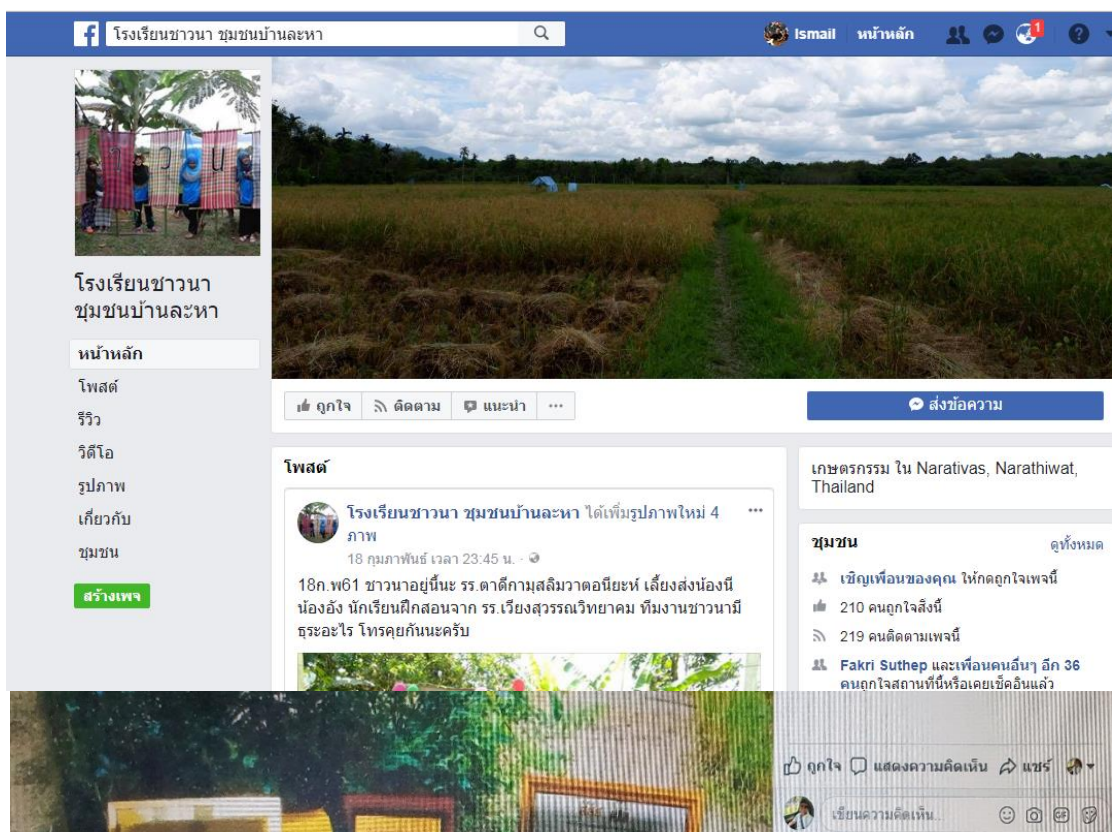
รายชื่อ	ระดับการศึกษา	อายุ	หัวข้อเป็นวิทยากร
1.นายตือเลาะ สะอะ	ป.2	67	วิธีการเย็บจากมุงหลังคา
2.นายเปาะเตะ ปา	ป.4	60	วิธีการทำปุ๋ยหมักชีวภาพ
3.นายแวมะ สะมะแอ	ป.6	39	วิธีการทำสมุนไพโรไล่แมลง
4.นายอาหะมะ นุ	ป.6	37	วิธีการทำเชื้อไตรโคเดอร์มา
5.นายนาวี หามะ	ป.6	38	วิธีการไถนาและดำนา
6.นายฮัสบูเลาะ อาลี	ป.6	47	วิธีการเตรียมพันธุ์ข้าวสำหรับปลูก
7.นายมะฮัสมิ เจ๊ะแต	ป.6	30	วิถีเกษตรในอิสลาม
8.นายรุสลัน การิยา	ป.6	38	วิธีการดูแลต้นข้าวและเก็บข้าว
9.นายสตอปา หามะ	ม.3	56	วิธีการตรวจวิเคราะห์ดิน
10.นายมูนิตเจ๊ะมิ	ม.6	40	เศรษฐกิจพอเพียง
11.นายอาหะมะ สะอุ	ม.6	40	วิธีการทำน้ำหมัก ปุ๋ยหมักในนาข้าว
12.นายอริฟ หะนิแร	ปวส.	25	วิทยากรกระบวนการ
13.นายมูฮำหมัด บิง	ป.ตรี	36	แมลงดี แมลงร้าย

ขั้นการเผยแพร่ความรู้ที่ผลิตร่วมกันความรู้ที่วิทยากรชาวนานำไปเผยแพร่แก่เด็ก เยาวชน และบุคคลทั่วไป นอกจากมีการปรับการใช้ภาษาไทยในการสื่อสาร ที่ผู้รับความรู้สามารถเข้าใจและ

เข้าถึงได้หากยังนำความรู้ ทักษะและประสบการณ์ของแต่ละคนมาบูรณาการเข้าด้วยกัน โดยจัดทำเป็นฐานความรู้ ได้ทั้งหมด 4 ฐาน คือ (1) ฐานการไถนาและดำนา (2) ฐานสมุนไพรไล่แมลงและการทำน้ำหมักชีวภาพ (3) ฐานการเย็บหลังคาจากใบจาก และ (4) ฐานเศรษฐกิจพอเพียง ฐานการเรียนรู้เหล่านี้เป็นฐานหลัก ซึ่งอาจมีฐานอื่น ๆ ประกอบตามความเหมาะสม ขึ้นอยู่กับจำนวนของผู้เข้ามาเรียนรู้

แหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาการทำนาของชุมชนกับความสามารถในการสื่อสารของชาวนา

การพัฒนาความสามารถในการสื่อสารภาษาไทย นอกจากช่วยให้ชาวนามีความเชื่อมั่นในความรู้และประสบการณ์ของตนเองมากขึ้น หากยังทำให้ชาวนามีความกล้าที่จะสอนและให้คำแนะนำแก่เด็ก ๆ เยาวชน หรือผู้ใหญ่ ความเชื่อมั่นและความกล้านี้ทำให้วิทยากรชาวนาทั้ง 13 คนสามารถเผยแพร่ความรู้การทำนาอินทรีย์แบบพื้นบ้านในเชิงปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม ดังคำกล่าวของชาวนารุ่นบุกเบิก คนหนึ่งว่า “เมื่อก่อนถ้าเราต้องการความรู้ เราก็คงไปหาความรู้ที่โรงเรียน แต่ตอนนี้ความรู้อยู่ที่ตัวเรา เราไม่ต้องไปหาที่ไหน ความรู้อยู่ในงานที่เราทำอยู่ทุกวัน” (อาหะมะ นุ (ผู้ให้สัมภาษณ์), ปรียากรณ์ ชูแก้ว (ผู้สัมภาษณ์), ณ ศาลาเอนกประสงค์โรงเรียนเยาชนนาอินทรีย์บ้านละหาร หมู่ 3 ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส เมื่อวันที่ 20 มกราคม 2561) การเผยแพร่ความรู้ของวิทยากรชาวนาใช้รูปแบบการอธิบาย การสาธิต และฝึกปฏิบัติจริงจากฐานการเรียนรู้จำนวน 4 ฐาน นอกจากนี้ ชาวนามีการประชาสัมพันธ์โรงเรียนเยาชนนาอินทรีย์ บนหน้าเพจของเฟซบุ๊ก และนำเสนอผลความสำเร็จเคลื่อนไหวเกี่ยวกับกิจกรรมของโรงเรียนผ่านเพจอย่างสม่ำเสมอ

ภาพที่ 12หน้าเพจของเฟสบุ๊กโรงเรียนเยาชนนาอินทรีย์บ้านละหารเริ่มต้นจัดทำโดยอาจารย์จากวิทยาลัยชุมชนราธิวาส ณ ศาลาเอนกประสงค์โรงเรียนเยาชนนาอินทรีย์ บ้านละหาร หมู่ 3 ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส เมื่อวันที่ 1ตุลาคม 2560

การประชาสัมพันธ์โรงเรียนเยาชนนาอินทรีย์บ้านละหาร บนหน้าเพจของเฟสบุ๊กทำให้โรงเรียนเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง กิจกรรมของโรงเรียนเยาชนนาอินทรีย์ มีกลุ่มผู้ได้รับผลประโยชน์อย่างหลากหลาย ผู้วิจัยสำรวจหน้าเพจของโรงเรียนย้อนหลัง ปลายปี พ.ศ. 2560 -2561 ผลการสำรวจ พบว่า มีเด็ก เยาชนและกลุ่มบุคคลให้ความสนใจ เข้ามาเรียนรู้ ประมาณ 18 กลุ่ม จำนวน 1,231 คนประกอบด้วย (1) ทายาทของชาวนาบ้านละหาร 17 คน (2) นักศึกษาวิทยาลัยชุมชนนราธิวาส 65 คน (3) นักเรียนโรงเรียนรอมานีเย อำเภอแว้ง 60 คน (4) นักเรียนโรงเรียนดาร์ลุสลาม อำเภอระแงะ 70 คน (5) นักเรียนโรงเรียนเทศบาล 3 อำเภอสู่ไหงโกลก 120 คน (6) นักเรียนโรงเรียนบ้านบูเกะตา อำเภอแว้ง จำนวน 50 คน (7) คณะครูและนักเรียนโรงเรียนเวียงสุวรรณ อำเภอแว้ง จำนวน 120 คน(8) เด็กนักเรียนโรงเรียนตาดิกา มุสลิมวาตอนียะห์ อำเภอแว้ง 35 คน (9) เด็กและเยาชนในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลช้างเผือก ตำบลจะแนะ อำเภोजะแนะ จังหวัดนราธิวาส50 คน (10) นักเรียนค่าย Islamic English camp จังหวัดนราธิวาส 186 คน (11) นักเรียนโรงเรียนบ้านเจ๊ะเห อำเภอแว้ง 114 คน (12) นักเรียนโรงเรียนอัสฌากีรีน อำเภอแว้ง 102 คน (13) นักศึกษามหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ จังหวัดนราธิวาส 60 คน (14) นักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี 32 คน (15) ชาวบ้านบ้านไทยยืนยง ตำบลโละจูด อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส 50 คน (16) นักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุ อำเภอแว้ง จำนวน 25 คน (17) องค์การบริหารส่วนตำบลตลิ่งชัน อำเภอบันนังสตา จังหวัดยะลา 30 คนและ (18) เกษตรกรอำเภอแว้ง 45 คน

ตัวอย่างการจัดกิจกรรมฐานการเรียนรู้ 4 ฐาน ของโรงเรียนเยาชนนาอินทรีย์

ฐานการไถนาและดำนาเป็นฐานที่มุ่งให้เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้ภาคปฏิบัติ เน้นขั้นตอนการไถนา ถอนกล้า และดำนา ฐานนี้ต้องการสร้างค่านิยมใหม่ให้แก่เด็กและเยาวชน คือ เน้นทำกิน เรียนรู้วิธีการทำนาเพื่อให้ทำนาเป็น เห็นคุณค่าของข้าว และมีความภาคภูมิใจที่ได้ปลูกข้าวเหมือนบรรพบุรุษของพวกเขา ดังตัวอย่างนักเรียนโรงเรียนเวียงสุวรรณวิทยาคม อำเภอสว่าง จังหวัดนราธิวาส หลังจากเรียนรู้การทำนาจากโรงเรียนเยาชนนาอินทรีย์ นักเรียนเหล่านี้ได้กลับไปบุกเบิกแปลงนาที่โรงเรียนของตนเองดังภาพ

ภาพที่ 13 นักเรียนโรงเรียนเวียงสุวรรณวิทยาคม อำเภอสว่าง จังหวัดนราธิวาส กำลังถอนกล้า และดำนาในแปลงนาของโรงเรียน ภาพจากเพจในเฟสบุ๊ก ของโรงเรียนเยาชนนาอินทรีย์บ้านละหาร เผยแพร่เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2561 และ 9 มีนาคม 2562

หรือตัวอย่างผลการเรียนรู้จากโรงเรียนเยาชนนาอินทรีย์สำหรับทายาทชาวนาบ้านละหาร ทำให้เด็กชายแพนดี มีอลี อายุ 14 ปี เริ่มทำนาปลูกข้าวกินเอง แพนดีเป็นชาวนาอายุน้อยที่สุดของบ้านละหารดังภาพ

ภาพที่ 14 เด็กชายแฟนดี มือลี กำลังไถนา ณ ทุ่งนาบ้านละหาร หมู่ 3 ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส ภาพจากเพจ ในเฟซบุ๊ก ของโรงเรียนเยาวชนนานาชาติอินทรีย์บ้านละหาร เผยแพร่เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2561

ฐานสมุนไพรไล่แมลงและการทำน้ำหมักชีวภาพ เป็นฐานฐานที่มุ่งส่งเสริมคุณค่าการทำงานที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เน้นให้ความรู้การทำนาอินทรีย์ที่ไม่ทำลายดิน สิ่งแวดล้อม และส่งเสริมสุขภาพที่ดีของชาวนาและชุมชนจากการบริโภคข้าวอินทรีย์ มีการสาธิตการทำน้ำหมักชีวภาพ สอนให้เยาวชนรู้จักสังเกต และสำรวจแมลงดี แมลงร้ายในทุ่งนา รวมทั้งพืชสมุนไพรในท้องถิ่นที่นำมาใช้ประโยชน์ในการทำน้ำหมัก เพื่อป้องกันแมลง โดยไม่ต้องพึ่งพาสารเคมี ผลการเรียนรู้ได้ถูกสะท้อนผ่านเฟซบุ๊กของโรงเรียน เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2562 ว่า

“Do Your Best...ศึกษาธรรมชาติช่วยปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ”

ภาพที่ 15 นักเรียนยูวเกษตรโรงเรียนบ้านไม้ฝาด ตำบลกายูคละ อำเภอแว้ง และโรงเรียนเทศบาล3 อำเภอสุไหงโกทก จังหัดนราธิวาส เรียนรู้ฐานสมุนไพโรไล้แมลงและการทำน้ำหมักชีวภาพ ณ ทุ่งนา บ้านละหาร หมู่ 3 ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหัดนราธิวาส ภาพจากเพจ ในเฟสบุ้ค ของโรงเรียน เยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร เผยแพร่เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2560 และ 8 มกราคม 2562

ฐานการเย็บหลังคาจากใบจากฐานนี้เชื่อมโยงกับฐานเศรษฐกิจพอเพียง เป็นฐานที่มุ่งให้ เยาวชนเห็นความสำคัญของทุนทางทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น สามารถนำมาสร้างสรรค์ให้เป็นประโยชน์ใช้สอย ในชีวิตประจำวันได้ วิทยากรชาวนาได้นำใบจาก (ต้นจาก) ที่มีมากในบริเวณทุ่งนา ฝึกให้เยาวชนเย็บตับจาก ซึ่งผลการเรียนรู้เยาวชนสามารถเย็บตับจากสำหรับมุงหลังคาได้ และเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นดังภาพ

ภาพที่ 16นักเรียนโรงเรียนอิสลามบำรุง อำเภอสู่ไหงปาดี โรงเรียนเทศบาล 3 อำเภอสู่ไหงโก-ลก จังหวัดนราธิวาส และสถาบันอิสลามศึกษาชั้นสูง (JISDA) จังหวัดยะลา เรียนรู้ฐานการเย็บหลังคาจาก ใบจากภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ค ของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร เผยแพร่เมื่อวันที่ 8 มกราคม 2562 วันที่12 กุมภาพันธ์ 2562 และวันที่ 28 ธันวาคม 2561 ตามลำดับ

ฐานเศรษฐกิจพอเพียงเน้นให้ความรู้เรื่องหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ควบคู่กับการ ปฏิบัติ เช่น การเพาะเห็ด การตัดแปลงยางรถยนต์ให้เป็นรูปทรงที่เหมาะสมสำหรับปลูกพืชผักสวนครัว และการสำรวจพืชที่เป็นอาหาร ในบริเวณโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ ดังภาพ

ภาพที่ 17เยาวชนจากองค์การบริหารส่วนตำบลช้างเผือก อำเภอจะนะ ผู้สูงอายุอำเภอแวง และนักเรียนโรงเรียนเวียงสุวรรณวิทยาคม อำเภอแวง จังหวัดนราธิวาส เรียนรู้ฐานเศรษฐกิจพอเพียง ภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ก ของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร เผยแพร่เมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2561 วันที่ 11 กันยายน 2561 และ 18 กุมภาพันธ์ 2562

การเรียนรู้ของคนหลากหลายวัย และหลากหลายกลุ่มอย่างต่อเนื่อง สะท้อนให้เห็นว่าสังคมได้ให้ความสำคัญกับแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น ให้คุณค่าต่อภูมิปัญญาชาวบ้าน และการทำนาอินทรีย์ของชุมชน ในขณะเดียวกัน บ่งชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของชาวนาที่มีความพยายามเรียนรู้พัฒนาตนเอง จนสามารถนำความรู้เผยแพร่ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม ดังผลการสำรวจจำนวนคนเข้าชม Facebook โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ชุมชนบ้านละหารตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2560 ถึง ต้นปี พ.ศ.2562 พบว่า มีจำนวนคนเข้าชมและกดถูกใจ ประมาณ 7,411 คน มีการเขียนข้อความที่สะท้อนเสียงแห่งความชื่นชม และผลจากการเรียนรู้ เช่น

“ขอขอบพระคุณ คณะวิทยากร และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุก ๆ ท่าน ที่ทำให้นักเรียนโรงเรียนเทศบาล 3 ได้เรียนรู้วิถีชีวิตในท้องถิ่น และเห็นคุณค่าของข้าวอย่างแท้จริง เจอกันอีกครั้งฤดูเก็บเกี่ยวคับ”

“เยี่ยม...สุดยอดเลยคะ”

“สู้ ๆ ครับ”

“สวยค่ะ สวยครับ อากาศดี บรรยากาศดีมากเลยครับ ชื่นชมมาก ๆ”

“ข้าวเริ่มสุกแล้ว วิวสวยมาก ๆ ๆ ๆ”

“อยากสร้างแบบนี้ด้วย ว่าง ๆ จะเข้าไปปรึกษา”

“เราเป็นนักเรียน นักศึกษา จะได้นำความรู้จากโรงเรียนชาวนา ไปใช้ให้เป็นประโยชน์ เพราะมีชาวบ้านที่ลำบากอีกมาก”

“ปรบมือ รัว ๆ ๆ ๆ”

“ทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม สิ่งที่ดีๆก็จะตามมาเองครับ”

“เยี่ยมมากค่ะ ผอ.โรงเรียนชวนาจบเอกเกษตรโดยตรง นำความรู้ที่ร่ำเรียนมาพัฒนาหมู่บ้านเรา ชาวเงะเหม..นี่สิของจริง ยุค 4 G”

“ชาวบ้าน ม.3 บ้านเงะเหม มาดูงาน ร.ร. ชวนา เพื่อเป็นแรงบันดาลใจ นำแนวคิด ความรู้ไปใช้ เพิ่มรายได้ ลดรายจ่าย ครับ”

นอกจากนี้ ยังมีตัวอย่างการถอดบทเรียนเยาวชนกลุ่มยังยิ้ม อำเภอเวียง จังหวัดนราธิวาส ซึ่งเป็นผลที่ได้จากการเรียนรู้ จากโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ พบว่า เยาวชนมีทัศนคติที่ดีต่อการทำเกษตรที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ

“ปัจจุบันนี้เราไม่รู้เรื่องเกี่ยวกับคนรุ่นก่อนเลย แต่เมื่อมาที่นี่เราสามารถได้เรียนรู้และซึมซับความยากลำบากที่จะมารวมตัวกันของคนรุ่นก่อน ขอขอบคุณจริง ๆ ที่ได้มีโอกาสได้เห็นที่นี่ เห็นทุ่งนา รู้สึกสดชื่นมาก จะบอกว่า ณ ตอนนี้อยากคนรุ่นหลังมาอยู่ในวิถีชีวิตเหมือนคนรุ่นก่อนมาก เพราะฉะนั้นพวกเราแต่ละที่ได้มีโอกาสมาเรียนรู้ และสามารถเข้าใจคำสอนของพี่ ๆ ว่า เราควรเก็บที่ดิน ฟื้นฟู เพราะเมื่อเรามีนาทำกินเราจะไม่ลำบาก ก็ขอขอบคุณพี่ ๆ ที่ให้พวกเราได้ปฏิบัติ และได้รับความรู้จากคำสอน”

“ขอขอบคุณความรู้ที่ชวนาที่มอบให้ ที่บ้านเราก็ยังมีการทำนา แต่ใช้ยาเคมีฆ่าแมลง ก็เลยคิดว่า มาเรียนรู้ที่นี่ แล้วกลับไปทำที่บ้าน เพราะเวลาเห็นเขาใช้ยาฆ่าแมลง รู้สึกไม่ค่อยดีเท่าไร เพราะว่ายากพวกนี้มีอันตราย ที่เราเรียนมา เราก็พอจะรู้กันบ้าง แต่เรายังไม่เคยทำ ก็ได้คุยกับเพื่อน ๆ ว่า จะกลับไปทำเกษตรผสมผสาน เหมือนที่วิทยากรชวนาสอน อยากจะเอาสิ่งที่เรียนไปใช้ประโยชน์ในชีวิตจริง เพื่อจะนำมาใช้เอง กินแล้ว ขายบ้าง เพื่อเก็บเป็นทุนเล็ก ๆ น้อย ๆ ให้กับพวกเรา”

(ถอดบทเรียนเยาวชนกลุ่มยังยิ้ม อำเภอเวียงจังหวัดนราธิวาส ทุ่งนาบ้าน
ละหาร หมู่ 3 ตำบลเวียง อำเภอเวียง จังหวัดนราธิวาส เมื่อวันที่ 14
พฤษภาคม 2561)

**ผลกระทบและความยั่งยืนของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร อำเภอเวียง จังหวัด
นราธิวาส**

การประเมินจากเพจในเฟซบุ๊กของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ อาจกล่าวได้ว่า โรงเรียน
เยาวชนนาอินทรีย์กลายเป็นชุมชนวิชาการสำหรับคนทุกกลุ่ม และทุกวัย ที่มาร่วมเรียนรู้จากฐานการ

เรียนรู้ของชาวนา จำนวน 4 ฐาน คือ ฐานการไถนาและดำนา ฐานสมุนไพรไล่แมลงและการทำน้ำหมักชีวภาพ ฐานการเย็บหลังคาจากใบจาก และฐานเศรษฐกิจพอเพียงในขณะเดียวกันสื่อมวลชน เช่น นักข่าวหนังสือพิมพ์เดลินิวส์เข้ามาสัมภาษณ์และตีพิมพ์ในคอลัมน์ ดิน-น้ำ-ลม-ป่า ให้สัมภาษณ์รายการช่อง 2 NBT 2HD ให้สัมภาษณ์ถ่ายทำสารคดีได้กรุ่นใหม่กับเศรษฐกิจพอเพียงของสถานีวิทยุโทรทัศน์กองทัพบก (ช่อง 5) ให้สัมภาษณ์นักข่าวสถานีโทรทัศน์โมเดิร์นไนน์ (Modernine TV) ประกอบการถ่ายทำสารคดีร่วมเวทีเสวนาความมั่นคงทางอาหารของโลก ที่บ้านกระอาน ตำบลท่าม่วง อำเภอเทพา จังหวัดสงขลาและร่วมเสวนาเศรษฐกิจพอเพียงตามรอยพ่อ ของเกษตรอำเภอแวงที่อำเภอแวง จังหวัดนราธิวาส

ปัจจัยสำคัญที่โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์เป็นที่ยอมรับของชุมชน/สังคม ส่วนหนึ่งเกิดจากปฏิสัมพันธ์ และการมีส่วนร่วมของกลุ่มชาวนาด้วยกัน โดยมีนักวิจัยช่วยหนุนเสริม ส่งผลให้เกิดคุณค่าร่วมจากความสัมพันธ์ที่สะท้อนอัตลักษณ์ของกลุ่มชาวนาบ้านละหารซึ่งแต่ละคนมีทักษะและความถนัดที่หลากหลาย แตกต่างกัน นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมสร้างโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ยังนำไปสู่ผลลัพธ์หลายประการ เช่น การฟื้นฟูและขยายพื้นที่การทำนาอินทรีย์ การขยายเครือข่ายการทำนาอินทรีย์ การนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ในการทำนาอินทรีย์ และการสร้างการเรียนรู้การทำนาด้วยการวิจัย สำหรับผลกระทบที่นำไปสู่ความยั่งยืนของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร อำเภอแวง จังหวัดนราธิวาสอาจวิเคราะห์ได้จากกิจกรรมสองส่วน คือ (1) การขยายฐานการเรียนรู้เชิงบูรณาการในรูปแบบ “โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์” และการได้รับการยอมรับจากสังคม (2) การทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research: CBR) ของชาวนาบ้านละหารแบบมีส่วนร่วม

(1) การขยายฐานการเรียนรู้เชิงบูรณาการในรูปแบบ “โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์” และการได้รับการยอมรับจากสังคมโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ของชาวนา เป็นการบูรณาการการทำนาอินทรีย์เข้ากับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง อาทิ การปลูกพืชกินได้แบบผสมผสาน การเลี้ยงนกกะทา การเลี้ยงแพะพันธุ์พื้นเมือง การอนุรักษ์ควายพันธุ์พื้นเมืองเพื่อฟื้นคืนวิถีนาแบบดั้งเดิม การเพาะเห็ดนางฟ้า การทำน้ำหมักชีวภาพใช้ในนาข้าว การปลูกพืชสมุนไพรไล่แมลง การฟื้นฟูป่าสาकु โครงการท่องเที่ยวชุมชนชาวนามลายูมุสลิม และโครงการจัดทำโฮมสเตย์ นอกจากนี้ ยังสร้างการเรียนรู้ด้านอาชีพให้แก่แม่บ้านชาวนา เพื่อรองรับการศึกษาเรียนรู้โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ และการท่องเที่ยววิถีชาวนาชาวนาไม่เพียงทำให้วิถีนาอินทรีย์กลับคืนมา แต่ยังได้ปลุกความเป็นชุมชนขึ้นมาใหม่ พื้นที่นา กลายเป็นพื้นที่ส่วนรวม ที่คนต่างวัยมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกันบนฐานกิจกรรมข้าว มีบรรยากาศที่เด็กๆ เล่นในทุ่งนา หาปลาในนา กลุ่มวัยรุ่นมาช่วยพ่อแม่ทำนา สามีและภรรยาช่วยกันทำนา นวดข้าว

และร้อนข้าว แม่บ้านชาวนามลายูมุสลิมทำอาหารเลี้ยงในยามที่โรงเรียนมีกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งการได้รับการยอมรับจากสังคม ซึ่งอาจพิจารณาได้จากรางวัลแห่งความภาคภูมิใจของชาวนามลายูมุสลิม เช่น รางวัลชนะเลิศประเภทโปสเตอร์ข้าวเกี่ยวกับโรงเรียนเยาวชนนานาชาติอินทรีบ้านละหารและรางวัลองค์กรภาคประชาสังคมต้นแบบในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้จากวิถีข้าว ดังภาพ

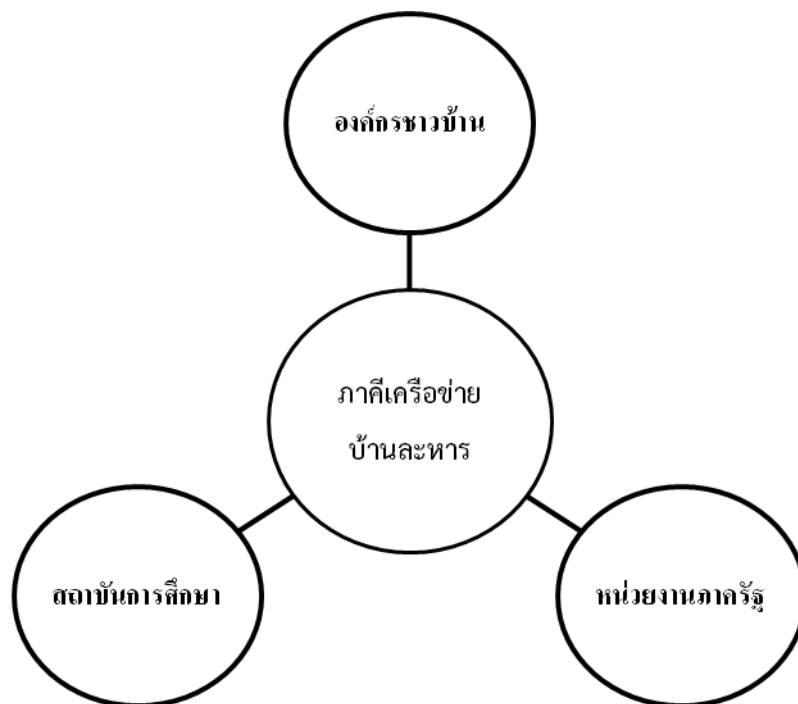
ภาพที่ 18 วิธีการทำนาอินทรีแบบพื้นบ้านและกิจกรรมโรงเรียนเยาวชนนานาชาติอินทรี

ของชุมชนชาวนาบ้านละหาร ถ่ายโดยผู้วิจัยในช่วงปี พ.ศ.2559 - 2561

(2) การทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research:CBR)ของชาวนาบ้านละหารแบบมีส่วนร่วมแสดงให้เห็นว่า ชาวนาบ้านละหารได้พัฒนาตนเองไปอีกขั้นหนึ่ง โดยร่วมกันทำโครงการวิจัย “แนวทางการพัฒนาโรงเรียนเยาวชนชนานอินทรีย์ เพื่อพื้นที่การเรียนรู้ เพื่อชุมชนเป็นสุข บ้านละหาร อำเภอเวียง จังหวัดนราธิวาส” สัญญาเลขที่ RDG60S0002ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในปี พ.ศ.2559 – 2561ผลการวิจัย ทำให้โรงเรียนเยาวชนชนานอินทรีย์บ้านละหารมีความเข้มแข็ง คือ 1) มีชุมชนทำนาเข้าร่วมเป็นเครือข่ายการทำนาอินทรีย์เพิ่มขึ้นอย่างน้อย 2 ชุมชน คือ ชุมชนทำนاب้านกรือซอ และชุมชนทำนาบ้านบาโงฮาเล็ง ตำบลแว้ง อำเภอเวียง จังหวัดนราธิวาส นอกจากนี้ องค์การบริหารส่วนตำบลแว้ง ได้สร้างเครือข่ายให้โรงเรียนเยาวชนชนานอินทรีย์ โดยทำบันทึกความร่วมมือ (MOU) กับวิทยาลัยเทคนิค รัฐกลันตัน ประเทศมาเลเซีย ทั้งนี้โรงเรียนเยาวชนชนานอินทรีย์บ้านละหารจะเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับวิทยาลัยดังกล่าว 2) มีการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากข้าวอินทรีย์เป็นเส้นขนมจีนอินทรีย์ ซึ่งอยู่ในช่วงของการทดลองโดยกลุ่มแม่บ้านชาวนามลายูมุสลิม 3) การพัฒนาพื้นที่นาและโรงเรียนเยาวชนชนานอินทรีย์บ้านละหารเป็นแหล่งท่องเที่ยวโฮมสเตย์ชาวนาวิถีมุสลิม มีกิจกรรมหลากหลาย เช่น เดินทางไกลในป่าสาคุ เรียนรู้เกี่ยวกับการทำแปงสาคุ กิจกรรมกรีดยางในป่าสาคุ กิจกรรมบริการรถอีแต้นไปที่โรงสีข้าวเพื่อเรียนรู้การสีข้าว ซึ่งอยู่ในช่วงการทดลองกับนักท่องเที่ยวกลุ่มเล็ก ๆ

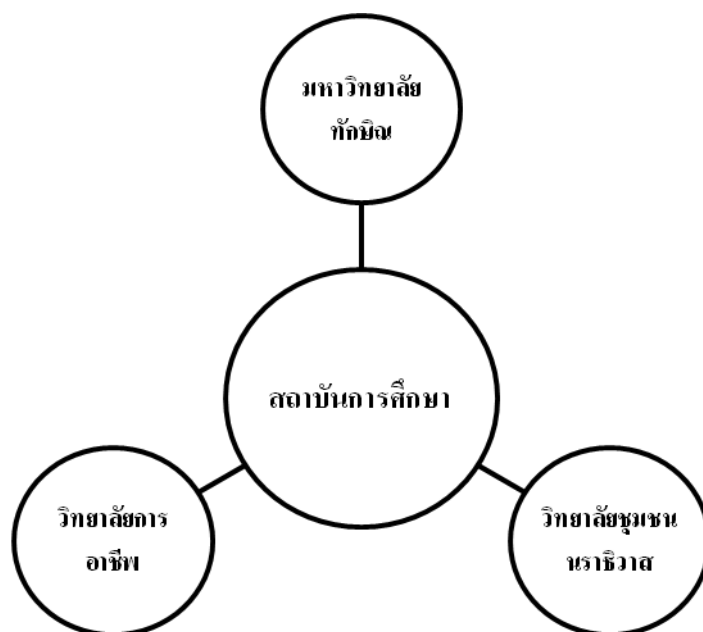
การสร้างเครือข่ายและการประสานภาคีหน่วยงานในระดับพื้นที่สนับสนุนของกลุ่มชาวนา

ภาคีเครือข่ายที่สนับสนุนกลุ่มชาวนาบ้านละหารประกอบด้วยกลุ่มหลัก ๆ 3 กลุ่ม คือ สถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษา หน่วยงานภาครัฐ และองค์กรชาวบ้าน

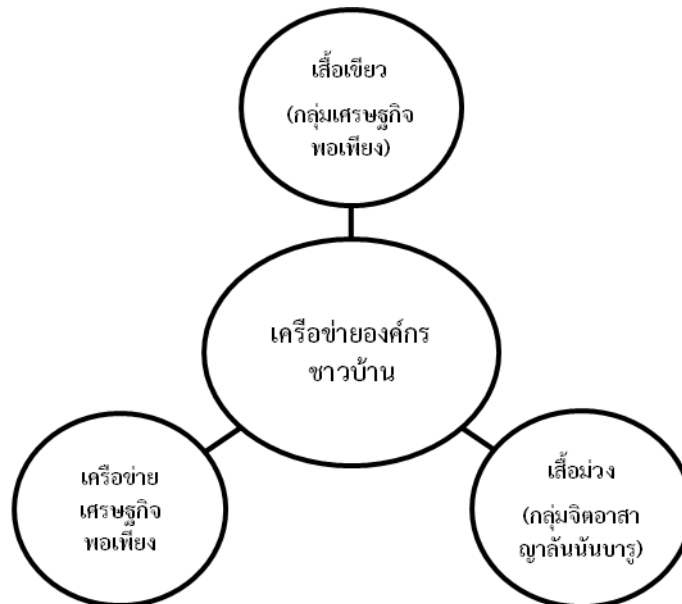
ภาพที่ 19 ภาควิชาเครื่องช่วยหลักของชุมชนทำน้าบ้านละหาร

เครื่องช่วยสถาบันการศึกษา ประกอบด้วยมหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตสงขลา วิทยาลัยชุมชนนราธิวาส และวิทยาลัยการอาชีพสุโงโกะ-ลก จังหวัดนราธิวาส

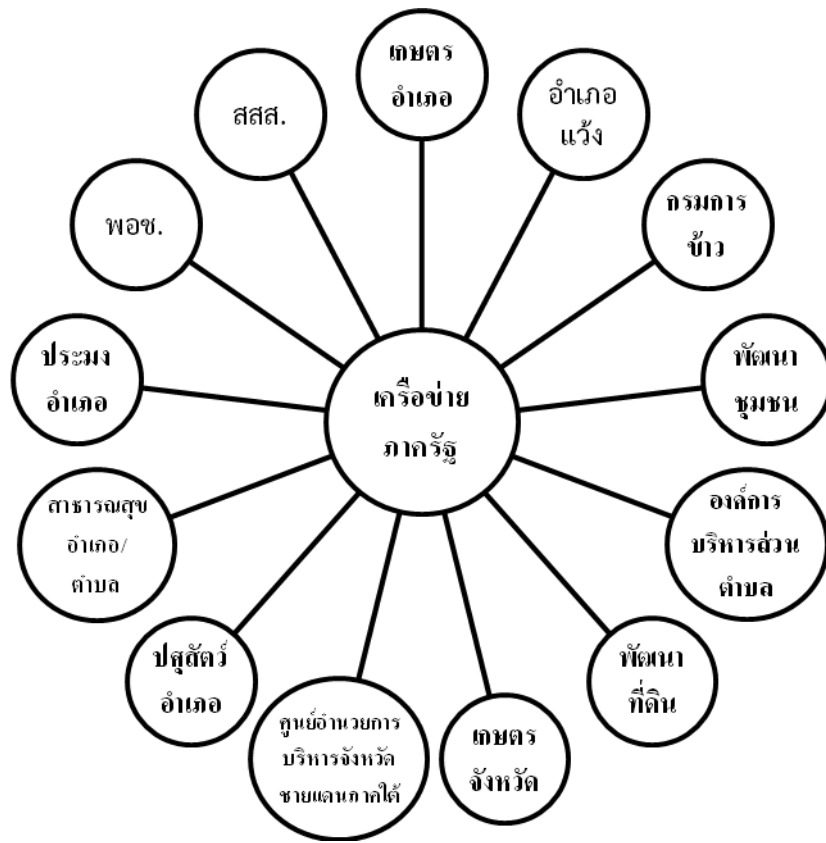
ภาพที่ 20 ภาควิชาเครื่องช่วยสถาบันการศึกษาของชุมชนทำน้าบ้านละหาร

เครือข่ายองค์กรชาวบ้านประกอบด้วย กลุ่มเศรษฐกิจพอเพียง ชาวบ้านเรียกว่า เลื้อยเขียว กลุ่มจิตอาสาฐานันบันารู ชาวบ้านเรียกว่าเลื้อมวง สองกลุ่มนี้จัดตั้งโดยหน่วยงานภาครัฐนอกจากนี้ ยังมีเครือข่ายเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชน

ภาพที่ 21 เครือข่ายองค์กรชาวบ้านของชุมชนทำนุบ้านละหาร

เครือข่ายหน่วยงานภาครัฐ ประกอบด้วย หน่วยงานในพื้นที่ และหน่วยงานนอกพื้นที่ หน่วยงานในพื้นที่ ได้แก่ เกษตรอำเภอ เกษตรจังหวัด พัฒนาชุมชนอำเภอ พัฒนาชุมชนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบลแก้ง ปศุสัตว์อำเภอ สาธารณสุขตำบล/อำเภอ ประมงอำเภอ พัฒนาที่ดิน ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้สำหรับหน่วยงานนอกพื้นที่ ได้แก่ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ(สสส.) ซึ่งเป็นหน่วยงานภายใต้การกำกับดูแลของนายกรัฐมนตรี สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน: พอช.) เป็นองค์กร ภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์และกรมการข้าวกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ภาพที่ 22 เครือข่ายหน่วยงานภาครัฐของชุมชนทำนุบ้านละหาร

ภาคีเครือข่ายที่มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งสามกลุ่มได้ให้การสนับสนุนชาวบ้านละหารในด้านวิชาการ ด้านงบประมาณ และด้านปัจจัยการผลิตดังนี้

1. ความร่วมมือด้านวิชาการ :มหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาลัยการอาชีพ วิทยาลัยชุมชน นราธิวาส อำเภอแฉ่ง เกษตรอำเภอ เกษตรจังหวัด พัฒนาชุมชน พัฒนาที่ดิน กรมการข้าว เครือข่าย เกษตรกร เลื้อเขียว เลื้อม่วง
2. ด้านงบประมาณ : มหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาลัยชุมชนนราธิวาส (กิจกรรมการวิจัยแบบมีส่วนร่วม) องค์การบริหารส่วนตำบลแฉ่ง เกษตรอำเภอ เกษตรจังหวัด พัฒนาที่ดิน พัฒนาชุมชน ศูนย์ อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(องค์การมหาชน) พอช.
3. ด้านปัจจัยการผลิต: มหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาลัยชุมชนนราธิวาส กรมการข้าว เกษตร อำเภอ เกษตรจังหวัด พัฒนาที่ดิน พัฒนาชุมชน อำเภอแฉ่ง องค์การบริหารส่วนตำบลแฉ่ง

การสร้างและขยายเครือข่ายการทำงานอินทรีย์ของชาวบ้านละหาร

กระบวนการในพื้นที่ชุมชนชาวบ้านละหาร การพัฒนาทุ่งนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้การทำงานอินทรีย์ชาวบ้านละหารนอกจากพัฒนาศักยภาพสมาชิกชาวนาให้มีทักษะด้านการสื่อสารภาษาไทย เพื่อเพิ่มจำนวนวิทยากรในการเผยแพร่ความรู้เรื่องการฟื้นฟูการทำนาและการทำนาอินทรีย์โดยนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยทักษิณ ยังพัฒนาศักยภาพสมาชิกชาวนาด้วยการพยายามสร้างเครือข่ายกับหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภายในพื้นที่ และภายนอกพื้นที่ ให้การสนับสนุนสมาชิกชาวนา ได้มีโอกาสอบรม ศึกษาดูงาน ซึ่งการสนับสนุนก็มีมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้สมาชิกชาวนาได้นำแนวคิดมาปรับใช้กับพื้นที่

กระบวนการในพื้นที่เครือข่าย กลุ่มชาวบ้านละหารมีวิธีการชักชวนเครือข่ายชาวนาในพื้นที่ใกล้เคียงให้หันมาทำนาอินทรีย์โดยเน้นชุมชนที่มีเยาวชนทำนา และเคยร่วมทำวิจัยถอดบทเรียนฯ เป็นพื้นที่หลักก่อนในระยะแรก คือ ชุมชนบ้านกรือซอ และชุมชนบ้านบาโงฮาเล้ง ทั้งสองชุมชนเป็นชุมชนทำนามาแต่ดั้งเดิม และฟื้นฟูนาร้างในเวลาใกล้เคียงกับบ้านละหาร การชักชวนมีวิธีการ ดังนี้ เริ่มต้นโดยทีมงานชาวบ้านละหารไปขอคำปรึกษาจากเกษตรอำเภอ นายกองค์การบริหารส่วนตำบล ในฐานะที่เป็นหน่วยงานใกล้ชิดในพื้นที่ พร้อมทั้งบอกความต้องการที่จะใช้ทุ่งนาเป็นแหล่งเรียนรู้การทำงานอินทรีย์ และขยายเครือข่ายความร่วมมือการทำงานอินทรีย์ไปยังหมู่บ้านทำนาใกล้เคียงจากนั้นชักชวนพื้นที่เครือข่ายมาร่วมกิจกรรมของโรงเรียนชาวนา โดยจัดกิจกรรมการแข่งขันกีฬาของชาวนา เช่น แข่งขันจับปลาไหล แข่งขันเก็บข้าว นวดข้าว มวยคลอง ฯลฯ และกิจกรรมกินข้าวใหม่นอกจากนี้ ได้ใช้การประชาสัมพันธ์ผ่านเฟสบุ๊คเมื่อมีเด็ก ๆ เยาวชน มาศึกษาเรียนรู้ ก็ได้เชิญเครือข่ายมาเป็นวิทยากรร่วมสำหรับในส่วนของชาวบ้านละหารก็ได้อาศัยกลยุทธ์การให้ความร่วมมือกับหน่วยงานราชการ เน้นการทำเกษตรอินทรีย์ซึ่งสนองนโยบายของภาครัฐ เน้นการปฏิบัติตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาต่อยอดการทำงาน

ภาพที่ 23 ชาวบ้านละหารประชุมสัจจรร่วมกับชาวบ้านกรือซอ เมื่อวันที่ 12 กันยายน 2561

ปัจจัยความสำเร็จของชาวบ้านละหารในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้การทำนาอินทรีย์

1. ทีมงานและสมาชิกมีความสามารถหลายด้าน เช่น แบเลาะเก่งด้านไฟฟ้า เมื่อโรงเรียนชาวนาต้องใช้ไฟฟ้าแบเลาะจะเป็นคนติดตั้งไฟฟ้า หากต้องให้คนอื่นมาทำก็ต้องเสียค่าแรงด้วยทีมงานชาวนาหลายคนเป็นช่างก่อสร้าง ส่วนการซ่อมรถไถ จะมีสมาชิกชาวนาอย่าง นายมะนุ อุสมาน จะมีพรสวรรค์ด้านการซ่อมรถไถนา และยังมีเครือข่ายซึ่งเป็นอาจารย์จากวิทยาลัยอาชีวะ มาส่งเสริมสมาชิกชาวนาให้ได้เรียนทางด้านการซ่อมรถไถ ส่วนกลุ่มแม่บ้านนอกจากมีความสามารถด้านการทำอาหาร ยังมีรายได้เสริมจากการเย็บหลังคาจากใบสาคุ สามารถนำความรู้ถ่ายทอดให้เด็กๆ ได้อีกด้วย

2. ทีมงานและสมาชิกมีความเป็นจิตอาสาสูง กลุ่มเยาวชนและผู้ใหญ่รุ่นหนุ่มๆ มีความโดดเด่นด้านจิตอาสา จิตสาธารณะ สามารถช่วยงานต่างๆ ในโรงเรียนได้อย่างหลากหลาย

ดังหลักปรัชญาของกลุ่ม

“การที่จะรักษากลุ่มชาวบ้านละหารได้ต้องประกอบด้วย 3 อย่าง 1. จิตอาสา มารวมกลุ่มด้วยใจ ไม่ได้มาด้วยเงิน ถ้ามาด้วยอย่างอื่น เช่น ด้วยสิ่งของอาจจะมาเข้าร่วมกลุ่มได้ไม่นาน หลังจากกลุ่มประสบความสำเร็จสิ่งที่จะตามมาคือ งบประมาณ ซึ่งเป็นสิ่งที่น่ากลัวมา ถ้าหากว่ากลุ่มเราขาด 2. “ภูมิคุ้มกันที่ดี” ก็จะนำพาให้กลุ่มแตกหักได้ การบริหารจัดการจะมีปัญหา 3. หลังจากที่กลุ่มเรามีปัญหาก็ก็นำกลับมาทบทวนกลับไปดูว่า “ย้อนดู รากเหง้าของกลุ่ม” กว่าจะเริ่มต้นสร้างกลุ่มฟื้นฟูนาไร่ที่นี่ ต้องใช้เวลานานแค่ไหน กว่ากลุ่มของเราจะได้เติบโตถึงขนาดนี้ ทุกคนจะต้องมีความรู้สึกร่วมว่าที่นี่เป็นโรงเรียนของเราเอง เป็นของเราทุกคน”

3. ทีมงานและสมาชิกมีแนวคิดต้องการฟื้นฟูทรัพยากร กลุ่มเยาวชนอยากจะเห็นพื้นที่นาพื้นที่นาพื้นที่นาอีกครึ่ง อยาจะเห็นท้องนามีชีวิตอีกครั้ง มีบรรยากาศเหมือนในอดีตที่มีชาวบ้านออกมาทำนา และมีเด็กช่วยไถนา อย่างนักปราชญ์ชื่อ นายเปาะชูเลาะมีแนวคิดเชิงอนุรักษ์นิยม และมีนายฮะชูเลาะ อาลี เดิมก่อนจะทำนาก็อยู่กับควาย มีประสบการณ์เกี่ยวกับการเลี้ยงควายมา 15 ปีรายได้ส่วนใหญ่ของเขามาจากการขายควายจนสามารถสร้างบ้านและซื้อรถได้ เมื่อมีโรงเรียนชานาจึงมีแนวคิดที่จะ ไถนาด้วยควายและให้มีการอนุรักษ์ควายด้วย

4.ทีมงานและสมาชิกเป็นนักปราชญ์ที่มีความรู้ด้านการทำนาอินทรีย์ มีประมาณ 10 คน อาทิ เช่น นายเปาะชูเลาะ นายแบเลาะแตเราะห์นายเปาะวออารง นายเปาะวอบอเฮง และนายเปาะเวยูเตาะห์ เป็นต้นนักปราชญ์มากมายพร้อมที่จะให้ความรู้เกี่ยวกับนาอินทรีย์ได้

5. มีพื้นที่สมบูรณ์ และมีระบบการจัดสรรทรัพยากรอย่างเป็นธรรม คือพื้นที่นี้มีป่าสาคุ มีที่นาแต่ที่นาเป็นของคนอื่นประมาณ 80 เปอร์เซ็นต์ กรณีที่เจ้าของที่ดินไม่ออกค่าใช้จ่ายจะแบ่งเป็น 3 ส่วนเจ้าของที่ดิน 1 ส่วนชานา 2 ส่วน ส่วนกรณีที่เจ้าของที่ดินออกค่าใช้จ่าย ค่าพันธุ์ข้าว ค่าปุ๋ยและค่าใช้จ่ายอื่นๆจะแบ่งเป็น 2 ส่วน และที่นายังมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์

6. สมาชิกให้ความเคารพผู้นำ ทีมงานและสมาชิกจะรับฟัง และให้ความสำคัญ เนื่องจากทีมงานและสมาชิกอยากทำให้พื้นที่ที่มีความเจริญ และพัฒนาที่นาในพื้นที่ให้เจริญมากขึ้น

7. การมีส่วนร่วมของกลุ่มแม่บ้าน คือ ในหมู่บ้านกลุ่มแม่บ้านจะอยู่ในท้องครวอยู่แล้ว ถ้ามีงานเลี้ยงกลุ่มแม่บ้านชุดนี้จะรับหน้าที่จัดเตรียมอาหาร เรียกได้ว่าเป็นทั้งแม่บ้านของชานาและแม่บ้านของชุมชน หากมีงานเลี้ยงใหญ่ๆเช่น งานแต่งงาน แม่ครัวใหญ่ก็อยู่ในกลุ่มสมาชิกชานา เช่น นางแตเราะห์ แม่ เป็นต้นในมุมมองของกลุ่มแม่บ้านเป็นสิ่งที่ชอบและถนัด หากว่ามีงานเลี้ยงใหญ่แล้วได้ทำอาหารจะรู้สึกสดชื่นและมีความสุขทันที

8. มีพันธุ์ข้าวเก็บและเกื้อกูล ปีที่ผ่านมาจะคอยสังเกตการณ์ที่นาของกลุ่มแปลงไหนที่ต้นข้าวจะขอพันธุ์ข้าวจากนาแปลงนั้น เพื่อเอามาเก็บทำพันธุ์ ถ้าต้องการในปริมาณมากอาจจะขอซื้อ แต่ในปริมาณที่น้อยไม่เป็นไรไม่ต้องมีค่าใช้จ่าย พันธุ์ข้าวมีทุกปีไม่เคยขาดใช้ได้ตลอดทั้งปี โดยจะจัดสรรให้เรียบร้อย ด้วยการเก็บพันธุ์ข้าวแยกระหว่างใช้รับประทานและใช้ในการทำพันธุ์

9. มีเครื่องมืออุปกรณ์ใช้มีโรงสีข้าวเป็นของกลุ่มชานา มีรถไถ และมีสมาชิกใหม่ซื้อรถไถ เพราะมองเห็นว่าการทำนาในปัจจุบันประสบความสำเร็จ ข้าวมีให้กินทุกปีเพราะต้นข้าวเป็นพืชประเภทที่ง่ายมาก และพื้นดินมีปุ๋ยจากธรรมชาติ โดยที่ไม่ต้องซื้อปุ๋ยขณะนี้รถไถที่เป็นของสมาชิกชานา 20 กว่าคัน และมีหน่วยงานองค์การบริหารส่วนตำบลแจ้งให้การสนับสนุนจำนวน 1 คัน

10. หน่วยงานภายนอกให้การสนับสนุน หน่วยงานหลักๆที่ให้การสนับสนุน เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลเวียง เกษตรอำเภอ สภาองค์กรชุมชน และมหาวิทยาลัยทักษิณ งานวิจัยจะมีผลมาก เพราะทำให้หน่วยงานให้ความสนใจการที่มีงานวิจัยเข้ามาเหมือนกับเป็นการชี้ให้เห็นว่าที่นี่มีอะไรดี ตั้งแต่โรงเรียนชาวนาเป็นที่รู้จัก มีพัฒนาที่ดินเข้ามา สหกรณ์จังหวัดเข้ามาและหน่วยงานอื่นๆอีกมากมาย องค์การบริหารส่วนตำบลเวียงและมหาวิทยาลัยทักษิณถือเป็นหน่วยงานที่สร้างแรงบันดาลใจให้กับชาวนาที่จะสร้างโรงเรียนชาวนา

11. มีผู้นำเยาวชนที่มีอุดมการณ์และมีต้นทุนจบเกษตรจึงมีอุดมการณ์ความเป็นเกษตร ทุกครั้งที่เข้ารับการอบรมจะมีความรู้สึกอยากกลับไปพัฒนาในหมู่บ้านเสมอ และสิ่งที่ทำไปเพื่อชาวบ้านทุกคนให้ได้รับในสิ่งที่ดีด้วย เพราะสาเหตุนี้ทีมงานทุกคนถึงเต็มทีกับผู้นำ ดังที่มุฮัมมัดบิงกล่าวว่า

“ผมไม่ได้เป็นผู้ใหญ่บ้าน ไม่ได้เป็นสมาชิกอบต. จากการทำงานของทีมงานนี้ผมสามารถพักผ่อนได้ไม่จำเป็นต้องลงมือทำเองแล้ว มันเหมือนราวกับว่าผมเป็นคนมีตำแหน่งในหมู่บ้านแต่ความจริงแล้วผมเป็นแค่ชาวนา ทีมงานชาวนาไม่ได้รับเงินเดือนเพราะฉะนั้นเมื่อมีปัญหาอะไรเกิดขึ้นจะไม่สร้างความกดดันแก่ทีมงาน เพราะทุกคนมาด้วยจิตอาสา บางคนยอมทิ้งงานของที่บ้าน เช่น บางคนต้องกรีดยางก็ไม่ไปกรีดแต่ไปทำนาแทนด้วยใจที่มีจิตอาสา ทีมงานทุกคนทำงานอย่างตรงไปตรงมา มีความซื่อสัตย์ เพราะทุกคนต้องร่วมงานด้วยกันอีกนาน”

12. ใช้หลักการประชุมทุกครั้ง มีการพูดคุยในที่ประชุมหามติที่เป็นประชาธิปไตย มีการประชุมเป็นประจำทุกครั้งที่มีการประชุม ซึ่งเป็นการประชุมเพื่อถอดบทเรียนด้วย เมื่อทีมงานมาแจ้งกรณีปัญหาที่มีการประชุม ในที่ประชุมนั้นมีคณะกรรมการซึ่งก่อนการประชุมใหญ่จะมีการประชุมย่อยของคณะกรรมการย่อยก่อน ทีมงานชาวนารุ่นบุกเบิกจะเป็นทีมคณะกรรมการย่อย เพราะคนเหล่านี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อฟื้นฟูการทำนาโดยแท้จริง ในที่ประชุมจะใช้หลักการฟังเสียงผู้อาวุโส

13. มีเครือข่ายชาวนา ปัจจุบันประสบความสำเร็จแล้วและเป็นเครือข่ายชาวนาอย่างชัดเจน มีทั้งหมด 7 พื้นที่ได้แก่ 1)บ้านกรือซอ 2)บ้านบาโงอาเล้ง 3) บ้านยะหอ 4) บ้านตือมายู 5) บ้านบาโงตือบู 6) บ้านฮูแตมาแจ และ 7) บ้านละหาร นอกจากนี้เครือข่ายชาวนาในพื้นที่ได้รวมตัวกันภายใต้โครงการนาแปลงใหญ่ตามนโยบายของรัฐบาล ก่อนหน้านี้ มหาวิทยาลัยทักษิณเข้ามาทำวิจัย งานวิจัยชิ้นนี้ ทำให้มีเครือข่ายเพิ่มขึ้นจากเดิม โดยชุมชนทำนาบ้านละหารเป็นแม่ข่ายของโครงการนาแปลงใหญ่และนายมุฮัมมัด บิงได้รับหน้าที่เป็นประธานศูนย์นาแปลงใหญ่

ภาพที่ 24 การถอดบทเรียนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกลุ่มชาวบ้านละหารเมื่อวันที่ ณ โรงเรียน
เยาชนนาอินทรีย์บ้านละหาร เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม 2561

การสื่อสารฐานภูมิปัญญาการทำนา จังหวัดนราธิวาส ให้แก่สาธารณะ

ทีมวิจัยชุมชนนาอินทรีย์บ้านละหารและเครือข่าย ได้จัดทำสื่อการทำนาอินทรีย์พร้อมทั้งนำ
สื่อขยายสู่เด็กและเยาวชน สื่อต่าง ๆ ประกอบด้วย คู่มือการเรียนรู้ เอกสารแผ่นพับ เฟสบุ๊ค

(Facebook) และเพจ (page) การนำเสนอในรูปแบบสื่อของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร มีความหลากหลาย เช่น วิดีโอ รูปภาพกระบวนการทำนาอินทรีย์ และการประชาสัมพันธ์การมาร่วมเรียนรู้ของเด็ก เยาวชน หน่วยงานภาครัฐ ภาคประชาสังคม และบุคคลทั่วไปดังตัวอย่างการสื่อสารสู่สาธารณะ

คู่มือการเรียนรู้การทำนาอินทรีย์
โรงเรียนชาวนา บ้านละหา อำเภอน้ำขุ่น จังหวัดนครราชสีมา

โดย คมวิทย์ สุขเสนีย์ และคณะ

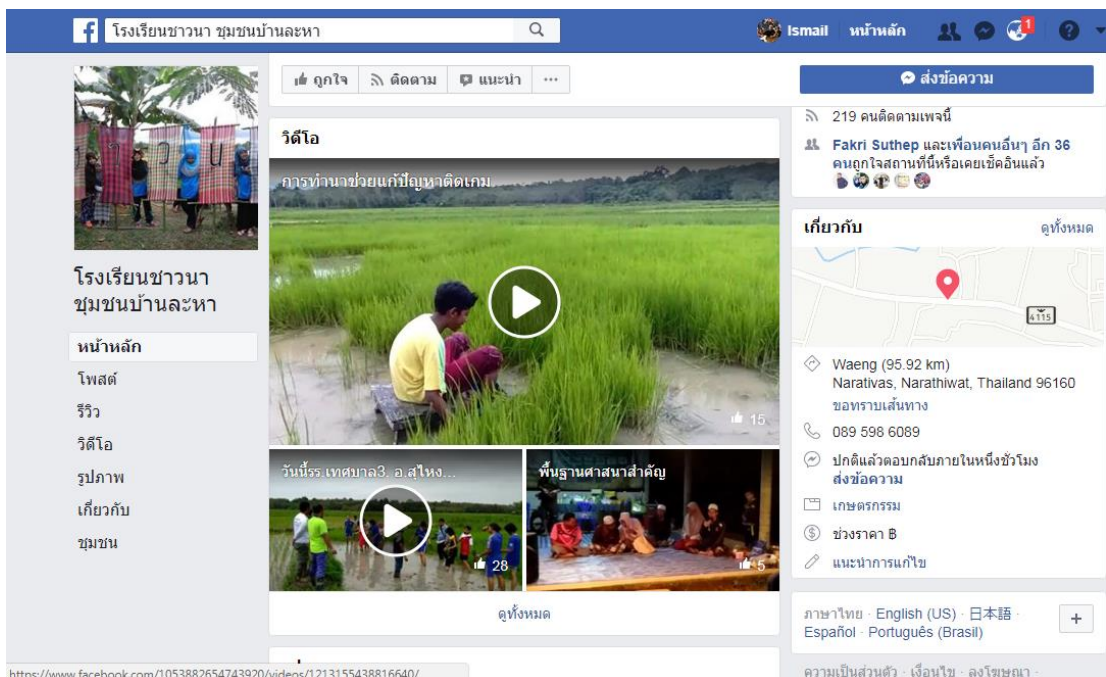
โครงการแนวทางการพัฒนาโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์เพื่อพื้นที่การเรียนรู้
เพื่อชุมชนเป็นสุข บ้านละหา อำเภอน้ำขุ่น จังหวัดนครราชสีมา
สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

(รายงานนี้ยังไม่สมบูรณ์ ไม่สามารถนำไปอ้างใช้ได้)

ภาพที่ 25 คู่มือการเรียนรู้การทำนาอินทรีย์

ภาพที่ 26เอกสารแผ่นพับเผยแพร่ความรู้โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ก ของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร

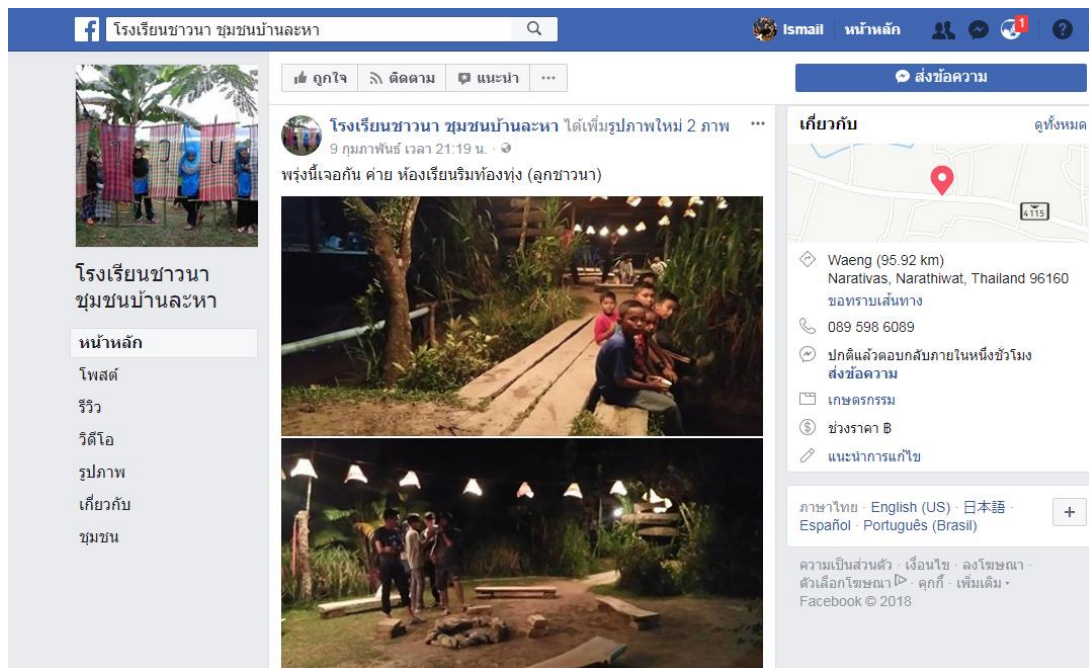
ภาพที่ 27นำเสนอการทำนาอินทรีย์ด้วยสื่อวิดีโอภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ก ของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร

ภาพที่ 28นำเสนอการนำเสนอตัวอย่างข้าวอินทรีย์ภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ค ของโรงเรียนเยาวชนชาวนาอินทรีย์บ้านละหาร

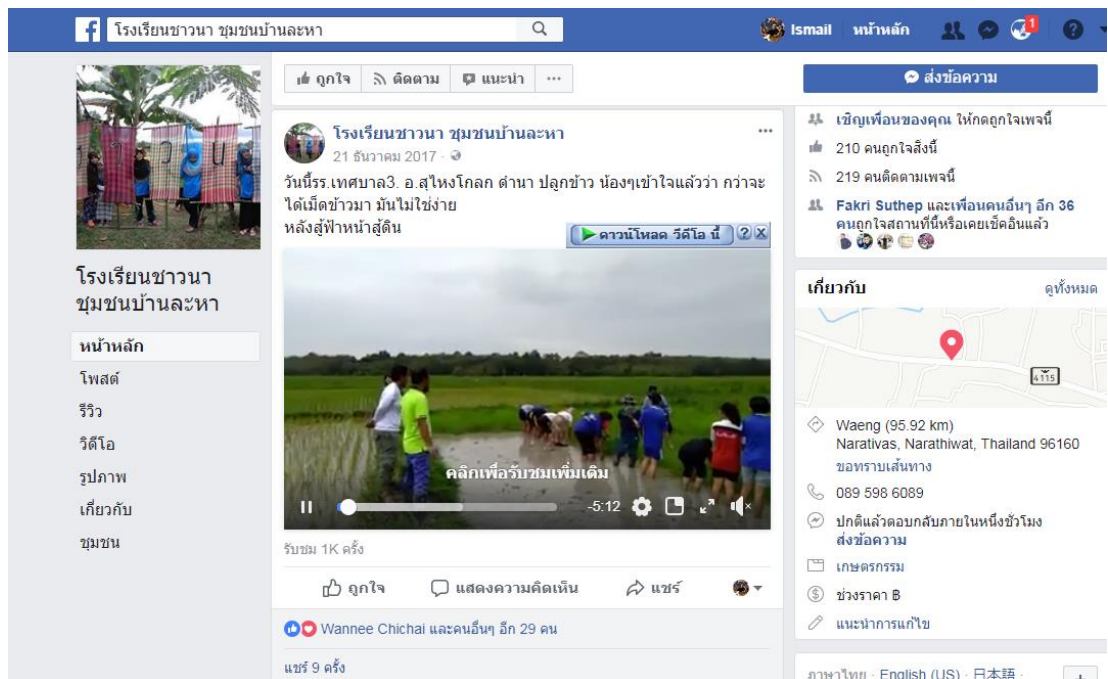
ภาพที่ 29นำเสนอการจัดเวทีเรียนรู้การทำนาอินทรีย์ภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ค ของโรงเรียนเยาวชนชาวนาอินทรีย์บ้านละหาร

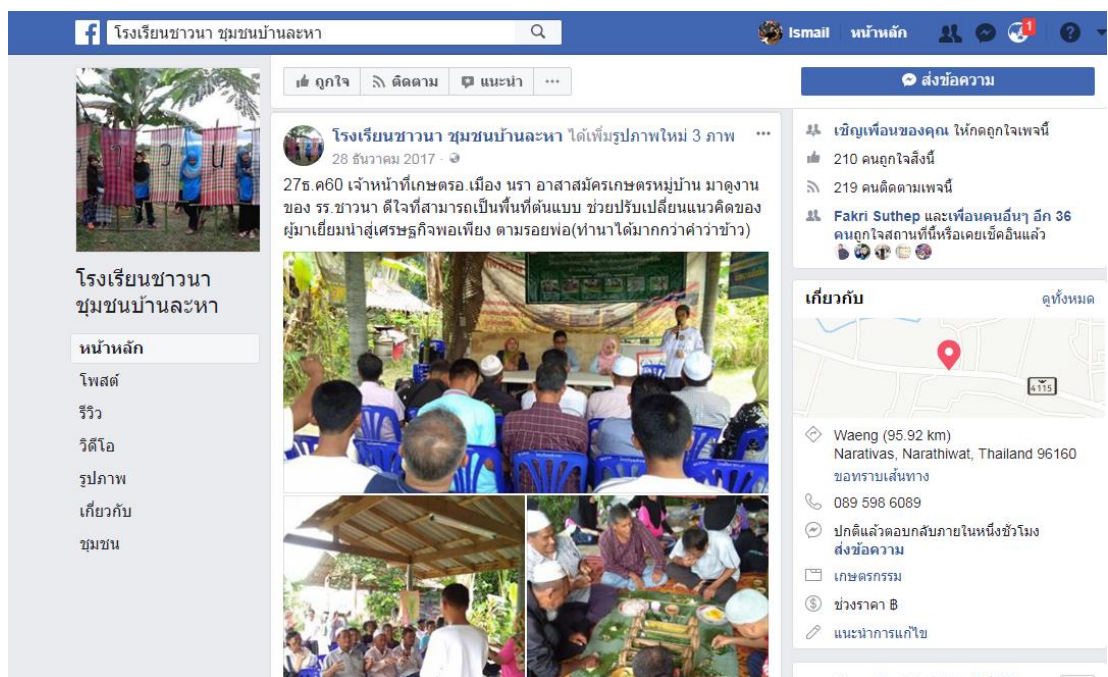
ภาพที่ 30 นำเสนอการจัดกิจกรรมค่ายปลูกฝังการทำนาอินทรีย์ผ่านเพจภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ก ของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร

ภาพที่ 31 นำเสนอการจัดกิจกรรมภาคทฤษฎี และสาธิตการทำนาอินทรีย์ ผ่านเพจภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ก ของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร

ภาพที่ 32นำเสนอสื่อวีดิโอสาธิตการทำนาอินทรีย์ จากการปฏิบัติจริงของเด็กและเยาวชนภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ค ของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร

ภาพที่ 33นำเสนอการจัดอบรมแลกเปลี่ยนมุมมองเพื่อการทำนาอินทรีย์ ภาพจากเพจ ในเฟสบุ๊ค ของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร

2. การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนา : ชาวบ้านต้นไม้สูง ตำบลปะลุรู อำเภอสว่างปาดะ จังหวัดนราธิวาส

ชาวบ้านต้นไม้สูง ทำนามาแต่ดั้งเดิมแต่ในช่วง พ.ศ. 2530-2545 รายได้จากการทำนาไม่พอเพียงชาวบ้านบางส่วนได้หยุดทำนาหันไปทำงานรับจ้างต่าง ๆ ทำให้จำนวนคนทำนาลดลงเรื่อยๆ ปี พ.ศ. 2549 นายมะยูฮา เบญกาซอ อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านได้ปรึกษากับผู้อาวุโสในชุมชน ช่วยกันหาทางฟื้นฟูการทำนา ซึ่งก็สามารถฟื้นฟูนาร้างได้เพียงบางส่วน จนกระทั่งปี พ.ศ. 2551 การฟื้นฟูนาร้างได้ผลเป็นรูปธรรมมากขึ้น หน่วยงานภาครัฐจึงได้เข้ามาสนับสนุนงบประมาณค่าไถนา ค่ายาปราบศัตรูพืช และค่าพันธุ์ข้าว ทำให้บ้านต้นไม้สูงฟื้นฟูนาร้างได้ทั้งหมด ประมาณ 200 ไร่ มีชาวบ้านเข้ามาทำนาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2561)จำนวน 52 ครัวเรือน จากครัวเรือนทั้งหมด 67 ครัวเรือน (ข้อมูลจากสำนักบริหารการทะเบียน กรมการปกครอง ณ เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2560) บางคนทำในที่ดินของตนเอง บางคนทำในที่ดินของคนอื่น โดยแบ่งผลผลิตที่ได้กับเจ้าของที่ดิน ต่อมาพื้นที่ทำนาประสบปัญหาด้านการจัดการน้ำ เนื่องจากฝายที่กรมชลประทานสร้างให้กับชาวบ้าน ไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ชาวบ้านไม่สามารถระบายน้ำเข้านาได้ในช่วงแล้ง ประกอบกับ การทำนามีต้นทุนสูงขึ้น จากการใช้สารเคมี และปุ๋ยเคมี ส่งผลกระทบต่อคุณภาพดิน สุขภาพของชาวบ้านและครอบครัวชาวนาอีกทั้งชาวบ้านที่ทำนาส่วนใหญ่เป็นคนแก่มากกว่าคนหนุ่มสาว ทางกลุ่มผู้นำและชาวบ้านต้นไม้สูงได้หันหน้ามาปรึกษาหารือร่วมกันจัดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับการทำนา เมื่อวันที่ 9 เดือนเมษายน พ.ศ. 2561 ณ ศาลาเอนกประสงค์บ้านต้นไม้สูง มีนักวิจัยชาวนาบ้านต้นไม้สูงเยาวชนผู้นำชุมชนและปราชญ์การทำนาของชุมชนเข้าร่วมจำนวน 31 คน ผลการระดมความคิดเห็นสรุปได้ว่าชาวนาให้ความสำคัญใน 3 เรื่อง คือ เรื่องน้ำสำหรับทำนา เรื่องการสืบสานการทำนาไปยังรุ่นลูกหลาน และเรื่องการผลิตข้าวให้พอเพียงในแต่ละปีสำหรับครัวเรือน

การจัดลำดับความจำเป็นเร่งด่วนในการแก้ปัญหาชาวบ้านต้นไม้สูง พบว่า ชาวนาให้ความสำคัญกับเรื่องการจัดการระบบน้ำทำนาเป็นเรื่องแรก เนื่องจากการทำนาต้องอาศัยน้ำ หากขาดน้ำ ชาวนาจึงทำนาไม่ได้ ชาวบ้านเห็นว่า ถ้าสามารถแก้ปัญหาเรื่องน้ำได้ ผลผลิตข้าวก็จะตามมา สำหรับเรื่องที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การถ่ายทอดการทำนาอินทรีย์ให้แก่เด็กและเยาวชนในพื้นที่ เพราะหากคนรุ่นใหม่ไม่สืบสานการทำนาต่อจากคนรุ่นพ่อแม่ การทำนาก็จะหมดไปจากชุมชน และความสามารถในการพึ่งพาตนเองของคนรุ่นต่อ ๆ ไปก็จะลดลง

ภาพที่ 34เวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับการทำนา ที่ทำการผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านต้นไม้สูง หมู่ 2 ตำบลปะรุรุ อำเภอสหัสขันธ์ เมื่อวันที่ 10 เมษายน 2560

การนำเสนอผลการสังเคราะห์ มี 3 ประเด็น คือประเด็นแรกการจัดการระบบน้ำและวิธีแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำตลอดฤดูกาลประเด็นที่สองแนวทางการเพิ่มผลผลิตข้าวให้เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนของบ้านต้นไม้สูงและประเด็นที่สามการสร้างเยาวชนคนรุ่นใหม่ให้รักษา สืบสานการทำนาบ้านต้นไม้สูง

การจัดการระบบน้ำและวิธีการแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำตลอดฤดูกาล

ทีมวิจัยชาวบ้านต้นไม้สูงมีกระบวนการเรียนรู้การจัดการระบบน้ำและวิธีแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำตลอดฤดูกาล ดังนี้สำรวจเส้นทางน้ำที่ใช้ในการทำนา ทำแผนที่เส้นทางน้ำทำนาของคน 3 รุ่นอายุคนและแผนที่เส้นทางน้ำ กระบวนการเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ ได้แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็นในการจัดการระบบน้ำทำนาร่วมกัน

1. สำรวจเส้นทางน้ำที่ใช้ในการทำนา

ทีมวิจัยชาวบ้านต้นไม้สูงลงพื้นที่สำรวจเส้นทางน้ำตั้งแต่ต้นน้ำอำเภอสหัสขันธ์ โดยเริ่มต้นจากจุดน้ำตกฉัตรวารินมาจนถึงพื้นที่นาบ้านต้นไม้สูง เพื่อเรียนรู้เส้นทางน้ำที่ใช้ในการทำนาของบ้านต้นไม้สูง

ภาพที่ 35ชาวบ้านต้นไม้สูงสำรวจเส้นทางป่าต้นน้ำอำเภอสุโขทัย จนถึงพื้นที่บ้านต้นไม้สูง เมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม 2560 และ วันที่ 11 ตุลาคม 2560

การสำรวจเส้นทางน้ำที่ชาวบ้านนำมาใช้ในการอุปโภค บริโภค ใช้ทำนา ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์ พบว่า ใช้น้ำจากคลองสาขาที่มีต้นกำเนิดจากน้ำตกฉัตรวารินเป็นหลัก คือ คลองไธสงน้ำเอว น้ำจาก คลองไธสงน้ำเอวได้แยกออกเป็นสองสาย คือ สายคลองไธสง และสายคลองต้นไม้สูง คลองที่ ชาวบ้านต้นไม้สูงนำมาใช้ประโยชน์ คือ คลองต้นไม้สูง สายน้ำนี้ไหลลงมายังหมู่ที่ 5 บ้านโพง หมู่ ที่ 4 บ้านโพง ตำบลโตะเต็ง ผ่านชุมชนตลาดล่าง ชุมชนโคกตา ในเขตเทศบาลตำบลปะลู่ ผ่าน บ้านต้นไม้สูง หมู่ที่ 2 บ้านละหาน หมู่ที่ 8 บ้านตาเซะใต้ หมู่ที่ 6 ตำบลปะลู่ และบ้านตาเซะเหนือ หมู่ที่ 5 ตำบลสุโขทัย บ้านโปะนา หมู่ที่ 7 ตำบลปะลู่ และไหลลงสู่พื้นที่ป่าพรุโต๊ะแดง ในอำเภอ

สุโข-ลก ซึ่งการเรียกชื่อคลอง ชาวบ้านจะเรียกตามชื่อหมู่บ้านหรือสถานที่ที่น้ำไหลผ่าน นายมะรอเซ เต็ง หรือที่ชาวนาเรียกชื่อว่า “เปาะเซะ” เป็นปราชญ์ชาวนาของชุมชน ได้เล่าให้ฟังว่า

“คลองไอรื้อเมาะ เป็นคลองที่มีการใช้ประโยชน์มากมาย โดยเฉพาะประชาชนจะใช้น้ำเพื่อการทำนา หาลา ทำสวน และอื่นๆ ซึ่งการทำนาในอดีตที่ผ่านมา ไม่ได้รับผลกระทบในเรื่องของการขาดแคลนน้ำแต่อย่างใด สามารถทำนาเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและยังมีเหลือนำไปแจกจ่ายให้กับเพื่อนบ้านหรือญาติพี่น้องที่ไม่ได้ทำนาได้ตลอดทั้งปี แต่เมื่อประมาณ 11 ปีที่ผ่านมาปริมาณประชากรในพื้นที่เพิ่มขึ้น มีการก่อสร้างบ้านเรือนสร้างถนนตัดผ่านเส้นทางน้ำ รวมทั้งการสร้างระบบชลประทานผิดที่หรือไม่สอดคล้องกับพื้นที่นาของหมู่บ้านต้นไม้สูง ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบการไหลเวียนของน้ำในการนำไปใช้ประโยชน์ และเกิดผลกระทบต่อการทำนาของบ้านต้นไม้สูงอย่างรุนแรง”

ภาพที่ 36 ทีมวิจัยสัมภาษณ์นายมะรอเซ เต็ง หรือเปาะเซะ ปราชญ์ชาวนาของชุมชน ที่ทำการผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านต้นไม้สูง หมู่ 2 ตำบลปะรุ อำเภอสุนทรราช เมื่อวันที่ 10 เมษายน 2560

2. ทำแผนที่เส้นทางน้ำทำนาของคน 3 รุ่นอายุคน

ทีมวิจัยชาวนาบ้านต้นไม้สูงร่วมกันทำแผนที่แสดงเส้นทางน้ำทำนาของบ้านต้นไม้สูงโดยมีผู้อาวุโสในชุมชนเป็นผู้บอกเล่า ทำให้ได้เส้นทางน้ำทำนาของชาวนาบ้านต้นไม้สูง 3 รุ่นอายุคน คือ **รุ่นทวด**หรือภาษามลายูถิ่นเรียกว่า “รุ่นโต๊ะแซ” **รุ่นพ่อ**หรือภาษามลายูถิ่นเรียกว่า “รุ่นอาเยาะ” และ **รุ่นลูก**หรือภาษามลายูถิ่นเรียกว่า “รุ่นอาเนาะ”

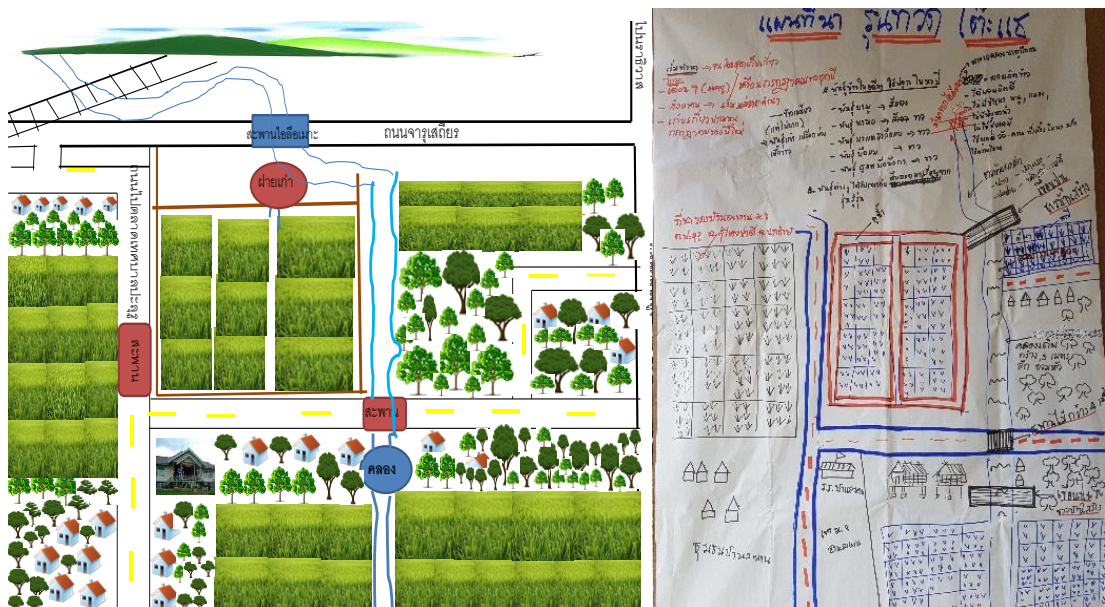
ภาพที่ 37 ทีมวิจัยชาวบ้านบ้านต้นไม้สูง ร่วมกันทำแผนที่แสดงเส้นทางน้ำทำนา ที่ทำการผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านต้นไม้สูง หมู่ 2 ตำบลประจักษ์ อำเภอสว่างโฮงปาดิ เมื่อวันที่ 3 - 5 ธันวาคม 2560

รูนทวด หรือรูนโตะแซ (ก่อนปี พ.ศ. 2530)

รูนทวด หรือรูนโตะแซ บ้านต้นไม้สูง หากนับอายุก็ประมาณ พ.ศ.2530 สมัยนั้นมีพื้นที่ทำนาประมาณ 600 ไร่ ยังไม่มีโครงการท่อระบายน้ำคลองไธสือเมาะ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ แต่มีฝายเก่าขนาดเล็ก ที่ประชาชนจัดสร้างร่วมกับกองอำนวยการกลางรักษาความปลอดภัยแห่งชาติ (กรป.) ฝายนี้กักเก็บน้ำไว้ใช้ในการทำนา เป็นน้ำที่ไหลมาจากคลองไธสือเมาะ และไหลเข้าสู่คลองต้นไม้สูง ผ่านหมู่บ้านโผลง ตำบลโตะเต็ง อำเภอสว่างโฮงปาดิ ไหลมาเรื่อยๆ อ้อมผ่านเส้นทางรถไฟที่ผ่านบ้านโอบาตุ ตำบลโตะเต็ง และอ้อมกลับไปสู่ทางทิศเหนือ ผ่านฝายทดน้ำของบ้านโอบาตุ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่สร้างเมื่อ ปี พ.ศ.2524 จากนั้นไหลอ้อมผ่านทุ่งนาของชาวบ้านโอบาตุ

และเลี้ยวกลงมาทางทิศใต้อีกครั้ง ไหลลงมาเรื่อยๆผ่านมายังหมู่บ้านต้นไม้สูงผ่านเขตเทศบาลตำบลปะลुरु ไหลลอดสะพานที่เรียกว่า สะพานไอร์ลือเมาะ แหล่งน้ำที่ถูกดึงมาใช้ประโยชน์ในพื้นที่นาของชาวบ้านต้นไม้สูง ห่างจากสะพานประมาณ 2 กิโลเมตร ในช่วงนั้นยังไม่มีการสร้างถนน ชาวบ้านใช้เป็นเส้นทางในการเดินทางไปทำสวนหรือไปอีกหมู่บ้านหนึ่ง ด้วยการลัดเลาะไปตามป่าหรือใช้เส้นทางน้ำในการสัญจรไปมา ทำให้ระบบการไหลเวียนของน้ำดีและไม่ขาดหาย ถึงแม้ว่าเส้นทางน้ำที่ธรรมชาติสร้างไว้จะมีความคงเคียวก็ตาม แต่ไม่ได้สร้างความเดือดร้อนให้ชาวบ้านที่อยู่ปลายน้ำเลย การทำนาในตำบลปะลुरुยุคนี้ ทำกันหลายหมู่บ้าน เช่น บ้านต้นไม้สูง บ้านละหาน บ้านลือโปะบาตู และบ้านตาเซะใต้ ทั้งสี่หมู่บ้านมีพื้นที่ที่ติดต่อกัน ทุกพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของผืนดินและน้ำ สามารถทำนาได้ตลอดทั้งฤดูกาล โดยไม่ต้องกังวลเรื่องการขาดแคลนน้ำ พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกเรียกตามภาษาถิ่น เช่น อีเตบือชา ลักษณะข้าวเป็นเมล็ดสีออกดำ สำหรับพันธุ์ข้าวยามูและพันธุ์ข้าวอาเนาะอีเกมีเมล็ดข้าวสีแดง และพันธุ์ข้าวปาแดฮัลแบ วิธีการทำนาเป็นแบบดั้งเดิมที่ รูปแบบการทำนา ใช้ควายไถนา ใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ที่ได้จากมูลวัวที่ตนเองเลี้ยงไว้ มีน้ำคลองและน้ำฝนอย่างเพียงพอ การทำนาแต่ละปีจะได้รับผลผลิตดี ข้าวมีคุณภาพ และได้ปริมาณมาก สามารถเก็บเพื่อรับประทานและแบ่งปันเพื่อนบ้านได้ตลอดทั้งปี

พื้นที่ทำนา รุนทวด ประมาณก่อนปี พ.ศ.2530

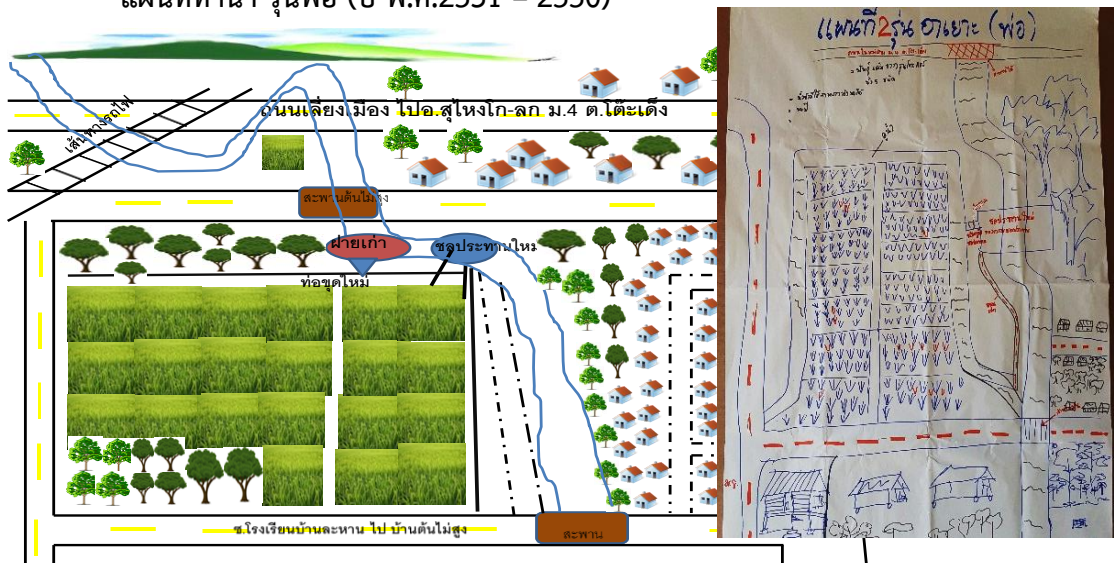

ภาพที่ 38แผนที่ทำนารุนทวด หรือรุ่นโต๊ะแซ(ก่อนปี พ.ศ. 2530)ณ ที่ทำการผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านต้นไม้สูง หมู่ 2 ตำบลปะลुरु อำเภอสู่ไหงปาตี เมื่อวันที่ 3 - 5 ธันวาคม 2560

รูนพ้อ หรือรูนอาเยาะ (ประมาณปี พ.ศ.2531 – 2550)

การทำนารูนที่ 2 รูนพ้อ หรือรูนอาเยาะ ประมาณปี พ.ศ.2531 – 2550พบว่าสภาพแวดล้อมเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงในหลายด้าน เช่น การเพิ่มปริมาณของประชากรบ้านเรือนหนาแน่นขึ้น มีถนนลูกรังสำหรับสัญจรไปมาของชาวบ้านและชุมชนใกล้เคียงเกิดขึ้นหลายสาย การไหลเวียนของน้ำจากคลองไอร์ลือเมาะยังไม่เป็นปัญหามากนัก เนื่องจากการสร้างท่อระบายน้ำคลองไอร์ลือเมาะอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยกรมชลประทาน ในปี พ.ศ.2533 ณ บ้านต้นไม้สูง ดังที่เปาะเซะเล่าโดยสรุปได้ว่า การสร้างท่อระบายน้ำนี้ ชาวนาจะเรียกว่าชลประทานจนติดปากมาโดยตลอด ตอนแรกที่ทำราบว่ามีการสร้างชลประทานในหมู่บ้าน เปาะเซะรู้สึกดีใจ เพราะช่วยกักเก็บน้ำใช้ทำการเกษตรในฤดูแล้ง แต่เท่าที่จำได้คือการสร้างชลประทานมีข้อพิพาทเรื่องที่ดินเกิดขึ้น เนื่องจากเจ้าของที่ดินในพื้นที่ชลประทาน(ฝาย)เดิมไม่อนุญาตให้สร้างในดินของตน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมมากกว่าที่สร้างใหม่ ทำให้การก่อสร้างชลประทานจำเป็นต้องขยับพื้นที่ห่างออกไปจากเดิมประมาณ 1 กิโลเมตร ซึ่งไม่ตรงจุดที่เหมาะสมนัก แต่ระบบการไหลของน้ำจากป่าต้นน้ำที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์อยู่มากจึงไม่เกิดปัญหาการส่งน้ำเข้าสู่พื้นที่นา ต่อมาประมาณปี พ.ศ.2540 เริ่มมีการขาดแคลนน้ำเกิดขึ้น การส่งน้ำเข้าพื้นที่นา เริ่มมีปัญหา น้ำไม่สามารถไหลเข้าสู่พื้นที่นาได้เต็มพื้นที่เพราะมีการสร้างถนนเพิ่มขึ้นหลายสายและคลองธรรมชาติต่างๆอยู่ในสภาพรกร้างตื้นเขิน ผลกระทบจากการขาดน้ำส่งผลให้ชาวนาทำนาได้ข้าวไม่เพียงพอรับประทานสำหรับสมาชิกในครอบครัวในแต่ละปี

แผนที่ทำนา รูนพ้อ (ปี พ.ศ.2531 – 2550)

ภาพที่ 39แผนที่ทำนารูนพ้อหรือรูนอาเยาะ (ปี พ.ศ.2531 – 2550)ณ ที่ทำการผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ้านต้นไม้สูง หมู่ 2 ตำบลปะรุฐ อำเภอสูโงปาตี เมื่อวันที่ 3 - 5 ธันวาคม 2560

ร่นลูก หรือร่นอาเนาะ (พ.ศ.2551 - 2561)

การเปลี่ยนแปลงของสภาพพื้นที่โดยรอบตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ โดยเฉพาะการขาดแคลนน้ำทำนาทำให้จำนวนพื้นที่นาลดลงจาก 600 ไร่ในยุคนครวัด เหลือเพียง 400 ไร่ ในยุคพ่อ และสุดท้ายเหลือเพียง 200 กว่าไร่ ในร่นลูก ปัจจุบัน (พ.ศ.2561) หมู่บ้านในละแวกเดียวกัน คงมีแต่บ้านต้นไม้สูงเพียงหมู่บ้านเดียวเท่านั้น ที่ยังคงทำนาอยู่โดยทำนาเป็นอาชีพเสริม ส่วนอาชีพหลักก็คือกรีดยางพารา การก่อสร้างถนนเลียบเมืองสุโขทัยไปยังอำเภอสุโขทัย และไปอำเภอเมืองนราธิวาสเกิดขึ้นประมาณ ปี พ.ศ.2557 สร้างเสร็จเรียบร้อยปี พ.ศ.2559 ซึ่งทีมนักวิจัยได้เดินเท้าออกไปสำรวจเส้นทางน้ำ ตรงจุดตัดผ่านคลองต้นไม้สูง พบว่า การออกแบบของสะพานข้าม คือ ใส่ท่อเหลี่ยมซึ่งมีความกว้างประมาณ 4 เมตร และเทปูนลงไป การเทปูนลงไปใต้ท่อหรือสะพานนั้นทำให้ยกพื้นขึ้นสูงจากแหล่งน้ำเดิม การที่น้ำจะไหลลงสู่คลองไอร์ลือเมาะ จำเป็นต้องรอให้ระดับน้ำสูงขึ้นกว่าท่อหรือพื้นที่ที่เทปูนลงไปจึงจะช่วยให้น้ำสามารถไหลไปได้อย่างสะดวกไม่ติดขัด การสร้างสะพานตัดคลองมีทั้งหมดสองจุด และมีลักษณะการสร้างที่เหมือนกันทั้งสองจุด การทำท่อลักษณะแบบนี้ ทำให้เกิดการชะลอของน้ำ เมื่อถึงช่วงฤดูแล้งจัด น้ำไม่สามารถไหลมาถึงคลองไอร์ลือเมาะหรืออาจมาถึงแต่มาถึงช้าและไม่เพียงพอจึงเกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูแล้งของชาวบ้านต้นไม้สูง ปี พ.ศ. 2559 ช่วงฤดูการทำนา น้ำเกิดแห้งทำให้ข้าวเริ่มแห้ง ชาวนาจึงได้มีการประสานงานไปยังผู้รับผิดชอบของทางอำเภอ เกษตรอำเภอ และหน่วยงานชลประทาน เข้ามาให้การช่วยเหลือ โดยการสูบน้ำเข้านาสามารถช่วยได้แต่ผลผลิตที่ได้ไม่ดีเท่าที่ควร

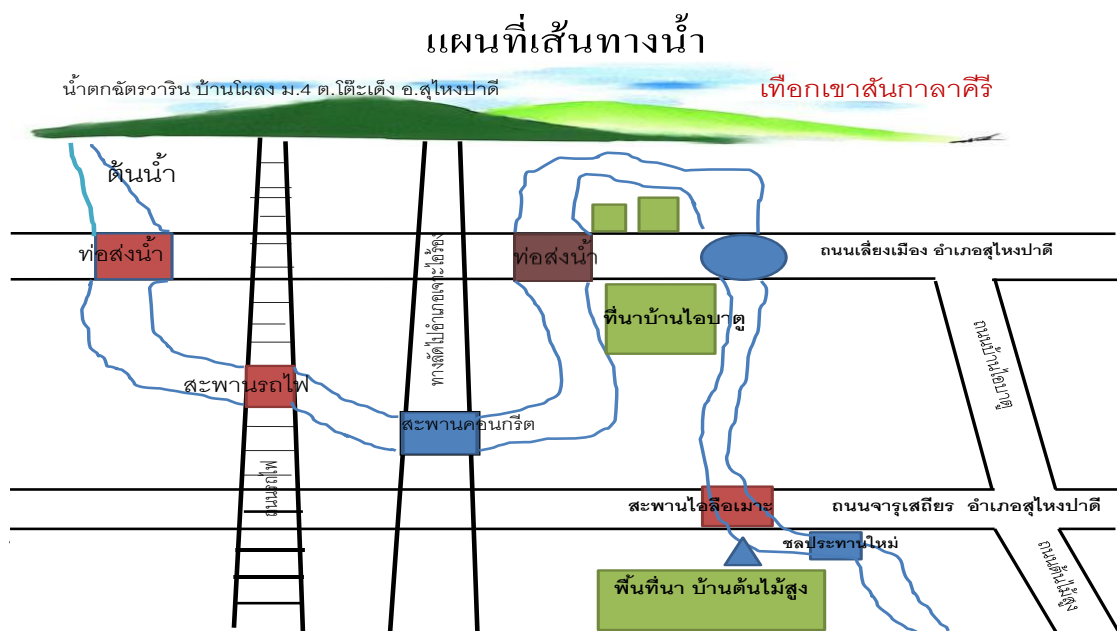
แผนที่ทำนา ร่นลูก (ปี พ.ศ.2551 - 2561)

ภาพที่ 40แผนที่ทำนาร่นลูก หรือร่นอาเนาะ (ปี พ.ศ.2551 - 2561) ณ ที่ทำการผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ้านต้นไม้สูง หมู่ 2 ตำบลปะลูลู อำเภอสุโขทัย เมื่อวันที่ 3 - 5 ธันวาคม 2560

3. สร้างความรู้ความเข้าใจวิธีการจัดการระบบน้ำทำนา

กล่าวได้ว่า ถึงแม้มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้พยายามช่วยกันสร้างระบบชลประทานเพื่อกักเก็บน้ำก็ตาม แต่ช่วยเหลือได้เพียงแค่ครั้งเดียวนั้น ชาวนาจึงต้องช่วยกันแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อเพิ่มผลผลิตข้าว จึงได้ทำการสำรวจแหล่งน้ำที่สมบูรณ์ในพื้นที่ เพื่อหาแนวทางปรับปรุงระบบการไหลของน้ำใหม่เพื่อให้สามารถไหลเข้าสู่พื้นที่นาได้โดยไม่เกิดปัญหาในช่วงฤดูแล้ง

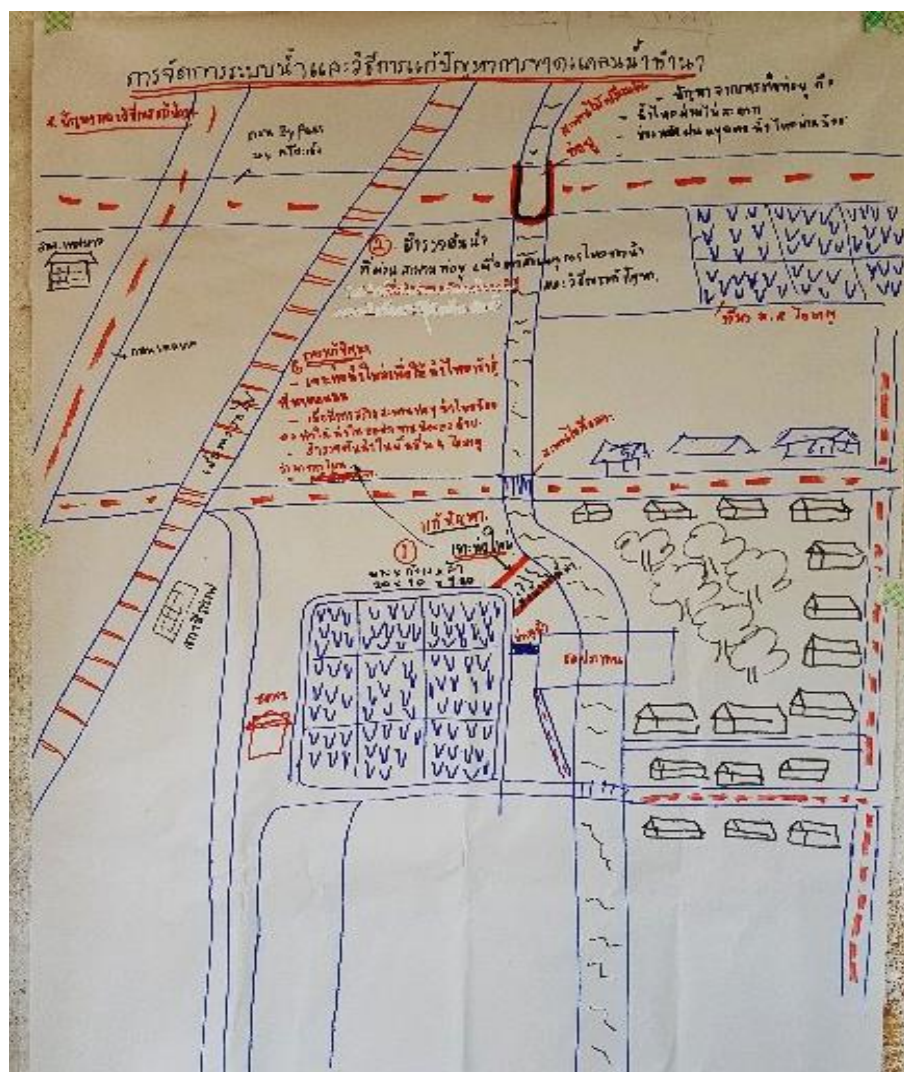
ภาพที่ 41แสดงเส้นทางน้ำทำนบบ้านต้นไม้สูงน ที่ทำการผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านต้นไม้สูง หมู่ 2 ตำบล
ปะรุณ อำเภอสุโขทัย เมื่อวันที่ 3 - 5 ธันวาคม 2560

ทีมวิจัยชาวบ้านต้นไม้สูงได้ศึกษาการจัดการระบบน้ำและวิธีแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำตลอดฤดูกาลทำนา อันนำไปสู่การเพิ่มผลผลิตข้าว เพื่อการบริโภคในครัวเรือนของบ้านต้นไม้สูง พบปัญหาหลักๆ 2 ประการ คือ

1. ระบบชลประทานที่สร้างขึ้นใหม่ ตั้งอยู่ห่างจากพื้นที่นา เมื่อถึงช่วงหน้าแล้งน้ำยังมีไม่เพียงพอกับการทำนา ทำให้พื้นที่ปลายนาไม่สามารถทำนาได้ จำต้องปล่อยทิ้งร้าง

2. ระบบการไหลเวียนของน้ำจากต้นทาง ทีมวิจัยชาวบ้านต้นไม้สูง สำรวจพบว่า น้ำที่นำมาใช้ในพื้นที่ทำนา มีต้นทางมาจาก คลองสาขา คือ คลองไธลือมาะ ไหลมาจากน้ำตกจืดรวาริน ผ่านบ้านโผลง ตำบลโตะเต็ง ไหลผ่านบ้านโอบาตุ ตำบลโตะเต็ง ไหลผ่านชุมชน ต้นไม้สูง เขตเทศบาลปะรุณ จนถึง คลองต้นไม้สูง ซึ่งคลองสายนี้ จะไหลผ่านพื้นที่สวนยางพารา สวนผลไม้และที่นาของชาวบ้าน มีระยะทางตลอดประมาณ 6 กิโลเมตร ปัจจุบัน (พ.ศ.2561) คลองธรรมชาติสายนี้ มีสภาพตื้นเขิน เนื่องจากทับซ้อนกับพื้นที่เอกชน

วิธีคิดของทีมวิจัยชาวบ้านบ้านต้นไม้สูงในการแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูแล้งให้เพียงพอกับการทำนํานั้นชาวบ้านจำเป็นต้องกลับไปขุดท่อส่งน้ำตรงจุดฝายน้ำเก่า ด้วยการวางท่อลงไปให้ลึกประมาณ 3 เมตร ยาว 25 เมตร เพื่อต่อให้เข้ากับคูส่งน้ำเดิมที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ของชาวบ้าน เนื่องจากที่ตรงนั้นมีความเหมาะสมมาก เป็นทางน้ำที่ไหลตรง และมีคูน้ำที่ส่งไปยังไร่นาได้อย่างสะดวก เมื่อถึงช่วงฤดูแล้งชาวบ้านสามารถเปิดท่อนี้ใช้ได้ โดยไม่ต้องกังวลว่าจะมีน้ำไม่เพียงพอสำหรับการทำนา แม้จะทำเพียงชั่วคราวไปก่อน แต่ก็สามารถแก้ปัญหาได้ อย่างไรก็ตามชาวบ้านเห็นว่าต้องหาวิธีการเพื่อแก้ปัญหาให้ยั่งยืนต่อไป

ภาพที่ 42ชาวบ้านบ้านต้นไม้สูงร่วมกันทำแผนที่การจัดการระบบน้ำเพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำสำหรับทำนา ณ ที่ทำการผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านต้นไม้สูง หมู่ 2 ตำบลประจักษ์ อำเภอสว่างแดนดิน เมื่อวันที่ 3 - 5 ธันวาคม 2560

ภาพที่ 43ชาวบ้านบ้านต้นไม้สูงช่วยกันทำท่อส่งน้ำสำหรับการแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำทำนาเมื่อ
วันที่ 10 - 20 กุมภาพันธ์ 2561

แนวทางการเพิ่มผลผลิตข้าวให้เพียงพอกับการบริโภคในครัวเรือนบ้านต้นไม้สูง

ทีมวิจัยชาวบ้านต้นไม้สูงสร้างการเรียนรู้เพื่อหาแนวทางการเพิ่มผลผลิตข้าวให้เพียงพอกับการบริโภคในครัวเรือนดังนี้การจัดทำ SWOT ANALYSIS การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชาวบ้านในพื้นที่ที่มีความเข้มแข็งและการแสวงหาเครือข่ายความร่วมมือเพื่อหนุนเสริมด้านการเพิ่มผลผลิตข้าวให้กับชาวบ้าน

1. การจัดทำSWOT ANALYSIS

นักวิจัยโครงการหลักได้เชื่อมเครือข่ายระหว่างชุมชนชาวบ้านที่มีความเข้มแข็ง คือ ชาวนาจากโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร มาเป็นพี่เลี้ยงให้กับทีมวิจัยชาวบ้านต้นไม้สูง ที่ยังอยู่ในขั้นพัฒนาเพื่อสร้างความเข้มแข็ง โดยจัดทำ SWOT ANALYSIS ร่วมกัน

จุดแข็ง(STRENGTH)	จุดอ่อน(WEAKNESS)
1.มีกลุ่มเยาวชน ผู้นำชุมชน และปราชญ์ชาวบ้านในหมู่บ้านที่มีความพร้อมในการทำนาหากจะสร้างกลุ่มเครือข่ายเพื่อให้ความเข้มแข็งสามารถทำได้ง่าย	1.มีน้ำไม่เพียงพอต่อการทำนา
2.เยาวชนมีความสนใจในการรวมกลุ่มทำนา	2.มีแมลงและสัตว์ศัตรูพืช เช่นนกเข้ามาทำลายข้าว
3.มีหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในพื้นที่หลายหน่วยงาน	3.บางครัวเรือนมีแรงงานน้อยเก็บเกี่ยวข้าวไม่ทันทำให้ข้าวเปลือกเสียหาย
4.ชาวบ้านเริ่มลดใช้สารเคมีเป็นการใช้อินทรีย์ชีวภาพมากขึ้น	4.ไม่มีโรงสีข้าวในพื้นที่หรือของกลุ่ม
5.พื้นที่ทำนาอยู่ภายในหมู่บ้านและมีความเหมาะสมต่อการทำนา	5.ชาวบ้านยังขาดความรู้เรื่องการทำนาอินทรีย์
	6.ขาดความรู้เพื่อการต่อยอดผลิตภัณฑ์ให้มีคุณค่าและราคานอกเหนือจากการบริโภคภายในครัวเรือน
	7.ชาวบ้านเริ่มทำนาน้อยลง และผู้ทำนามีอายุมาก
	8.ไม่มีการตั้งกลุ่มอย่างเป็นทางการภายในหมู่บ้าน
โอกาส(OPPORTUNITY)	อุปสรรค(THREAT)
1.ชาวบ้านทุกคนพร้อมร่วมมือในการปรับตัวไปสู่การทำนาอินทรีย์ได้ทั้งหมด	1.ชาวบ้านไม่มีเอกสารสิทธิในที่ดินทำกิน
2.สามารถแก้ปัญหาหน้าไม้เพียงพอได้ด้วยวิธีการของชาวบ้าน	2.การช่วยเหลือชาวบ้านจากภาครัฐยังไม่ทั่วถึง
3.สามารถเปิดพื้นที่เป็นแหล่งเรียนรู้การทำนาเพื่อการอนุรักษ์และเปิดพื้นที่เป็นชุมชนท่องเที่ยวได้	3.บางปีน้ำฝนและน้ำจากฝายไม่เพียงพอต่อการทำนาทำให้พื้นที่นาเสียหาย ครอบครัวยาวนานเดือดร้อนมาก

4.นำผลผลิตที่ได้เพิ่มคุณค่าและราคาเพื่อเพิ่มรายได้ในครัวเรือน	4.ไม่มีอาคารสำหรับใช้เป็นสถานที่ในการรวมกลุ่ม
5.ชาวนาสามารถรวมกลุ่มทำธนาคารข้าว และเมล็ดพันธุ์ได้	

การจัดทำ SWOT ANALYSIS ช่วยให้ชาวบ้านต้นไม้สูง ได้วิเคราะห์ศักยภาพตนเอง ช่วยให้มองเห็นจุดแข็งและโอกาสในการพัฒนาที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำงานได้ ทั้งในเรื่องของการปรับตัวปรับตัวไปสู่การทำนาอินทรีย์ การรวมกลุ่มจัดตั้งธนาคารข้าวและเมล็ดพันธุ์ การเปิดพื้นที่เป็นแหล่งเรียนรู้การทำนา และการสร้างกลุ่มเครือข่าย

ภาพที่ 44 ชาวนาบ้านต้นไม้สูงและชาวบ้านละหารร่วมกันจัดทำ SWOT ANALYSIS ณ ที่ทำการผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านต้นไม้สูง หมู่ 2 ตำบลประจักษ์ อำเภอสว่างโฮงปาดีเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2561

2. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชาวนาในพื้นที่ที่มีความเข้มแข็ง

ทีมวิจัยชาวนาบ้านต้นไม้สูงและกลุ่มเยาวชนได้ไปศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ณ โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ บ้านละหาร อำเภอเวียง จังหวัดนราธิวาส เพื่อนำมาปรับและประยุกต์ใช้กับพื้นที่ของตนเอง การร่วมเรียนรู้ในพื้นที่ทำนาที่มีความเข้มแข็ง ทำให้ชาวนาบ้านต้นไม้สูงและเยาวชนมีแรงผลักดันที่จะพัฒนาพื้นที่นาของตัวเองให้ดีขึ้น ซึ่งพื้นที่นาของทั้งสองพื้นที่มีสภาพแวดล้อมไม่แตกต่างกันมากนัก

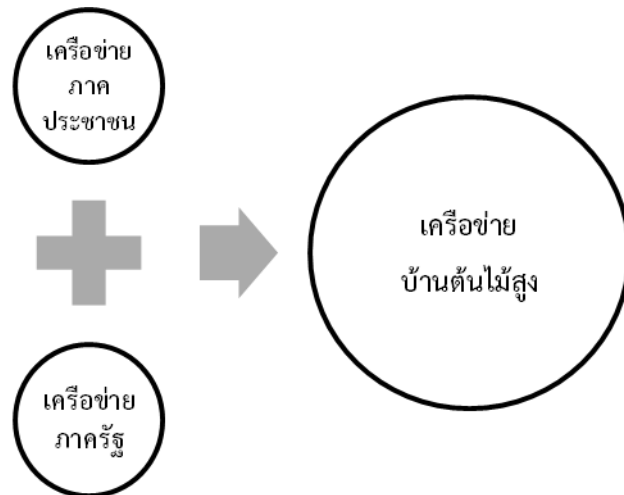
ทั้งเรื่องพันธุ์ข้าว การทำนาดำ และการเก็บเกี่ยว แต่ชาวบ้านบ้านละหารพัฒนาไปไกลมาก เพราะเรื่องที่ชาวบ้านบ้านต้นไม้สูงต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ในพื้นที่ของตนคือ การรวมกลุ่มทำกิจกรรมให้เข้มแข็งมากขึ้น นอกจากการทำนา และเป็นแหล่งเรียนรู้การทำนาแล้ว ยังมีการพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านอื่นเช่น ปลูกผักปลอดสารพิษ ปลูกผักบุ้งนา เลี้ยงไข่นกกระทา มีการดำเนินงานเป็นที่รู้จักและมีผลงานที่ประจักษ์ให้ทุกคนได้เห็นถึงความตั้งใจและความพยายามของกลุ่มที่ต้องการอนุรักษ์ สืบสาน และต่อยอดการทำนา เป็นโรงเรียนชาวนาที่ประสบผลสำเร็จอย่างดียิ่ง ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือการมีผู้นำระดับพื้นที่ที่ให้ความร่วมมืออย่างเช่น นายกองค์การบริหารส่วนตำบลตำบลแว้ง ภาคราชการ ภาคเอกชนในพื้นที่ ที่ให้ความสำคัญและเป็นแรงผลักดันที่ดี นอกจากนี้ ผู้นำภายในกลุ่มหรือคณะกรรมการได้มีโอกาสไปศึกษาดูงานในพื้นที่ที่มีการพัฒนาและประสบความสำเร็จทั่วประเทศ หากเปรียบเทียบกับพื้นที่บ้านต้นไม้สูง ชาวบ้านเห็นว่า ยังมีโอกาสที่จะพัฒนา แต่ต้องดำเนินการแบบค่อยเป็นค่อยไป แต่สิ่งที่ชาวบ้านบ้านต้นไม้สูงมีความตั้งใจและคิดว่ามีศักยภาพที่จะทำได้คือโครงการโรงเรียนชาวนาเพื่อการอนุรักษ์ในพื้นที่บ้านต้นไม้สูง

ภาพที่ 45 ชาวบ้านต้นไม้สูงร่วมศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชาวบ้านละหาร ณ โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ บ้านละหาร ตำบลแว้ง อำเภอ่าวไทย เมื่อวันที่ 2 เมษายน 2561

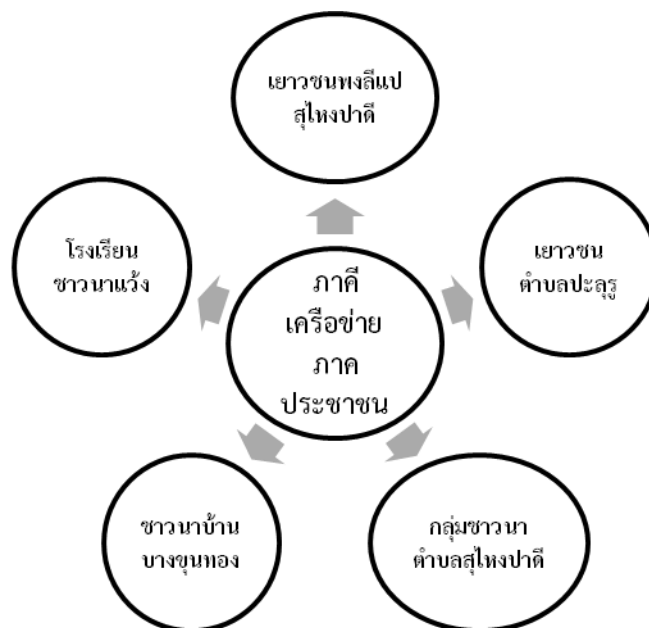
3. การแสวงหาเครือข่ายความร่วมมือเพื่อหนุนเสริมการเพิ่มผลผลิตข้าวให้กับชาวนา

ปัญหาการขาดแคลนน้ำในการทำนาส่งผลกระทบต่อการทำนาของชาวนาบ้านต้นไม้สูง จนทำให้ผลผลิตข้าวที่ได้ไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน อย่างไรก็ตาม กระบวนการเรียนรู้การวิจัยทำให้ชาวนาบ้านต้นไม้สูง เห็นช่องทางในการหาเครือข่ายเพื่อส่งเสริมและช่วยเหลือชาวนา ซึ่งจำแนกออกเป็น 2 กลุ่มหลัก ๆ คือ เครือข่ายภาคประชาชนและเครือข่ายภาครัฐ

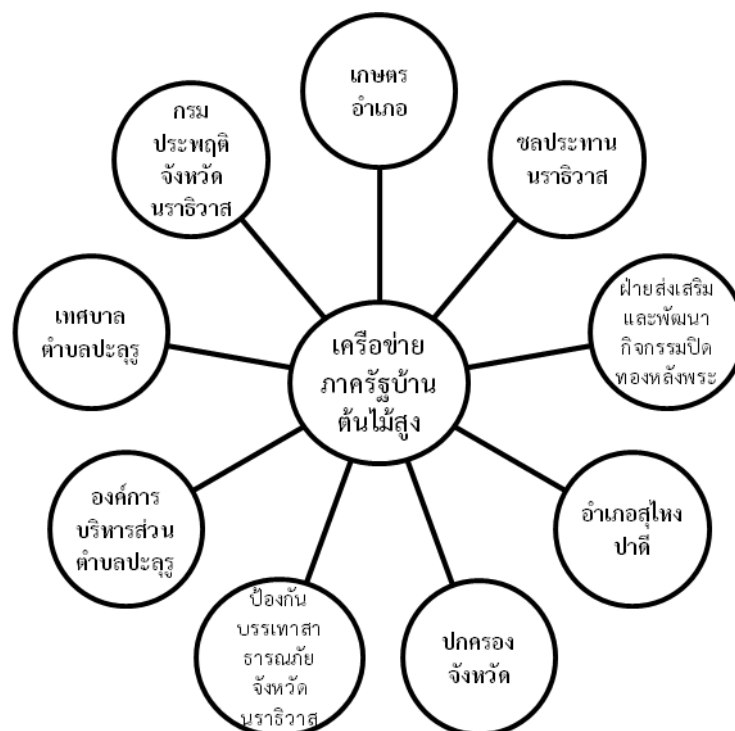
ภาพที่ 46 เครือข่ายชาวนาบ้านต้นไม้สูง ประกอบด้วย เครือข่ายภาคประชาชนและเครือข่ายภาครัฐ

เครือข่ายภาคประชาชนประกอบด้วยเยาวชนพงส์แปสุไหงป่าดีเยาวชนตำบลปะลुरु กลุ่มชาวนาตำบลสุไหงป่าดี ชาวนาบ้านบางขุนทอง และโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์อำเภอแฉ่ง

ภาพที่ 47 เครือข่ายภาคประชาชนของชาวนาบ้านต้นไม้สูง

เครือข่ายภาครัฐของชุมชนทำนاب้านต้นไม้สูงประกอบด้วย เกษตรอำเภอสู่หงป่าดี ชลประทานนราธิวาส ฝ่ายส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระกรมประมงจังหวัดนราธิวาส เทศบาลตำบลปะลูล่องค์การบริหารส่วนตำบลปะลูลู ป้องกันบรรเทาสาธารณภัยจังหวัดนราธิวาส อำเภอสู่หงป่าดี และปกครองจังหวัด โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่โครงการชลประทานนราธิวาส และโครงการปิดทองหลังพระสถาบันส่งเสริมกิจกรรมปิดทองหลังพระ สืบสานตามแนวพระราชดำริ ได้ประชุมร่วมกับชาวนา ได้เสนอแนวทางแก้ปัญหา 2 ทาง คือ 1) ให้ชุมชนนำโครงการเสนอผ่าน ปลัดอำเภอผู้รับผิดชอบตำบลปะลูลู เพื่อเสนอให้กับนายอำเภอสู่หงป่าดี นำปัญหาและแนวทางการแก้ปัญหาจากโครงการเสนอในเวทีประชุมระดับจังหวัดต่อไป 2) ให้ชาวนาทำโครงการซ่อมแซมและปรับปรุง พร้อมทั้งนำโครงการส่งให้เจ้าหน้าที่ชลประทานนราธิวาสที่รับผิดชอบ เพื่อเสนอเข้าสู่แผนและบรรจุเข้าแผนงบประมาณต่อไป ซึ่งชาวนาบ้านต้นไม้สูงได้ดำเนินการคู่ขนานทั้ง 2 แนวทาง

ภาพที่ 48 เครือข่ายภาครัฐของชุมชนทำนاب้านต้นไม้สูง

การสร้างเยาวชนคนรุ่นใหม่ให้รักษาสืบสานการทำนاب้านต้นไม้สูง

การสร้างคนรุ่นใหม่ให้สืบสานการทำนاب้านต้นไม้สูงมีกลุ่มเยาวชนที่ทำกิจกรรมอยู่ในพื้นที่ คือ กลุ่มป้อมดอกการสร้างคนรุ่นใหม่ให้สืบสานการทำนาของหมู่บ้านในระยะแรกเริ่มต้นจากเยาวชน

กลุ่มนี้ โดยอาศัยภูมิปัญญาของปราชญ์ชุมชนที่มีประสบการณ์ตรงและความเชี่ยวชาญในการทำนามาค่อนชีวิตเป็นผู้สอนและเป็นแบบอย่างให้แก่เยาวชนรุ่นใหม่รวมถึงการไปเรียนรู้จากพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จในการฟื้นฟูไร่ร้าง กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำนาแก่กลุ่มเยาวชนในพื้นที่ มี 2 รูปแบบ ดังนี้ 1) เรียนรู้การทำนาจากชุมชนทำนาดั้งเดิม 2) เรียนรู้จากปราชญ์ชุมชนบนฐานหลักความรู้และการปฏิบัติจริง ควบคู่กับหลักศาสนาและความเชื่อ

1. เรียนรู้จากชุมชนทำนาดั้งเดิม

เยาวชนกลุ่มป้อมดอบ้านต้นไม้สูงได้เข้าร่วมเรียนรู้การทำนาจากชุมชนบ้านละหาร อำเภอแว้ง ซึ่งเป็นพื้นที่การเรียนรู้ที่มีแนวปฏิบัติที่ดีในการฟื้นฟูไร่ร้างและมีศักยภาพเพียงพอที่จะเป็นต้นแบบการทำนาให้กับที่อื่นได้ กลุ่มเยาวชนป้อมดอได้เรียนรู้วัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็ง การเป็นผู้ผลิตหรือกลุ่มทำนาที่มาจากฐานเยาวชน มีกองทุนจากการผลิตจากฐานการทำนา มีกระบวนการจัดการความรู้ที่พัฒนาจากการทำนาหวานไปสู่นาอินทรีย์ ที่ผู้ผลิตได้บริโภคข้าวอย่างปลอดภัยและยั่งยืนรวมทั้งตัวอย่างแหล่งศึกษาเรียนรู้นาอินทรีย์ของท้องถิ่นที่มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับในระดับประเทศของกลุ่มชาวนาบ้านละหาร

2. เรียนรู้จากปราชญ์ชุมชน บนฐานหลักความรู้และการปฏิบัติจริง ควบคู่กับหลักศาสนาและความเชื่อ

การทำนาเริ่มจากหลักความพร้อมเพรียงโดยกลุ่มชาวนาจะพูดคุยปรึกษาหารือร่วมกันเลือกวันทำนา (ไถนา) ที่ทุกคนพร้อมจากนั้นทำจิตใจให้ผ่องใสสะอาดและเสริมสร้างสามัคคีด้วยการจัดพิธีกรรมการละหมาดฮายัต ขอคุณาห์(ขอพร)จากพระองค์อัลลอฮ์ผู้นำศาสนาในหมู่บ้านต้นไม้สูงร่วมกับชาวนาและเยาวชน สถานที่ละหมาดจะอยู่บริเวณรอบ ๆ พื้นที่นาตามความเหมาะสม และรับประทานข้าวเหนียวเหลืองที่หุงด้วยน้ำมันสด โดยกินควบคู่กับไข่ที่ทอดเป็นแผ่นบางๆ และหันเป็นเส้นๆจากนั้นเรียนรู้ภาคทฤษฎีควบคู่กับการปฏิบัติจริง ผู้อาวุโสเริ่มจากสอนการไถนา การปลูกต้นกล้า การดำนา การดูแลต้นข้าว การเก็บข้าว การนวดข้าว และการรักษาข้าวเปลือก

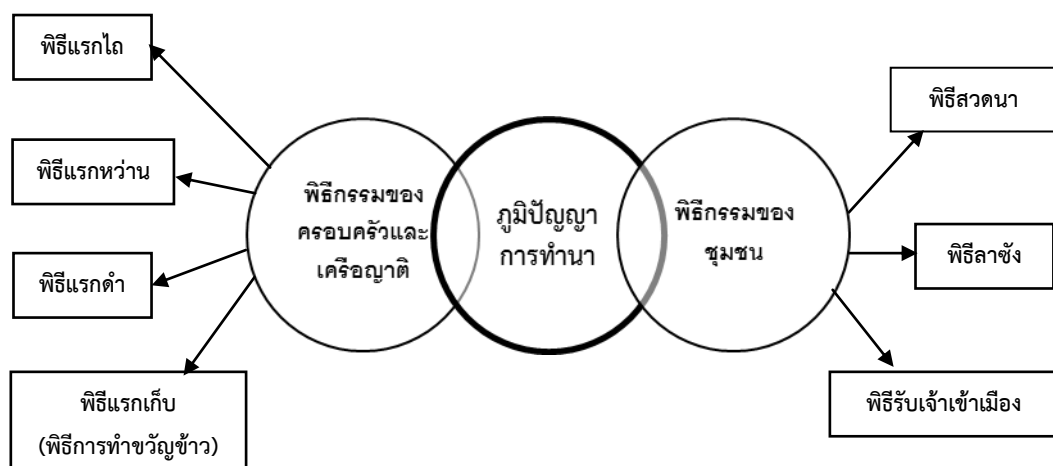
ภาพที่ 49 ชาวชนบทบ้านต้นไม้สูงเรียนรู้การทำนาภาคปฏิบัติร่วมกับผู้สูงอายุและกลุ่มผู้หญิง

3. การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนา : ชาวนาบ้านบางขุนทอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอดงขี้เหล็ก จังหวัดนครราชสีมา

การถอดบทเรียนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบ้านบางขุนทองบนฐานการทำนา พบว่าโลกทัศน์ของชาวนาที่นี่ ให้ความสำคัญกับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ พวกเขาเชื่อว่า เมื่อได้ทำพิธีกรรมจะเกิดความเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว อีกทั้งยังส่งผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของข้าว ในฤดูกาลนั้นๆ ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการสังเคราะห์การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบางขุนทองบนฐานการทำนา 2 ประเด็น คือ 1) การสานสายสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชนจากการมีส่วนร่วมสืบสาน ภูมิปัญญา ความเชื่อ พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนา 2) การประสานภาคีเครือข่ายในการสนับสนุนเพื่อการฟื้นฟู การสืบสานภูมิปัญญา ความเชื่อ พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาดั้งเดิม 3) กระบวนการพูดคุยเพื่อสืบสานพิธีกรรมการทำนาสู่เด็กและเยาวชนในพื้นที่

การสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชนจากการมีส่วนร่วมสืบสาน ภูมิปัญญา ความเชื่อ พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนา

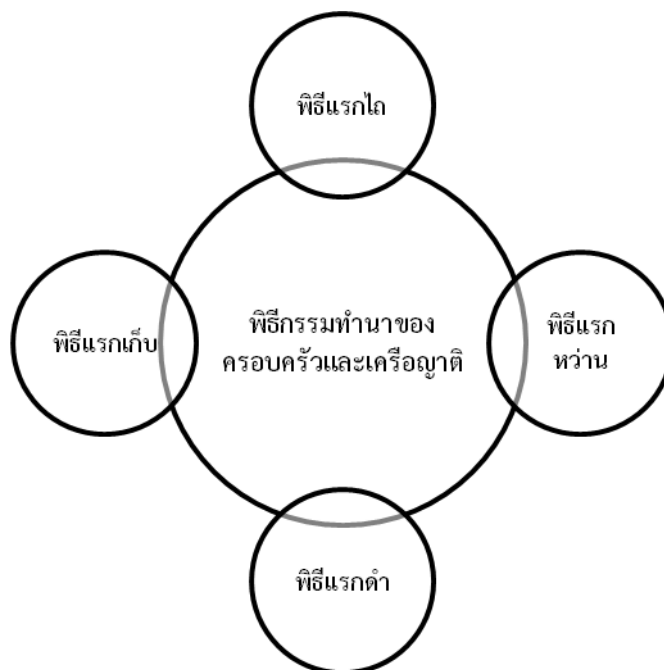
ชาวนาบ้านบางขุนทองเริ่มกระบวนการเรียนรู้การสร้างความเข้มแข็งจากบริบทของชุมชนตนเอง ด้วยการทบทวนภูมิปัญญา ความเชื่อ พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาดั้งเดิม ที่ยังคงสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2561) พิธีกรรมที่สำคัญ ได้แก่ พิธีแรกไถ พิธีแรกหว่าน พิธีแรกดำ พิธีสวดนา พิธีแรกเก็บ (พิธีการทำขวัญข้าว) พิธีลาซัง พิธีรับเจ้าเข้าเมือง ผลการสังเคราะห์พบว่า พิธีกรรมการทำนา เหล่านี้จำแนกเป็นพิธีกรรมของครอบครัวและเครือญาติ และพิธีกรรมร่วมของคนในชุมชน ซึ่งช่วยเสริมสร้างความสัมพันธ์ของครอบครัวและเครือญาติ และชุมชน

ภาพที่ 50 พิธีกรรมการทำนา 1) พิธีกรรมของครอบครัว/เครือญาติ 2) พิธีกรรมร่วมของชุมชน

พิธีกรรมทำนาในครอบครัวและเครือญาติ

พิธีกรรมทำนาที่เป็นพิธีกรรมเฉพาะของครอบครัวและเครือญาติของชาวบ้านบางขุนทอง ได้แก่ พิธีแรกไถ พิธีแรกหว่าน พิธีแรกดำ และพิธีแรกเก็บ ดังภาพ

ภาพที่ 51 พิธีกรรมทำนาเฉพาะในครอบครัวและเครือญาติ

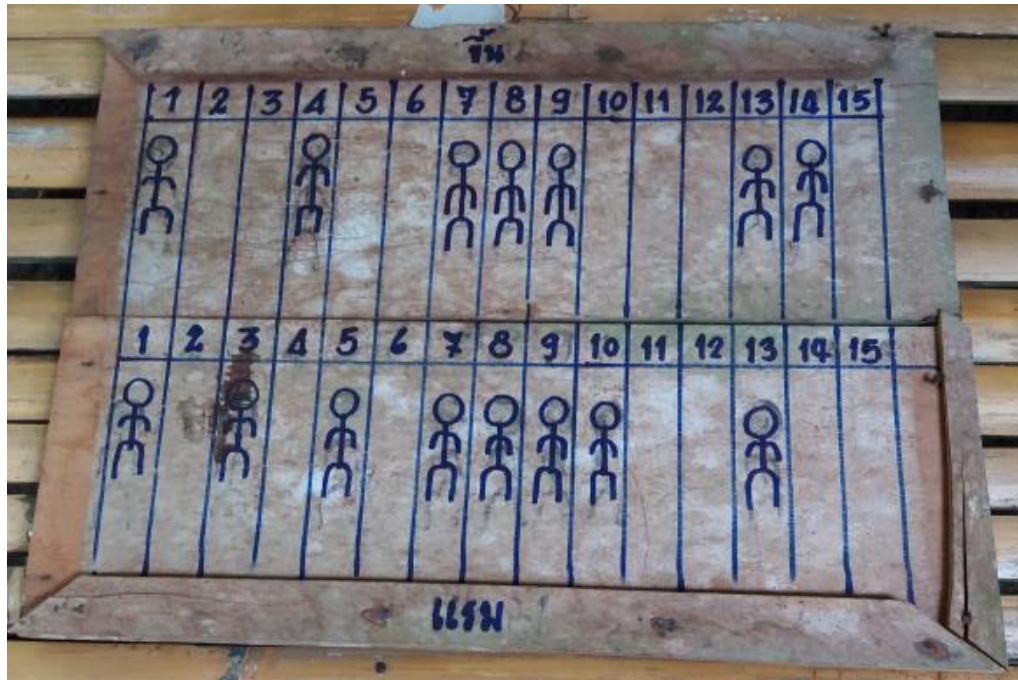
พิธีแรกไถ

พิธีแรกไถ เป็นพิธีกรรมเริ่มต้นฤดูกาลทำนา จึงเป็นพิธีที่มีความสำคัญมาก ชาวนาจึงยังคงปฏิบัติอย่างเคร่งครัด พิธีกรรมนี้ต้องใช้ความรู้ในการดูฤกษ์ยาม ทำโดยผู้นำครอบครัว หากผู้นำครอบครัวไม่มีความรู้ ก็จะอาศัยหมอพิธีกรรมช่วยดูวันให้

ครอบครัวชาวนาจับเชื่อ ว่า ถ้าทำตามตำราจะไม่มีโรคแมลงและสัตว์ศัตรูข้าวเข้ามาทำลายจึงต้องเลือกวันที่ดี เลือกทิศที่ดี เพื่อจะได้เตรียมดินที่ดี หรือที่ชาวบ้านบอกว่า *ต้องเลือกวันที่ไม่ต้องมีเสื่อ* ตามตำราท้องถิ่นที่บันทึกไว้

นอกจากนี้ พิธีแรกไถ มาจากความเชื่อที่ว่า พื้นที่ทุกที่ ที่นาทุกแปลงมีเจ้าของ หรือมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกป้องรักษา การเหยียบย่ำผืนดินที่มีเจ้าของดูแล ด้วยเครื่องมือการทำงานต่าง ๆ เป็นการไม่บังควร จึงต้องขออนุญาตเจ้าที่เสียก่อน ซึ่งเป็นคำสอนคุณธรรมที่ชาวนาถูกปลูกฝังต่อ ๆ กันมา จนเป็นบรรทัดฐานในการปฏิบัติต่อผู้อื่น อันสะท้อนถึงการไม่ล่วงละเมิดพื้นที่ที่มีเจ้าของดูแลอยู่ ซึ่งเป็น

การเคารพในสิทธิของผู้อื่น อีกทั้งการทำพิธีแรกไถ ยังเป็นการบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทางให้ช่วยดูแลรักษา
ต้นข้าวด้วยชาวนาแสดงความรู้สึกว่า ถ้าไม่แรกไถ จิตใจพะวักพะวน ไม่สบายใจ

ภาพที่ 52 ตำราวันไม่ต้องผีเสื้อแบบท้องถิ่น สำหรับคู่มือที่ใช้ในการประกอบพิธีแรกไถ กรรมสิทธิ์
ของ นุ้ย หมวกกรอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอดงรัก จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ 53 ชาวนาบ้านบางขุนทองกำลังแรกไถ

พิธีแรกหวาน

พิธีแรกหวานเป็นพิธีที่ต้องดูฤกษ์วันที่ดีเช่นเดียวกับพิธีแรกไถ พิธีกรรมนี้มีจุดมุ่งหมาย 2 ประการ คือ เป็นการบอกกล่าวเจ้าแม่โพสพซึ่งเป็นเจ้าของข้าวเพื่อขอข้าวไปปลูก เป็นการเคารพเจ้าของ ไม่เอาทรัพย์สินของคนอื่นโดยพลการ ต้องขอก่อนทุกครั้งที่จะปลูกข้าว ขั้นการแรกหวานต้องอาศัยภูมิปัญญาของชาวนาที่มีประสบการณ์ความชำนาญด้วยว่า น้ำเป็นอย่างไร น้ำมาก หรือน้ำน้อย ควรปลูกพันธุ์ข้าวหนัก หรือพันธุ์ข้าวเบา ถ้าน้ำมากชาวนาจะปลูกพันธุ์ข้าวหนัก เพราะมีน้ำเพียงพอ พันธุ์ข้าวหนักใช้เวลาปลูกประมาณ 5-7 เดือน ถ้าน้ำน้อยจะปลูกพันธุ์ข้าวเบา เนื่องจากใช้เวลาประมาณ 3-4 เดือน ข้าวก็สุก หลังจากวิเคราะห์ปริมาณน้ำ ร่วมกับการพิจารณาสภาพพื้นที่ ชาวนาก็จะเลือกมูมนานา มุมใดมุมหนึ่งเพื่อหวานเมล็ดข้าว

พิธีแรกดำ

พิธีแรกดำ ชาวนายังคงต้องดูฤกษ์ที่ดีที่สุดในการนำต้นกล้าไปปักดำในนา ขั้นตอนนี้ต้องขอขมาเจ้าที่เจ้าทางอีกครั้ง พร้อมทั้งบอกกล่าวแม่โพสพ ซึ่งแสดงถึงความอ่อนน้อมถ่อมตนของชาวนา เมื่อปักดำต้นกล้าเสร็จแล้ว ชาวนาจะทำการปิดนาด้วยใบหมาก ใบหว่า และใบสมุย(ใบหมาก หมายถึง ความแข็งแรง ให้ต้นข้าวสมบูรณ์ แข็งแรง ทนทาน เมล็ดข้าวอ้วนท้วนเหมือนลูกหมาก, ใบหว่า หมายถึง ลูกตก ให้ข้าวออกรวงมีเมล็ดข้าวมาก, ใบสมุย หมายถึง ป้องกัน เนื่องจากใบสมุยมีกลิ่นเหม็นไล่แมลงได้ ให้ต้นข้าวปลอดภัยจากโรคแมลงและสัตว์ศัตรูข้าว)

ภาพที่ 54 พิธีแรกดำของชาวนาบ้านบางขุนทอง

พิธีแรกเก็บ

พิธีแรกเก็บ ต้องดูวันที่ดี พิธีนี้จะสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องขวัญของชาวนา ซึ่งเชื่อว่า ข้าวมีขวัญเช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย จึงต้องดูแลให้ขวัญข้าวยังคงอยู่กับข้าว การเก็บข้าวจึงต้องมีพิธีแรกเก็บ เหมือนที่คนโบราณทำกันมา ต้องใส่เสื้อผ้าใหม่ ๆ นำผ้าขาวม้าผูกติดตัวด้วยโดยคันหารวงข้าวที่มีโน้มเข้าหากัน 3 กอ เหมือนคนกำลังหันหน้าพูดคุยกัน ผูกไว้ด้วยกัน เป็นขวัญข้าว พร้อมกล่าว

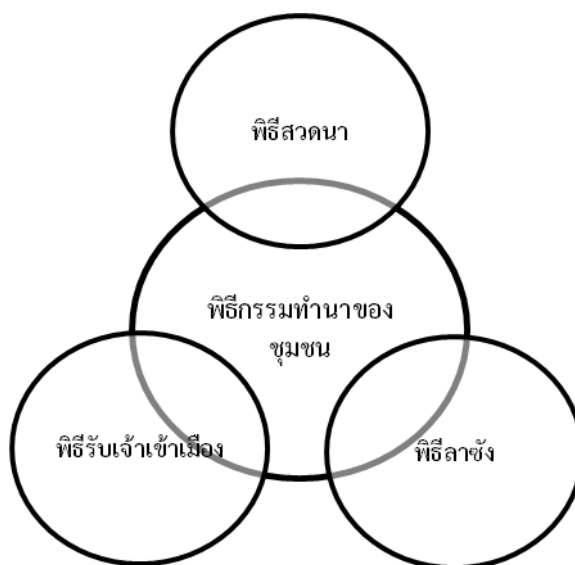
คาถากำกับ เพื่อป้องกันไม่ให้ขวัญเตลิดไปไหน ช่วงหัวค่านำข้าวสุกกับน้ำผึ้งแวนมาให้แม่โพสพ จนครบ 3 วัน ชาวนาก็จะกลับมาแกะกอข้าวที่ผูกไว้ และเก็บขวัญข้าวไปไว้ในเร็นข้าว (เรือนข้าว) โดยใส่ไว้ในกระจกเล็ก ๆ แวนไว้กับหลังคา ระหว่างทางกลับบ้านจะไม่พูดจากับใคร เพราะเกรงว่า ขวัญข้าวจะหนี ตลอดทางให้นึกถึงแม่โพสพ

ภาพที่ 55 การทำขวัญข้าวของชาวนาบ้านบางขุนทอง

พิธีกรรมทำนาของชุมชน

พิธีกรรมทำนาที่เป็นพิธีกรรมร่วมของคนในชุมชนบ้านบางขุนทองได้แก่ พิธีสวดนา พิธีลาซัง และพิธีรับเจ้าเข้าเมือง ดังภาพ

ภาพที่ 56 พิธีกรรมทำนาเฉพาะในครอบครัวและเครือญาติ

พิธีสวดนา

พิธีสวดนา เป็นพิธีกรรมร่วมของชุมชน จัดขึ้นที่ศาลากลางทุ่งนา ชาวนาที่ทำนาอยู่ในทุ่งเดียวกันจะมาร่วมพิธีนี้ทุกครอบครัว มีทั้งพิธีสงฆ์ และพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ ช่วงเช้าทำบุญเลี้ยงพระ ส่วนพระสงฆ์จะทำนํ้ามนต์พุทธคุณไปประพรมในนาข้าว (ใบหมาก ใบหว่า และใบสมุย) ต่อจากนั้นหมอพิธีกรรมจะทำพิธีทางไสยศาสตร์ เชื่อมระหว่างคนกับเจ้าที่เจ้าทาง (คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ) หมอพิธีกรรมทำหน้าที่โยงสายมงคล (สายสิญจน์) กับนาข้าวทั้งทุ่ง หรือไม่กี่สมมติให้กอข้าว 1 กอ เท่ากับต้นข้าวทั้งทุ่งนา พร้อมทั้งร่ายบทสวด และเซ่นไหว้เจ้าที่ด้วยน้ำเหล้าและน้ำบ่อ

ภาพที่ 57 พิธีสวดนาของชาวบ้านบางขุนทอง

พิธีลาซัง

พิธีลาซัง จัดขึ้นในทุ่งนา เพื่อขอบคุณเจ้าที่นา เป็นพิธีสงฆ์คู่กับพิธีดั้งเดิม หลังจากชาวนาเก็บข้าวหมดทั่วทั้งทุ่งนา ชุมชนก็จะร่วมกันทำพิธีขอบคุณเจ้าที่ พิธีตัดหางหนู ทำขนมจิ้นจากข้าวใหม่ไป

ถวายวัดและไหว้เจ้าที่ หลังทำบุญเลี้ยงพระแล้ว หมอพิธีกรรมจะทำพิธีตัดทางหนู และเช่นไหว้เจ้าที่ จากนั้นนำของเช่นไหว้บางส่วน ใส่ใบตอง ไปวางตามโคนต้นไม้ใหญ่ ให้สัมภเวสีได้กิน

การทำขนมจิ้นในพิธีลาซัง มาจากความเชื่อที่ว่า เส้นขนมจิ้นนั้นยาวไม่สิ้นสุด เปรียบเสมือน ชาวนาที่จะมีข้าวกิน มีข้าวขาย อย่างไม่มีวันหมดเช่นกัน

ภาพที่ 58 พิธีลาซังของชาวนาบ้านบางขุนทอง

ภาพที่ 59 การทำขนมจิ้นจากข้าวใหม่ของชาวนาบ้านบางขุนทองในพิธีลาซัง

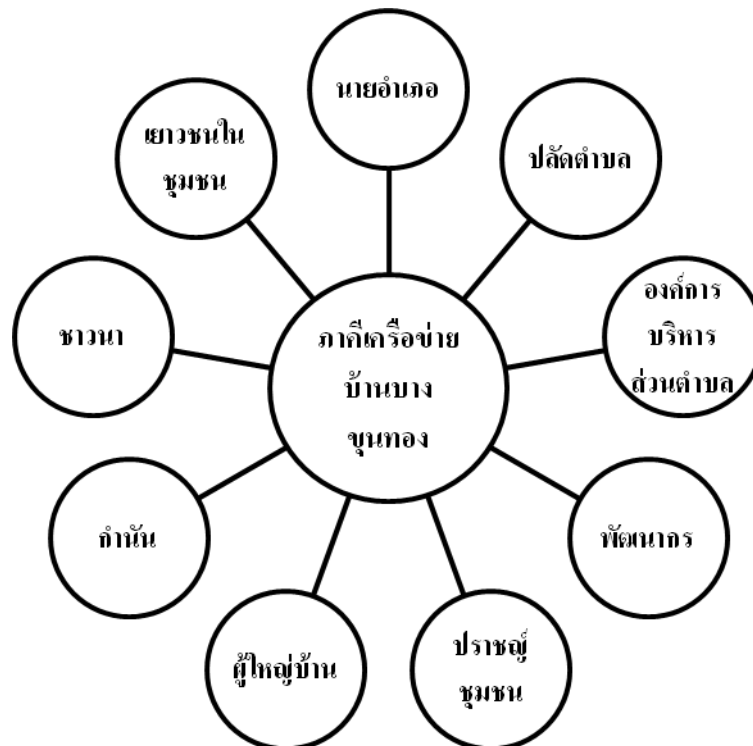
พิธีรับเจ้าเข้าเมือง

พิธีรับเจ้าเข้าเมือง เป็นพิธีกรรมของชาวนาที่ทำนาอยู่ในทุ่งเดียวกัน เช่นเดียวกับพิธีสวดนา และพิธีลาซัง พิธีนี้มีการหุงข้าวใหม่ นำปลาที่มีครบทั้งหัว หาง และเกร็ด มาขอบคุณเทวดาที่ปกป้องรักษาทุ่งนา ให้น้ำทำนา และผลผลิตอย่างอุดมสมบูรณ์ พิธีนี้เป็นพิธีดั้งเดิม ไม่มีพิธีทางสงฆ์เข้ามาเกี่ยวข้อง เป็นบทบาทของหมอพิธีกรรม ในพิธีนี้ชาวนาจะประดับพิธีด้วยธงทิวพร้อมทั้งจัดรูปอย่างสวยงาม เป็นพิธีขอบคุณพร้อมส่งเทวดาองค์เก่าและต้อนรับเทวดาองค์ใหม่ พิธีกรรมนี้แสดงถึงความ

กตัญญูต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ให้ความคุ้มครองพื้นที่เกษตรกรรมของชุมชนให้ได้ผลผลิตดีตลอดปี และในปีต่อ ๆ ไปด้วย ชาวบ้านจะจับพิธีด้วยเสียงโห่ร้องท่ามกลางคันท่อนมีด

การประสานภาคีเครือข่ายในการสนับสนุนเพื่อการฟื้นฟู การสืบสานภูมิปัญญา ความเชื่อ พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาดั้งเดิม

แม้ว่าชุมชนชาวนาบ้านบางขุนทองยังคงสืบทอดภูมิปัญญา ความเชื่อและพิธีกรรมการทำนาดั้งเดิม แต่พิธีกรรมเหล่านี้กำลังอยู่ในสภาวะความเสี่ยงต่อการสูญหาย เนื่องจากชาวนาส่วนใหญ่อยู่ในวัยสูงอายุ อย่างไรก็ตาม ชาวนาบ้านบางขุนทองก็ได้พยายามที่จะรักษาสิ่งเหล่านี้เอาไว้ ดังที่ผู้ใหญ่บ้านบางขุนทองได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนว่าชุมชนมีการเรียนรู้ การถ่ายทอด การทำนาแบบดั้งเดิมที่ตำบลบางขุนทองก็มีการแนะนำลูกหลาน มีการจัดกิจกรรมให้นักเรียนมาร่วมทำนาลงแขก ร่วมกับชาวบ้าน เราจัดกิจกรรมขึ้นเพื่อให้เด็กนักเรียนได้มีการลงไปทำนา บางที่เด็กนักเรียนก็เล่นกันบ้างตามประสาเด็ก แต่เด็กๆ ชอบการทำนาเพราะสนุกสนาน ซึ่งชุมชนได้จัดกิจกรรมนำเด็กมามีส่วนร่วมกับผู้ใหญ่ในการทำนาทุกๆ ปี แต่หลังจากทำวิจัยที่มวิจัยชาวนาบ้านบางขุนทองได้ประสานภาคีเครือข่ายเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมฟื้นฟู สืบสานภูมิปัญญา ความเชื่อพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาดั้งเดิมของชุมชน เครือข่ายชาวนาบ้านบางขุนทอง ประกอบด้วย นายอำเภอ ปลัดอำเภอ ปลัดตำบล เยาวชน ชาวนา นายกองค์การบริหารส่วนตำบล พัฒนาการ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน

ภาพที่ 60 เครือช่ยชุมชนทำน่านบ้านบางขุนทอง

การสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน : กระบวนการพูดคุยเพื่อสืบสานพิธีกรรมการทำนาสู่เด็ก และเยาวชนในพื้นที่

ชุมชนทำน่านบ้านบางขุนทอง ใช้กระบวนการ Appreciation-Influence-Control (A-I-C) เป็นเครื่องมือในการพูดคุยผ่านเรื่องข้าว เนื่องจาก กระบวนการ A-I-C เป็นเทคนิคการประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ที่การระดมสมองทำให้เกิดความเข้าใจสภาพปัญหา/ขีดจำกัด ความต้องการ/และศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้องในเรื่องต่างๆ งานที่ได้จากการประชุมมาจากความคิดของทุกคน

A-Appreciation คือ การยอมรับชื่นชม (Appreciate) ความคิดเห็นความรู้สึกของเพื่อนสมาชิกในกลุ่มด้วยความเข้าใจในประสบการณ์ สภาพ และขีดจำกัดของเพื่อนสมาชิกแต่ละคน จึงไม่รู้สึกต่อต้านหรือวิจารณ์เชิงลบในความคิดเห็นของเพื่อนสมาชิก ทุกคนในกลุ่มมีโอกาสที่จะให้ข้อมูลข้อเท็จจริง เหตุผล ความรู้สึก และการแสดงออกตามที่เป็นจริง เกิดการยอมรับซึ่งกันและกัน มีความรู้สึกที่ดีมีเมตตาต่อกัน เกิดพลังร่วมกันและความรู้สึกเป็นเครือช่ย เป็นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม

I-Influence คือ การใช้ประสบการณ์ /ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของแต่ละคนที่มีอยู่ มาช่วยกันกำหนดวิธีการ / ยุทธศาสตร์เพื่อให้บรรลุวิสัยทัศน์/อุดมการณ์ร่วมกัน สมาชิกในกลุ่มจะมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน มีการถกเถียงด้วยเหตุผลทั้งในประเด็นที่เห็นด้วยและขัดแย้งจนได้วิธีการที่กลุ่มเห็น

ร่วมกัน**C-Control** คือ การนำยุทธศาสตร์/วิธีสำคัญ มากำหนดแผนปฏิบัติการโดยละเอียด สมาชิกจะเลือกว่าตนเองสามารถรับผิดชอบในเรื่องใดด้วยความสมัครใจ ทำให้เกิดพันธะสัญญาข้อผูกพัน (Commitment) แก่ตนเองเพื่อควบคุมตน (Control) ให้ปฏิบัติจนบรรลุผลตามเป้าหมายร่วมของกลุ่ม(งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สืบค้นจาก <https://vijaitongtin.wordpress.com/2016/11/30/>เมื่อวันที่ 12 สิงหาคม 2562)

กระบวนการ A-I-Cช่วยสร้างความไว้วางใจระหว่างกันของคนในชุมชน เป็นกระบวนการเปิดใจให้คนหันหน้ามาพูดคุยกัน ผ่านเรื่องราวดี ๆ ของชุมชน ที่เล่าสู่กัน ในขณะเดียวกันช่วยให้ลูกคิดถึงปรากฏการณ์การทำนาที่อยู่ในสภาวะความเสี่ยงต่อการสูญหายของภูมิปัญญา โดยเฉพาะความเชื่อและประเพณี พิธีกรรมการทำนาของชุมชน

สร้างความคุ้นเคยรับรู้เรื่องราว	กระบวนการ A-I-C	กระบวนการพูดคุยเพื่อสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนผ่านเรื่องข้าวของชุมชน กิจกรรมประเพณีลาซัง (ประเพณีลาซัง ชาวนาจัดขึ้นในเดือน 6 หลังจากเสร็จสิ้นการทำนา)
1.เข้าสู่ชุมชนพูดคุยกับชาวบ้านเกี่ยวกับการทำนาและประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาของชุมชน	1.จัดกิจกรรมการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์	1.กิจกรรมการระดมความทรงจำเกี่ยวกับประเพณีลาซังและออกแบบกิจกรรมสืบสานประเพณีลาซัง สู่เยาวชน <u>ผลที่ได้รับ</u> เกิดการประสานงานและความร่วมมือจากหลาย ๆ ส่วนงาน ซึ่งส่งผลต่อสร้างจิตสำนึกให้เยาวชนตระหนักในอาชีพและประเพณีการทำนาของคนรุ่นก่อน
2.พูดคุยกับผู้นำท้องที่และชาวนาอาวุโส ค้นหาข้อมูล ด้านประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาที่ชาวบ้านยังคงปฏิบัติอยู่	2.สร้างการพัฒนาและกำหนดกิจกรรมการปฏิบัติ	2.กิจกรรมการจัดประเพณีลาซัง สู่เยาวชน <u>ผลที่ได้รับ</u> 2.1) ความสามัคคีของชาวบ้านในชุมชนโดยผ่านกิจกรรมการแข่งขันการทำขนมเงินจากข้าว

สร้างความคุ้นเคยรับรู้เรื่องราว	กระบวนการ A-I-C	กระบวนการพูดคุยเพื่อสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนผ่านเรื่องข้าวของชุมชน กิจกรรมประเพณีลาซัง (ประเพณีลาซัง ชาวนาจัดขึ้นในเดือน 6 หลังจากเสร็จสิ้นการทำนา)
		ใหม่ 2.2) เยาวชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของประเพณีลาซัง ตระหนักรู้ และเห็นคุณค่าของอาชีพทำนา นำไปสู่การจัดหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องการทำนาในโรงเรียน
3.สนทนากลุ่มผู้นำท้องที่และชาวนาอาวุโส ค้นหาผู้รู้ด้านประเพณี พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนา	3.การสร้างแนวทางการปฏิบัติ และการทำงานร่วมกัน	
4.ทราบข้อมูลเบื้องต้นว่า อำเภอตากใบที่มีการทำนา ยังคงสืบสานประเพณี พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนา แต่ลดน้อยลง		
5.นัดประชุมภาคีเครือข่ายเพื่อหาแนวทางและส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมการสืบสานประเพณีการทำนา		-ร่วมจัดนิทรรศการเผยแพร่ภูมิปัญญาการทำนา - สานิตการทำขนมจีนจากข้าวใหม่ในพิธีลาซัง และจัดประกวดแข่งขันทำเส้นขนมจีนในหมู่เด็กและเยาวชน

ภาพที่ 61 กิจกรรมปฏิบัติการสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนและนิทรรศการเรื่องข้าวของชาวนา
บ้านบางขุนทอง

รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำงานาจังหวัดนราธิวาส

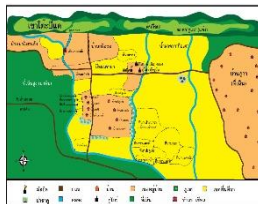
ความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำงานาจังหวัดนราธิวาส จากมุมมองของพื้นที่ แม่ชุมชนทั้ง 3 ชุมชน อยู่ในบริบทชุมชนทำนา แต่พลวัตการทำงานามีความสลับซับซ้อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจัยจากภายนอกที่เข้ามากระทบ ต่างรูปแบบ ต่างเวลา ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การสร้างถนนเชื่อมระหว่างอำเภอ ที่ทำให้ทิศทางการไหลของน้ำเปลี่ยนแปลง ไม่เหมือนเดิม ส่งผลให้ชาวนาบ้านต้นไม้สูง ขาดแคลนน้ำทำนา แต่ชาวบ้านก็พยายามต่อท่อส่งน้ำเข้านา เลือกใช้พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับปริมาณน้ำเพื่อให้ได้ทำนาอย่างต่อเนื่องการหาเครือข่ายจากหน่วยงานต่าง ๆ และชุมชนทำงานที่เข้มแข็ง เป็นจังหวะก้าวที่สำคัญของชาวนาบ้านต้นไม้สูง ที่นำบทเรียนจากที่อื่น มาปรับใช้กับชุมชนตนเอง ในขณะที่ชาวนาบ้านละหาร เผชิญกับการระบาดของโรคแมลงและสัตว์ศัตรูข้าว จนต้องยอมปล่อยให้หาร้าง ก่อนจะพลิกฟื้นนาข้าว ให้กลับมาเป็นนาอินทรีย์ ส่วนบ้านบางขุนทอง เป็นชุมชนพุทธที่ยังทำนาและมีการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่ออย่างต่อเนื่อง ชุมชนทำนาบ้านบางขุนทองมีระบบน้ำอุดมสมบูรณ์ แต่อยู่ในภาวะความเสี่ยงในอาชีพทำนา เนื่องจาก ชาวนาอยู่ในวัยผู้ใหญ่ บางส่วนเข้าสู่วัยสูงอายุและไม่มีการสืบสานการทำงานในกลุ่มลูกหลาน หรือเยาวชนในหมู่บ้าน การจัดการความรู้โดยปราชญ์ชาวนา ควบคู่กับการมีส่วนร่วมของภาคีท้องถิ่น โดยการจัดนิทรรศการภูมิปัญญา และการถ่ายทอดให้ลูกหลานด้วยการฝึกปฏิบัติจริง เป็นการกระตุ้นให้ชุมชนได้หันกลับมาเอาใจใส่ รื้อฟื้นความสัมพันธ์ผ่านการทำงานและพิธีกรรมการทำงานร่วมกัน อย่างไรก็ตาม การหนุนเสริมชุมชนด้วยการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ช่วยให้เห็นแนวทาง/ รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งบนฐานการทำงานาของชุมชนตนเอง ภายใต้ประวัติศาสตร์การทำงานที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละพื้นที่

รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนทำนาบ้านละหารบนฐานการทำงานา

การสังเคราะห์ข้อมูลเชิงพื้นที่ของชุมชนบ้านละหาร พบการเปลี่ยนแปลงเชิงพัฒนาของชุมชนอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นการสร้างความเปลี่ยนแปลงจากภายในของชุมชนเอง โดยอาศัยทุนทางสังคม และทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีอยู่ในพื้นที่เป็นฐานในการสร้างความเข้มแข็ง อาจแบ่งพลวัตของชุมชนทำนาบ้านละหารที่ทำให้เห็นพัฒนาการสร้างเสริมความเข้มแข็งจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2562) ได้ 4 ช่วง คือ (1) พื้นที่นาร้าง ก่อน พ.ศ.2544) (2) พื้นที่นาร้าง พ.ศ.2549(ความมั่นคงทางอาหารของครอบครัวชาวนา) (3) พื้นที่นาอินทรีย์ พ.ศ.2559เพื่อคุณภาพชีวิตของครอบครัวชาวนา และ

ชุมชน พ.ศ.2559 (4) จัดตั้งแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น โรงเรียนนาอินทรีย์ พ.ศ.2559 (5) จัดตั้งกองทุนลูก
กำพร้าชาวนา และหารายได้เพิ่มจากพื้นที่นาอินทรีย์ด้วยการสร้างมูลค่า“น้ำผึ้งอินทรีย์จากรวงข้าว”

(1) พื้นที่นาร้าง
ก่อน พ.ศ.2544

(2) พื้นฟูนาร้าง พ.ศ.2549
(ความมั่นคงทางอาหารของ
ครอบครัวชาวนา)

(3) พื้นฟูนาอินทรีย์
พ.ศ.2559

(4) จัดตั้งแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น
โรงเรียนนาอินทรีย์
พ.ศ.2560

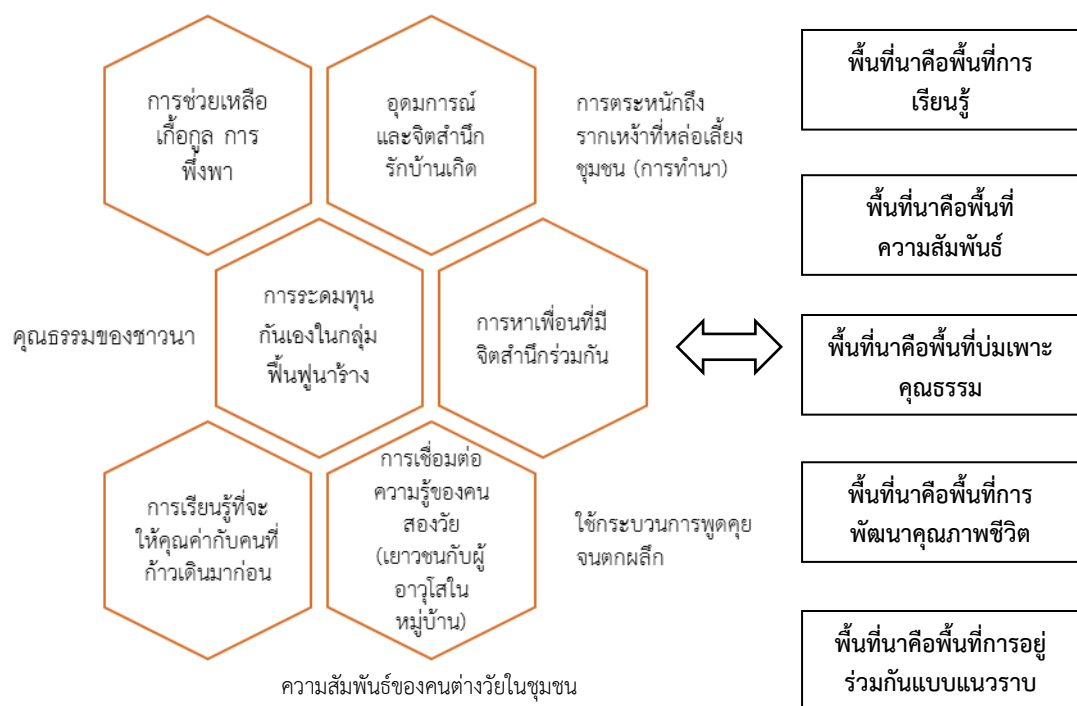
(5) ● กองทุนลูกกำพร้าชาวนา
พ.ศ.2563

● การสร้างมูลค่าน้ำผึ้งรวงข้าว
อินทรีย์ พ.ศ.2563

ภาพที่ 62 พลวัตเชิงพัฒนาชุมชนบนฐานการทำนากินอาหาร

พัฒนาการทั้ง 5 ช่วงของชาวนากินอาหาร สะท้อนความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน
ความสำเร็จในการระดมทุนเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในชุมชน เห็นได้จากความร่วมมือร่วมใจของคนใน
ชุมชนที่จะเสียสละเพื่อชุมชน และความสามารถในการจัดการเรื่องของการระดมทุนจากคนในชุมชน

มาใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชนความมั่นคงปลอดภัยของชุมชน เห็นได้จากความใกล้ชิดและความไว้วางใจกันของคนในชุมชน ความก้าวหน้าอย่างไม่หยุดยั้งของชุมชน แสดงถึงการมีวิสัยทัศน์ของชุมชน คือ ความสามารถของชุมชนในการมองเห็นแนวทางในการแก้ปัญหาของชุมชน และความสามารถของชุมชนในการคาดการณ์สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต เช่นการวางแผนที่จะแก้ปัญหาของชุมชน กรณีพ่อแม่ชาวนาเสียชีวิต ทำให้ลูกกำพร้าชาวนาไร้ที่พึ่งซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2561- การไม่ทอดทิ้งกัน การร่วมกันแก้ปัญหา สะท้อนความเข้มแข็งของสังคมคุณธรรมที่ชัดเจน

ภาพที่ 63 รูปแบบความเข้มแข็งของชุมชนบ้านละหารบนฐานการทำงาน

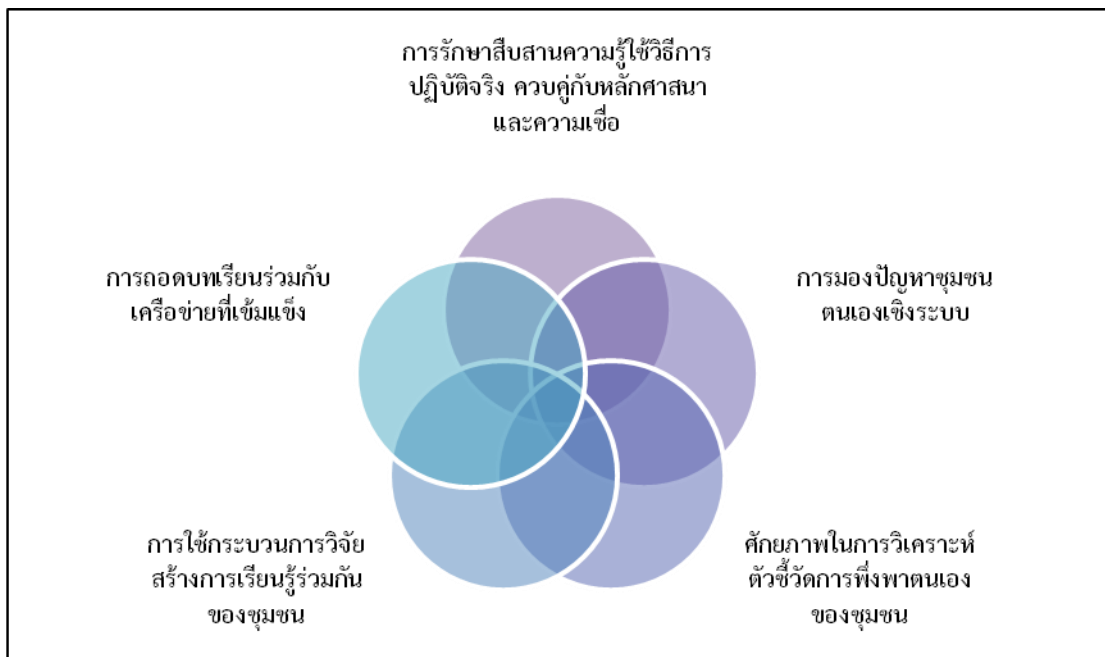
รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนทำนاب้านต้นไม้สูงบนฐานการทำงาน

ความเข้มแข็งของชุมชนบ้านต้นไม้สูง สะท้อนได้จากกระบวนการพูดคุยของชาวนา ที่ร่วมกันเรียนรู้ปัญหาของตนเองมีมุมมองหรือมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองได้ สามารถจัดลำดับความสำคัญของปัญหา ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ชาวนามองปัญหาของตนเองในเชิงระบบได้

ภาพที่ 64 มุมมองเชิงระบบในการพึ่งพาตนเองของชุมชนทำนاب้านต้นไม้สูง

อาภาวิเคราะห์ภาพข้างต้นได้ว่า สำหรับชาวนาบ้านต้นไม้สูง “ข้าว” เป็นตัวชี้วัดสำคัญของการพึ่งพาตนเองนอกจากการเรียนรู้องค์ประกอบที่เป็นตัวชี้วัดในการพึ่งพาตนเอง ชุมชนยังให้ความสำคัญกับปัจจัยภายนอกชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างเครือข่ายกับชุมชนชาวนาที่มีความเข้มแข็งสร้างกิจกรรมสัมพันธ์ร่วมกันอย่างเปิดกว้าง และเปิดใจ ทั้งการถ่ายทอดประสบการณ์ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การถอดบทเรียน และการจัดทำ SWOT Analysis กิจกรรมเหล่านี้ สะท้อนการเรียนรู้จากประสบการณ์ของชุมชนอื่น เพื่อเป็นตัวอย่างบทเรียน อันนำไปสู่การแก้ปัญหาชุมชนตนเอง ซึ่งเป็นองค์ประกอบของความเข้มแข็งของชุมชนบ้านต้นไม้สูงบนฐานการทำนา

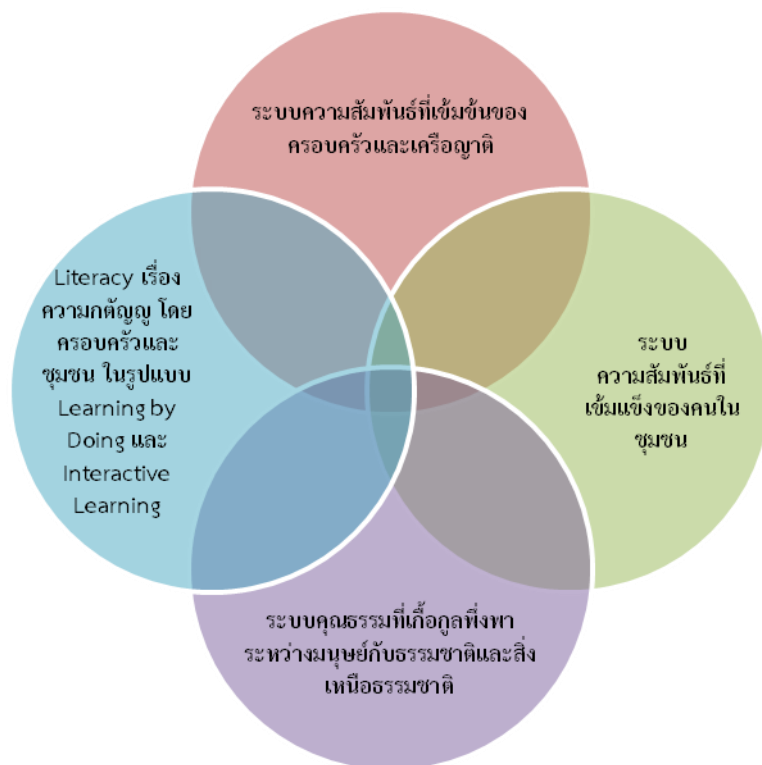
ภาพที่ 65 รูปแบบความเข้มแข็งของชุมชนบ้านต้นไม้สูงบนฐานการทำงาน

รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนทำนاب้านบางขุนทองบนฐานการทำงาน

ตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนบางขุนทองที่เด่นชัด คือ ความรักและความห่วงใยชุมชน ประกอบด้วย การดำรงอยู่ของประเพณีและพิธีกรรมการทำนากองชุมชน การให้คุณค่ากับการสืบสานและดำรงรักษาประเพณีและวัฒนธรรมการทำนากองชุมชน การสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เด็กและเยาวชนได้รู้ถึงประเพณีและพิธีกรรมการทำนากองชุมชนที่มีมาแต่เดิม ซึ่งประกอบด้วยกระบวนการใช้เครื่องมือกระตุ้นการพูดคุยของชุมชน การจัดทำปฏิทินฤดูกาล และปฏิทินพิธีกรรมการทำนากองกระบวนการสร้างเครือข่ายในชุมชนเพื่อสร้างความสัมพันธ์ใหม่ในการรักษาสืบสานภูมิปัญญาการทำนากองกระบวนการสร้างเครือข่ายกับหน่วยงานในท้องถิ่นเพื่อสืบสานภูมิปัญญาการทำนากอง และกิจกรรมกระบวนการสืบสานภูมิปัญญาการทำนากองสู่เยาวชนกระบวนการเหล่านี้สะท้อนรูปแบบความเข้มแข็งของชุมชนบ้านบางขุนทองบนฐานการทำงาน 4 องค์ประกอบสำคัญ คือ ระบบความสัมพันธ์ที่เข้มข้นของครอบครัวและเครือญาติระบบความสัมพันธ์ที่เข้มแข็งของคนในชุมชนระบบคุณธรรมที่เกื้อกูลพึ่งพาระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ Literacy เรื่องความกตัญญู โดยครอบครัวและชุมชน ในรูปแบบ Learning by Doing และ Interactive Learning

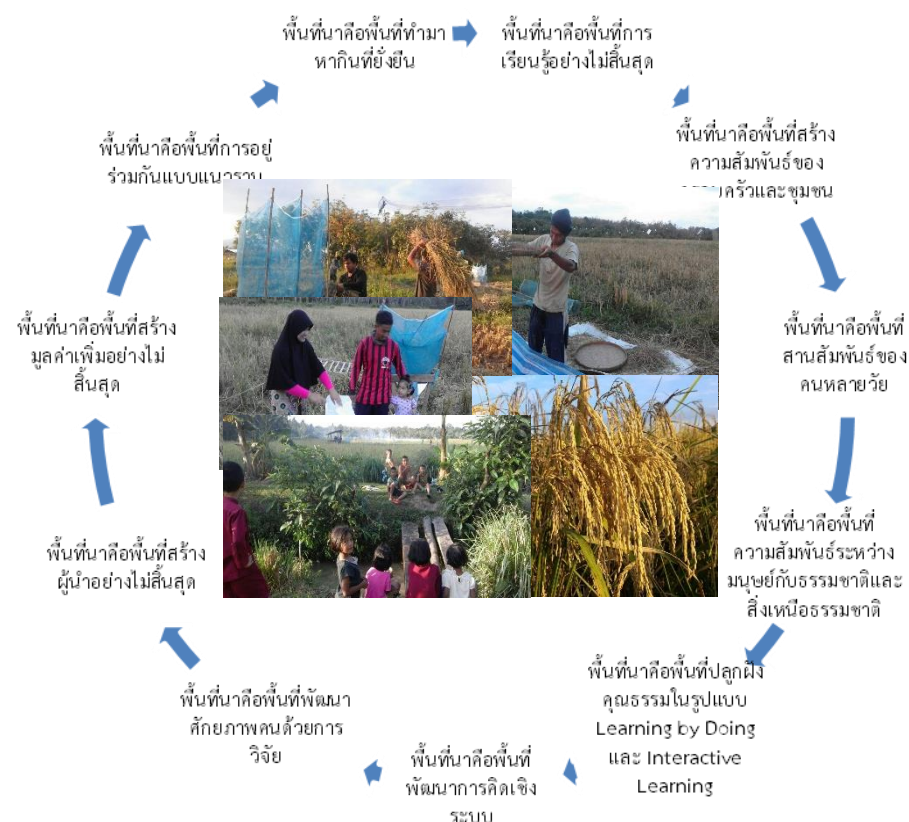
ภาพที่ 66 ถอดบทเรียนชุมชนทำนاب้านบางขุนทองเพื่อค้นหาการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชน

ภาพที่ 67 รูปแบบความเข้มแข็งของชุมชนบ้านบางขุนทองบนฐานการทำนา

รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำงานาจังหวัดนราธิวาส

การสังเคราะห์รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำงานาจังหวัดนราธิวาสในภาพรวม 3 ชุมชน คือ ชุมชนบ้านละหาร ชุมชนบ้านต้นไม้สูง และชุมชนบ้านบางขุนทองพบว่า ความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำงานาจังหวัดนราธิวาสประกอบด้วย 11 องค์ประกอบ ดังนี้ 1) พื้นที่นา คือพื้นที่การเรียนรู้อย่างไม่สิ้นสุด2) พื้นที่นาคือพื้นที่พัฒนาศักยภาพคนด้วยการวิจัย3) พื้นที่นาคือพื้นที่สร้างผู้นำอย่างไม่สิ้นสุด 4)พื้นที่นาคือพื้นที่สร้างความสัมพันธ์ของครอบครัวและชุมชน5) พื้นที่นาคือพื้นที่สานสัมพันธ์ของคนหลายวัย6) พื้นที่นาคือพื้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ7) พื้นที่นาคือพื้นที่ปลูกฝังคุณธรรมในรูปแบบ Learning by Doing และ Interactive Learning8) พื้นที่นาคือพื้นที่พัฒนาการคิดเชิงระบบ9) พื้นที่นาคือพื้นที่สร้างมูลค่าเพิ่มอย่างไม่สิ้นสุด10) พื้นที่นาคือพื้นที่การอยู่ร่วมกันแบบแนวราบและ 11) พื้นที่นาคือพื้นที่ทำมาหากินที่ยั่งยืน

ภาพที่ 68 รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำงานาจังหวัดนราธิวาส

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผล

การวิจัยการสังเคราะห์รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำงานนาราธิวาสใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) โดยมีขั้นตอนกิจกรรมการวิจัยจำนวน 5 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นเตรียมและพัฒนาความร่วมมือกลุ่มนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดนาราธิวาส 2) ขั้นการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้จากโจทย์วิจัยแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่ชุมชนทำงาน 3) ขั้นดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในแต่ละพื้นที่ของชุมชนทำงาน 4) ขั้นถอดบทเรียนและสรุปบทเรียนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และ 5) ขั้นสังเคราะห์ผลการวิจัย รูปแบบความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำงานนาราธิวาสสามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. การสร้างการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำงาน: โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ บ้านละหาร ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนาราธิวาส เริ่มจากการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ของชุมชน ฝึกการใช้ภาษาไทย การเก็บข้อมูล การจำแนกข้อมูล การตรวจสอบข้อมูลปริมาณของผลผลิตข้าว จัดทำแผนที่แสดงปริมาณนาจำนวนและเปรียบเทียบ การขยายพื้นที่นาดำประชุมระดมความคิดเห็นและแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับคุณสมบัติของชาวนามีอาชีพเพื่อนำมาใช้จัดการฐานการเรียนรู้ สำหรับเผยแพร่สู่เด็ก เยาวชน และผู้สนใจ ซึ่งพบว่า ข้อมูลจากเพจของโรงเรียนชาวนา ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2560 – พ.ศ.2561 มีกลุ่มผู้สนใจมาเรียนรู้ที่โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ จำนวน 18 กลุ่ม รวมประมาณ 1,231 คน และผลการสำรวจจำนวนคนเข้าเยี่ยมชม ประมาณปลายปี พ.ศ.2561 – ต้นปี พ.ศ.2562 มีจำนวนคนเข้าชมและกดถูกใจ ประมาณ 7,411 คน ในขณะเดียวกันกลุ่มสื่อสารมวลชน ได้ให้ความสนใจเข้ามาถ่ายทำสารคดีโรงเรียนชาวนา เช่น ช่อง 2 NBT 2HD สถานีวิทยุกองทัพบก (ช่อง 5) สถานีโทรทัศน์โมเดิร์นไนน์ (Modernine TV) เป็นต้น ภาควิชาครุศาสตร์ของชุมชนทำงานบ้านละหาร ประกอบด้วย สถาบันการศึกษา องค์กรชาวบ้าน และหน่วยงานภาครัฐ นอกจากนี้ โรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์บ้านละหาร ได้ขยายการทำงานอินทรีย์สู่ชุมชนทำงานอีก 2 แห่ง

คือ ชุมชนบ้านกรือซอ และชุมชนบ้านบาโงฮาเล้ง พร้อมทั้งมีการสื่อสารภูมิปัญญาการทำนาอินทรีย์สู่
สาธารณะหลายช่องทาง เช่น คู่มือการเรียนรู้ เอกสารแผ่นพับ เฟสบุ๊ก เพจ เป็นต้น

2. การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนา: ชาวบ้านบ้านต้นไม้สูง ตำบลปะลูลู
อำเภอสุไหงปาดี จังหวัดนราธิวาสชาวบ้านต้นไม้สูง มองเห็นความเสี่ยงหรือสภาวะวิกฤตการทำนา
ของตนเอง จึงนำไปสู่การค้นพบความรู้ 3 เรื่อง คือ 1) การจัดการระบบน้ำและวิธีแก้ปัญหาการขาด
แคลนน้ำตลอดฤดูกาลทำนา โดยจัดทำแผนที่เส้นทางน้ำทำนา 3 รุ่นอายุคน คือ รุ่นโต๊ะแซ (รุ่นทวด)
รุ่นอาเยาะ (รุ่นพ่อแม่) และรุ่นอาเนาะ (รุ่นลูก) และสร้างความรู้ ค้นหาวิธีการจัดการระบบน้ำทำนา
โดยวิเคราะห์ปัญหาการขาดแคลนน้ำตลอดฤดูกาลทำนาจนเข้าใจเส้นทางน้ำ และร่วมมือกันจัดทำท่อ
ส่งน้ำ พร้อมทั้งเรียนรู้การแก้ปัญหาเชิงระบบร่วมกับภาคีเครือข่าย โดยบรรจุข้อเสนอโครงการ
แก้ปัญหาน้ำทำนาในระยะยาวจากผลงานวิจัยไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง 2) แนวทางการเพิ่มผลผลิต
ข้าวให้เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน ประกอบด้วยกิจกรรม การจัดทำ SWOT analysis การ
ถอดบทเรียนร่วมกับชาวบ้านละหารที่มีความเข้มแข็ง และสร้างความร่วมมือกับภาคีท้องถิ่น เพื่อ
หนุนเสริมความรู้การเพิ่มผลผลิตข้าว 3) การสร้างคนรุ่นใหม่ให้สืบสานการทำนาบ้านต้นไม้สูง ซึ่งมี
กระบวนการถ่ายทอด 2 รูปแบบ คือ เรียนรู้การทำนาจากชุมชนต้นแบบ และเรียนรู้การทำนาจาก
ปราชญ์ชุมชนบนฐานหลักความรู้และการปฏิบัติจริง ควบคู่กับหลักศาสนาและความเชื่อ

3. การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนา: ชาวบ้าน บางขุนทอง ตำบลบาง
ขุนทอง อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาสมีกระบวนการสร้างความเข้มแข็ง 3 ประการ คือ 1) การสาน
สายสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชน การวิเคราะห์การมีส่วนร่วมรักษา สืบสานภูมิปัญญา ความเชื่อ
และพิธีกรรมการทำนา สามารถจำแนกเป็นพิธีกรรมที่ทำโดยครอบครัวและเครือญาติ ซึ่งส่งเสริมสาย
สัมพันธ์ในครอบครัว และพิธีกรรมที่ทำร่วมกันของชุมชน ซึ่งสร้างเสริมสายสัมพันธ์ในชุมชน 2) การ
ประสานภาคีเครือข่ายในการสนับสนุนฟื้นฟู สืบสานภูมิปัญญา ความเชื่อและพิธีกรรมการทำนา
ดั้งเดิม ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐ ภาคประชาชน และเยาวชน 3) การพูดคุยเพื่อสืบสาน ภูมิ
ปัญญา ความเชื่อและพิธีกรรมการทำนา สู่เด็กและเยาวชนในพื้นที่ ใช้กระบวนการ ATC ก่อให้เกิด
ความร่วมมือ ร่วมคิด ร่วมทำ คือ ร่วมจัดนิทรรศการเผยแพร่ภูมิปัญญาการทำนาสาธิตการทำขนมจีน
จากข้าวใหม่ในพิธีลาซัง และจัดประกวดแข่งขันทำเส้นขนมจีนในหมู่เด็กและเยาวชน

4. การสังเคราะห์รูปแบบการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนาจังหวัดนราธิวาส
ค้นพบองค์ประกอบ ที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง จำนวน 11 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) พื้นที่นาคือพื้นที่การ
เรียนรู้อย่างไม่สิ้นสุด 2) พื้นที่นาคือพื้นที่พัฒนาศักยภาพคนด้วยการวิจัย 3) พื้นที่นาคือพื้นที่สร้างผู้นำ

อย่างไม่มีสิ้นสุด 4) พื้นที่นาคือพื้นที่สร้างความสัมพันธ์ของครอบครัวและชุมชน 5) พื้นที่นาคือพื้นที่สานสัมพันธ์ของคนหลายวัย 6) พื้นที่นาคือพื้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ 7) พื้นที่นาคือพื้นที่ปลูกฝังคุณธรรมในรูปแบบ Learning by Doing และ Interactive Learning 8) พื้นที่นาคือพื้นที่พัฒนาการคิดเชิงระบบ 9) พื้นที่นาคือพื้นที่สร้างมูลค่าเพิ่มอย่างไม่มีสิ้นสุด 10) พื้นที่นาคือพื้นที่การอยู่ร่วมกันแบบแนวราบและ 11) พื้นที่นาคือพื้นที่ทำมาหากินที่ยั่งยืน

อภิปรายผล

ผลการวิจัยมีข้อค้นพบที่ควรนำมาอภิปรายผล ดังนี้

1. การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ที่เน้นชุมชนเป็นฐาน ให้บทเรียนที่สำคัญยิ่งสำหรับนักวิชาการในการตีความ และให้ความหมายคำว่า “ชุมชนเข้มแข็ง” ซึ่งอาจจะแตกต่างไปจากความหมายที่เป็นกลาง เช่น หมายถึงศักยภาพของคนในการร่วมมือระดมทุนของชุมชนมาใช้แก้ปัญหา การให้ความสำคัญกับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน (จารุวรรณ แก้วมโน. 2556: 10) การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนา (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2544: 46) จนเกิดภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง (ประเวศ วะสี อ้างอิงจากทัศนีย์ ญาณะและพฤษชา บุกบุญ (บรรณาธิการ). 2556: 7) ความหมายชุมชนเข้มแข็งอาจปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของชุมชนที่ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงในมุมมองของการตั้งรับหรือรุกไปข้างหน้า ดังตัวอย่าง ที่มองจากมุมของโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ บ้านละหาร ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส ชุมชนเข้มแข็งหมายถึง *ชุมชนที่ไม่เคยหยุดนิ่งในการพัฒนาตนเอง หรือมีการพัฒนาอย่างไม่มีสิ้นสุด* ซึ่งการพัฒนานั้นไม่ได้แปลแยกออกไปจากฐานทุนเดิมของชุมชน หากแต่ได้มีการต่อยอดจากฐานทุนนั้นอย่างต่อเนื่อง คือ เริ่มจากการฟื้นฟูสร้าง ในรูปแบบนาหว่าน ต่อมาเพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศจึงปรับเปลี่ยนมาทำนาอินทรีย์ ทำให้สิ่งมีชีวิตที่เคยหายไปจากทุ่งนากลับคืนสู่ธรรมชาติ เช่น ปลาตุ๊ก ปลาไหล และตักแตน (กินได้) ปรากฏการณ์เชิงประจักษ์นี้ นอกจากทุ่งนาบ้านละหารเป็นแหล่งผลิตข้าวอินทรีย์เพื่อบริโภคของสมาชิกในครอบครัวชาวนาแล้ว หากยังมีผลกระทบในเชิงสังคม ทุ่งนากลายเป็นพื้นที่ปฏิสังสรรค์ของบรรดาชาวনারุ่นต่าง ๆ และลูกหลานชาวนาที่มากับเกี่ยวความสุขจากทุ่งนา ชุมชนชาวนาบ้านละหารได้ต่อยอดด้วยการจัดตั้งโรงเรียนเยาวชนนาอินทรีย์ เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้เรื่องนาอินทรีย์ของท้องถิ่น ชาวนาบ้านละหารทำนาอินทรีย์ย่างเข้าปีที่ 2 (พ.ศ.2561) บังเกิดสิ่งที่ชาวনারุ่นใหม่ไม่ได้

คาดคิดมาก่อน คือ มีผึ้งหลวงจำนวนมาก ได้เข้ามาดูดน้ำหวานและผสมเกสรดอกข้าว ทำให้ในปีนั้น ข้าวนาได้ข้าวเพิ่มขึ้นจำนวนมากในพื้นที่นาจำนวนเท่าเดิม (ชาวนายังไม่ได้ทำสถิติเปรียบเทียบไว้) และได้น้ำผึ้งจากรังผึ้งหลวงในบริเวณป่าริมทุ่งนาจำนวนหนึ่ง ปรากฏการณ์นี้ ทำให้ชาวนาได้เรียนรู้ เรื่องสิ่งแวดล้อมจากประสบการณ์ตรง ในความหมายนี้ ชุมชนเข้มแข็ง คือ *ชุมชนที่มีการทดลอง เรียนรู้อย่างไม่สิ้นสุดและส่งผลให้พื้นที่นาอินทรีย์สร้างมูลค่าในตัวอย่างอย่างไม่สิ้นสุดเช่นกัน* เหล่านี้เป็นเพราะชุมชนชาวนามีผู้นำที่มีอุดมการณ์ มีจิตสำนึกรักบ้านเกิด ซึ่งเป็นคุณสมบัติหนึ่งของผู้นำที่เข้มแข็ง ในขณะเดียวกันชุมชนชาวนาแห่งนี้ ก็มีการพัฒนาผู้ตามให้มีภาวะผู้นำเกิดขึ้นในตัว ของสมาชิกในบทบาทที่แตกต่างกันไปตามภารกิจที่ปฏิบัติ ทุ่งนาแห่งนี้จัดการองค์กรแบบแนวราบ สมาชิกของกลุ่มมีจิตอาสา รวมตัวกันด้วยอุดมการณ์ พร้อมเรียนรู้และริเริ่มสิ่งใหม่พื้นที่นาอินทรีย์จึงเป็นพื้นที่ พัฒนาศักยภาพชาวนาให้เป็นผู้นำที่สมดุลกับการเปลี่ยนแปลงที่ก้าวหน้าอย่างไม่สิ้นสุด ชุมชนที่เข้มแข็ง จึงเป็น*ชุมชนที่พัฒนาตนเองได้จากภายใน*อีกความหมายหนึ่งกล่าวอีกนัยหนึ่งคือเป็นชุมชนที่พัฒนาในเชิงรุก

2. การพัฒนาชุมชนต้องอาศัยความรู้เชิงสหวิทยาการ เนื่องจาก ชุมชนมีความหลากหลาย มีต้นทุนของสังคมที่แตกต่างกัน และมีข้อจำกัดที่ไม่เหมือนกันการหนุนเสริมชุมชนจึงขึ้นอยู่กับบริบทของชุมชนนั้น ๆ กรณีชุมชนบางขุนทอง ตำบลบางขุนทอง อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาสเป็นชุมชน พุทธที่ทำนาควบคู่กับการทำพิธีกรรมตลอดฤดูกาลทำนาพิธีกรรมของครอบครัว เช่น พิธีแรกไถ พิธีแรกหว่านและพิธีแรกดำ พิธีกรรมของชุมชน ได้แก่ พิธีสวดนา พิธีลาซัง และพิธีรับเจ้าเข้าเมือง พิธีกรรมเหล่านี้ครอบครัวและชุมชนต่างมีบทบาทในการรักษา สืบสานพิธีกรรมทำนาเหล่านี้ช่วยรักษา สายสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชน อีกทั้งเนื้อหาของพิธีกรรมยังสะท้อนว่า การทำนาหรือทุ่งนาเป็น พื้นที่ (Space) บ่มเพาะปลูกฝังคุณธรรมเรื่องความกตัญญู อย่างเป็นรูปธรรม การสอนเรื่องความ กตัญญูเชิงปฏิบัติแบบนี้ ทำให้ลูกหลานชาวนามี Literacy เรื่องความกตัญญู โดยครอบครัวและชุมชน ในรูปแบบ Learning by Doing และ Interactive Learningด้วยเหตุนี้กระบวนการพูดคุยของชาวนา บ้านบางขุนทองร่วมกับภาคีในท้องถิ่น ไม่เพียงนำไปสู่การฟื้นฟูพิธีกรรมการทำนาอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น การจัดนิทรรศการกระตุ้นการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชน และ กิจกรรมการประกวดการทำอาหารในพิธีกรรม หากยังปลูกจิตสำนึกเยาวชนให้เห็นคุณค่าของอาชีพ การทำนาที่สืบต่อ ๆ กันมา ไม่น้อยกว่า 5 รุ่นอายุคน ซึ่งเป็นจังหวะก้าวอย่างที่เหมาะสม นอกจากนี้ พิธีกรรมทำนายังสะท้อนตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็งในมิติความรักและหวงแหนชุมชน คือ การดำรงอยู่ของ ประเพณีและพิธีกรรมในชุมชน เยาวชนรู้ประเพณีและพิธีกรรมของชุมชนที่มีมาแต่เดิม มีการสืบสาน

และสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เด็กและเยาวชนได้รู้ถึงประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชน (นภาพร ณะ หะวานนท์ นำชัย ศุภฤกษ์ชัยสกุล และปานจักษ์ เหล่ารัตนวรพงษ์. 2546: 183-184)

3. เครื่องมือการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ที่นำมาใช้ร่วมกับการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ช่วยให้ชุมชนสามารถมองเห็นปัญหาของตนเองได้อย่างเป็นระบบ ดังกรณีชุมชนบ้านต้นไม้สูง ตำบลปะลูล อำเภอสุไหงปาดี จังหวัดนราธิวาส แม้ว่าชุมชนจะทำอาชีพอื่นนอกภาคเกษตร เช่นเดียวกับชุมชนทำนาในที่อื่น (ปริญญญา พงษ์ราศรี ยุวัฒน์ วุฒิเมธี และसानิต ฤทธิมนตร์. 2559 : 328 - 349) แต่ชุมชนยังคงทำนาโดยอาศัยน้ำจากธรรมชาติและใช้พันธุ์ข้าวดั้งเดิมสำหรับการบริโภค ในครัวเรือนจนเมื่อเผชิญกับภาวะวิกฤติการขาดแคลนน้ำทำนา นักวิจัยชาวมาเลเซียและปราชญ์ชาวมาเลเซีย ได้นำเครื่องมือ PAR มาใช้อย่างเหมาะสม คือ การสำรวจเส้นทางน้ำและจัดทำแผนที่เส้นทางน้ำทำนาของชาวมาเลเซีย 3 รุ่นอายุคน ตั้งแต่รุ่นทวดจนถึงรุ่นลูก แผนที่เส้นทางน้ำช่วยให้ชาวมาเลเซียมองเห็นปัญหาของชุมชนตนเอง จนนำไปสู่การแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำตลอดฤดูกาลทำนานอกจากนี้ การวิจัยแบบ PAR ช่วยให้ชาวมาเลเซียเรียนรู้การสร้างร่วมมือกับภาคีต่าง ๆ เช่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชาวมาเลเซียหมู่บ้านอื่นที่เข้มแข็ง เพื่อถอดบทเรียนการเพิ่มผลผลิตข้าว และวิธีการสืบสานการทำนาสู่เยาวชน จนเห็นช่องทางนำมาปรับใช้กับชุมชนของตนเองได้นอกจากนี้ ได้สร้างกลไกความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ ช่วยผลักดันการพัฒนาการทำนาของบ้านต้นไม้สูงสู่นโยบาย/ แผนงานระดับต่าง ๆ เพื่อการพัฒนาตนเองอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยการสังเคราะห์รูปแบบการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการทำนาจังหวัดนราธิวาสมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ชุมชนที่เป็นหน่วยในการวิเคราะห์นี้ แม้ตั้งอยู่บนฐานการทำนา แต่ลักษณะของชุมชนมีความหลากหลายความรู้จากผลการวิจัยนี้ สะท้อนว่า การสังเคราะห์ตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็งต้องพิจารณาในหลายมิติ ทั้งบริบทของชุมชน ศักยภาพของคนในชุมชน โลกทัศน์หรือมุมมองของชุมชน ต่ออาชีพทำนา การเปิดรับสิ่งใหม่ ๆ การใช้ทุ่งนาเป็นแหล่งเรียนรู้เรื่องระบบนิเวศและเรื่องคุณธรรม ตลอดจนการสร้างความสัมพันธ์ของคนต่างวัย

2. สร้างโอกาสและช่องทางให้สถาบันการศึกษานำผลการวิจัยไปพัฒนาเป็นหลักสูตรท้องถิ่น หรือพัฒนากิจกรรมส่งเสริมสำนึกรักบ้านเกิด สร้างเสริมคุณธรรมบนหลักศาสนาและความเชื่อ การสอนเรื่องความกตัญญู การสร้างมูลค่าจากผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์ หรือพัฒนาบทเรียนเรื่องระบบนิเวศ และการทำนาที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

3. ผลการวิจัยนี้ อาจนำไปสู่การกำหนดนโยบายการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ที่มุ่งเป้าให้เกิดมูลค่าแบบทวีคูณ คือ เกิดผลผลิตที่ตามมาอย่างหลากหลายในเนื้อที่นาเท่าเดิม โดยมีพื้นที่ต้นแบบเป็นแนวทางที่ชัดเจน

บรรณานุกรม

- กนกพร รัตนสุธีระกุล. (2557). “การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของสังคมชาวนาลุ่มน้ำชี กรณีศึกษา : บ้านหนองผือ ต.หนองบัว อ.โกสุมพิสัย จ.มหาสารคาม”, *ว.เกษตรศาสตร์ (สังคม)*. 35(3) : 447 - 459.
- กฤตยาวิทีเกตุวงศา ฅณกานต์บัวเผื่อน และศิววงศ์เพชรจุล. (2555). การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงด้วยวิถีวิทยาของการสร้างทฤษฎีฐานราก : กรณีศึกษาโรงเรียนชุมชนชาวนา. *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง*. 1 (1); เมษายน - กันยายน: 12-24.
- เกศสุตา สิทธิสันติกุล บัญจรัตน์ โจลานนท์ และ ปราบธนา ยศสุข. (2558). “การจัดการความรู้เพื่อกำหนดทางเลือกในการปลูกข้าวของเกษตรกรในพื้นที่ภัยแล้ง กรณีศึกษาเกษตรกรตำบลออนใต้ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่”, *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*. 6(1) ; มกราคม – มิถุนายน : 160-184.
- ชนิษฐา กาญจนรังษิณนท์. (2555). *กระบวนการชุมชนสู่ความเข้มแข็งของชุมชน*. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก www.researchgate.net (25 มกราคม 2562).
- คณะกรรมการปฏิรูปสังคม ชุมชน เด็ก เยาวชน สตรี ผู้สูงอายุ ผู้พิการ และผู้ด้อยโอกาส. (2558). *การปฏิรูประบบเพื่อเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง*. กรุงเทพฯ : สถาปนาปฏิรูปแห่งชาติ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- จารุวรรณ แก้วมโน. (2556). *บทเรียนชุมชนเข้มแข็ง แผนพัฒนาจังหวัดฉบับเจ้าเมือง*. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.
- ทรงคุณจันทกรสิปปชัยานุสสนีจันทร์ตอนและชนนาถแปลงมาลย์. (2561). “บุญกุ่มข้าวใหญ่: ความสัมพันธ์ ของความเชื่อประเพณีและพิธีกรรมต่อความมั่นคงทางสังคมและเศรษฐกิจชุมชนอีสาน”, *วารสารช่อพะยอม*. 29 (1); มกราคม – พฤษภาคม: 421-429.
- ทัศนีย์ ญาณะและพุกษา บุกบุญ (บรรณาธิการ). (2556). *ระบบสุขภาพชุมชน โดยชุมชน เพื่อชุมชน*. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนาาระบบสุขภาพชุมชน (สพช.).
- บุษบาหิณเฑาะว์และลลิตาจิตต์การุญ. (2560). “การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างแผนกลยุทธ์การสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจให้ชาวนาทำนาแบบเปียกสลับแห้งโดยยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง กรณีศึกษาชาวนาหมู่ที่ 1 บ้านหนองกรับต.หนองกุลา อ.บางระกำจ.พิษณุโลก”, *วารสารปาริชาติ*. 30 (1); มกราคม-มิถุนายน : 121-138.

- บัวพันธ์ พรหมทิง. (2533). *ศักยภาพในการพัฒนาตนเองของชาวนาไทย : กรณีชาวนาสามหมู่บ้านในจังหวัดลำพูน*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทสถาบันพัฒนบริหารศาสตร์. สืบค้นจาก <https://repository.nida.ac.th/> เมื่อวันที่ 5 เมษายน 2561.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2558). “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองในชุมชนชนบทและการปรับตัวของชาวนา”, *วารสารพัฒนาสังคม*. 17 (1); : 29 – 63.
- ประเวศ วะสี. (2557). “พลเมืองเข้มแข็ง สังคมเข้มแข็ง : หัวใจของการปฏิรูปประเทศไทย,” *ชุมชนเข้มแข็ง ประเทศมั่นคง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- ปราโมทย์ยอดแก้ว. (2560). “การพัฒนาการตลาดข้าวอินทรีย์ในสังคมไทย”, *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์*. 5 (ฉบับพิเศษ); พฤษภาคม: 406 – 420.
- ปริญญญา พงษ์ราศี ยุวัฒน์ วุฒิเมธี และสานิต ฤทธิมนตรี. (2559). กลยุทธ์การดำรงชีพที่ชาวนาในพื้นที่ตอนนำมาใช้เพื่อความอยู่รอด กรณีศึกษา ตำบลโพทะเล อำเภอด่านช้างบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี. *วารสารวิถีสังคมมนุษย์*. 4(2), 328 – 349.
- พรทิพย์ ดิลกานันท์. (2557). *การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร*. วิทยานิพนธ์ปริญญาเอก (คด.). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สืบค้นจาก <http://cuir.car.chula.ac.th> เมื่อวันที่ 5 เมษายน 2561.
- พรไทย ศิริสาธิตกิจ และ ชีรศักดิ์ อุ่นอารมย์เลิศ. (2559). การพัฒนารูปแบบการปรับตัวของชาวนาอย่างยั่งยืนในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ*. 11(1), 95 – 140.
- นภาพร หะวานนท์ นำชัย ศฤกษ์ชัยสกุล และปานจักษ์ เหล่ารัตนวรพงษ์. (2546). *ความกลมกลืนระหว่างทฤษฎีฐานรากกับข้อมูลเชิงประจักษ์ในการสร้างดัชนีความเข้มแข็งของชุมชน*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- รุ่งรวี จิตภักดี และคันสนีย์ วงศ์สวัสดิ์. (2559). “การมีส่วนร่วมของชาวนาลุ่มน้ำปากพนังในการดำรงอัตลักษณ์ข้าวพันธุ์พื้นเมือง”, *วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่*. 8 (2); เมษายน-มิถุนายน: 56-75.
- วิรุณศิริ ไจมา, ประภาพรรณ ไชยานนท์, และ ปวีณา ลีตระกูล. (2561). “การเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนระหว่างการปลูกข้าวแบบเกษตรอินทรีย์และการปลูกข้าวแบบเกษตรเคมี : กรณีศึกษาชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงบ้านดอกบัว จังหวัดพะเยา”, *วารสารวิชาการเครือข่ายบัณฑิตศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏภาคเหนือ*. 8 (14); มกราคม-มิถุนายน: 73-86.

- สุพัตรา ยอดสุรางค์ ชัชวาล แสงทองล้วน และ อำนวย บุญรัตน์ไตรี. (2561). แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน. *วารสารสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม*. 5 (2); กรกฎาคม-ธันวาคม: 427-420.
- สุริยะ หาญพิชัยและวารารณ ทรัพย์รวงทอง. (2559). วิถีทางรอดของชาวนาจังหวัดชัยภูมิในเขตลุ่มน้ำหนองเชียง. *วารสารรัชต์ภาคย์*. 10 (20), 71 – 81.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2544). *พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่แปด พ.ศ.2540-2544*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- โสภณ มูลหา และคณะ. (2558). ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบ้านคำไผ่ อำเภอเมืองจังหวัดกาฬสินธุ์. *วารสารวิชาการแพรวกาฬสินธุ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์*. 2(1), 80-111.
- อมาวลี อัมพันศิริรัตน์. (2562). บทบาทพยาบาลวิชาชีพกับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยอีสเทิร์นเอเซีย ฉบับวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี*. 13 (1); มกราคม-เมษายน: 38-47.
- อสณี หะยิโยชะ. (2553). *การวิเคราะห์ภาวะเศรษฐกิจของจังหวัดนราธิวาสจากข้อมูลการจดทะเบียนธุรกิจ*. จังหวัดนราธิวาส:สำนักงานพัฒนาธุรกิจการค้าจังหวัดนราธิวาส กรมพัฒนาธุรกิจการค้า กระทรวงพาณิชย์.
- อุดมศักดิ์ วงพิศาล, ศิริวัฒน์ จิระเดชประไพ, ปรีชา ดิลกวุฒิสิทธิ์และสมใจ นกดี. (2559). การถ่ายทอด ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทอผ้าไหมอินทรีย์ของชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย, *วารสารวิจัยและพัฒนา วไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*. 11 (3), 281 – 293.
- อุดร หลักทอง. (2558). แนวทางการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนพหุวัฒนธรรม. *วารสารสาสนเทศ*. 14 (2);กรกฎาคม-ธันวาคม: 37-45.
- เอี่ยมพร โตภาณุรักษ์กุล. (2560). “การพัฒนาแบบกิจกรรมนันทนาการแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนโดยใช้พิพิธภัณฑ์วิถีชาวนา วัดชะอำ อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์”, *วารสารมนุษยสังคมปริทัศน์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย ราชภัฏเพชรบุรี*. 19 (2) : 107-122.
- ChedhakarnLaosunthara. (2017). “แนวทางการพัฒนาศักยภาพชาวนาในการปลูกข้าวอินทรีย์วิถีธรรมในจังหวัดเชียงราย”, *Journal of MCU Social Development (JMSD)*. 2(3); September - December: 15-28.